

Филозофски факултет Универзитета у Београду

Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Тема: Југославија и кипарско питање од 1959.
до 1977. године

Студент: Невена Јокановић ИС 17/39

Ментор: др Александар Животић

Београд, мај 2019. године

Садржај:

Предговор	4-5
1. Кипар од анике до савременог доба	6
Становници острва	6-9
Кипар од Персијанаца до Британаца	10-13
Идеје <i>еносис</i> и <i>мегали</i>	13-15
Михаил Христодлу Мускос, архиепископ Макариос III	15-16
Рауф Денкташ	17-18
2. Антиколонијални устанак	19-26
3. Југословенска штампа о интернацији архиепископа Макариоса III на Сејшеле	27-37
4. Посета потпредседника владе краљевине Грчке, Панајотиса Канелопулуса Југославији од 6. до 13. септембра 1959. године.	38-42
5. Београдска конференција несврстаних земаља 1961. године	43-47
Пријем првог кипарског амбасадора 1963. године	48-55
6. Криза 1964. године	56
Формирање одвојених општина - камен спотицања	56-62
Ачесонов план	62-67
7. Посета Јосипа Броза Тита Кипру, октобар 1964. године.	69-72
Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра AKEL 1965. године	73-76
Пријем министра иностраних послова Кипра 1970. године	76-82

8. Стање на међународној политичкој сцени пре пуча и током 1974. године	83-90
Војни пуч 1974. године	90-96
9. Посета Макариоса Југославији 1974. године	97-102
Белешке о разговорима: Тито-Макариос	102-106
Разговори у Коломбу на конференцији несврстаних августа 1976. године	107-109
Закључак	110-111
Литература	112

Предговор

За потребе истраживања служили смо се грађом Архива Југославије, фондовима: 837 - “Кабинет Председника Републике” и 144 - “Савезна комисија за верска питања”. Поред необјављене архивске грађе, од велике помоћи била су дела домаћих аутора. Живка Николића, *Кипар: уједињење или подела*, кроз коју смо суштински упознали проблеме око уједињења а потом поделе Кипра. Књига Драгана Богетића, Љубодрага Димића *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961, прилог историји трећег света*, била је корисна за разумевање политике покрета Несврстаних према Републици Кипар. У сагледавању из више углова и разумевању комплексних догађаја на Кипру у великој мери допринело је коришћење грађе Министарства спољних послова САД коју уређују и издају историчари који раде при поменутом министарству (Foreign Relations of the United States - FRUS). Приликом истраживања имали смо прилику да анализирамо документа државних и одбрамбених одељења, Централне обавештајне агенције и других агенција за спољне послове. Потом, књига Џејмс Кер Линдзија *Кипарски проблем: шта свако треба да зна*, кроз коју смо читајући могли направимо паралеле између кипраског и косовског питања и учимо стрепњу Кипра од опасних преседана попут акта једностраног проглашења независности. Током израде рада корисни су били радови историчара из иностранства Дагласа Бринклеиа (Douglas Brinkley), Џона Сакса (John Sakkas), Наталије Жукове (Nataliya Zhukova) и Луис Клареваса (Louis Klarevas) чији радови су објављивани у годишњацима попут: Les cahiers Irice часопис за савремену европску историју и The Journal of the Hellenic Diaspora часопис грчке дијаспоре.

Кипарско питање је било актуелно за време социјалистичке Југославији. У раду смо се најпре бавили упознавањем историје Кипра. Обзиром да је тема комплексна, да би смо разумели боље политку Кипра и Југославије, сматрали смо да је неопходно да разумемо позадину догађаја као и дух времена у ком се криза догађала. Остало је блиско и актуелно и савременој Србији. Блиске везе две земље повезују и два горућа питања – кипарско и косовско. Република Кипар, као што је познато, једна је од пет чланица ЕУ које нису признале једнострано проглашење независног Косова.

Током читавог Хладног рата, сукоб на острву је претио да ескалира у сукоб између два НАТО савезника, Грчке и Турске. Трзавице трају и данас те је кипарско питање (кипарски проблем) постао синоним за вишедеценијски међународни сукоб, а самим тим озлоглашеност међу дипломатским круговима. Многе дипломате и генерални секретари Уједињених Нација, посветили су пуно времена и пажње стању на Кипру. Острво је добило разне епитете, једно од најпознатијих да је „гробље дипломата“. Ни циничне опаске нису заобишле Кипар. „Схвативши да никада неће бити светска сила, Кипрани су одлучили да се задовоље тиме да буду светска сметња.“, рекао је мађарски хумориста Ђерђа Микеша.¹

¹ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, str. 22.

1. Кипар од антике до савременог доба

Острво Кипар лежи на крајњем истоку Средоземног мора, на раскрсници између Европе, Африке и Азије. Турска му је најближи сусед на око 80 km северно, потом на 112 km источно су Сирија и Либан. Египат је 385 km јужно а Грчка је најудаљенија 531 km источно. Острво је дуго 241 km и широко 160 km и спада у треће по реду највеће острво на Медитерану после Сардиније и Сицилије.²

Порекло имена острва донекле је спорно. Већином је прихваћено мишљење да је Кипар добио име од латинске речи *cyprium*, што значи бакар. Такође, поједини извори тврде да је име далеко старије и да потиче од речи за бакар коју су користили Етеокипрани, прехеленски аутохтони становници острва. На острву постоје два планинска ланца: Тродос на западу и Киренија која се протеже дуж северне обале острва. У средишту острва налази се централна равница Месаорија која је средиште пољопривредне активности острва. Ипак најважнији део острва јесте обала која доноси највише прихода за привреду и услужне делатности. Главни и највећи град је Никозија. Постоје и други урбани центри попут Фамагусте, Ларанке, Морфуа, Лимасола и Киреније.³

Становници острва

Грчки Кипрани су највећа етничка група на острву. У време стицања независности 1960, када је спроведен последњи званични попис становништва на острву, на њему је било 442 568 грчких Кипрана, односно 78% становништва. Године 2008. укупни број становника у областима под контролом владе износио је 796 900 становника, према званичним статистичким подацима. Тачан број становника који би узео у обзир турске Кипране, другу главну заједницу, не постоји.⁴ Уопштено се верује да су прву грчку заједницу на острву основали архајски и микенски грчки досељеници који су дошли на острво током средњег бронзаног доба, пре 35 000 - 40 000 година.

² Džeims Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 23.

³ Isto, стр. 23-24.

⁴ Isto, стр. 24.

Они су живели заједно са Етеокипранима и касније са Феничанима који су основали насеља у IX века п. н. е. Персијанци су освојили Кипар 526. г. п. н. е. и задржали га све до 333. г. п. н. е., када га је освојио Александар Велики. Након његове смрти Кипар је постао део Птолемејског Египта. Под контролу Рима, Кипар је пао 58 г. п. н. е. Касније, током успона арапске доминације и ислама, острво је остало под контролом Византије све до краја XII века.⁵

У савременом добу грчког Кипранина је теже дефинисати. Има оних који себе виде на првом месту као Грке док кипарски идентитет наглашавају нимало или мало. Сматрају себе ништа мањим Грцима од оних Грка који живе у Грчкој. Постоје и они који себе сматрају изразитим Кипранима и негирају сваки нагласак на грчком идентитету. Инсистирају на кипарском карактеру и дијалекту. Кипрани осећају снажну лојалност према свом острву. Међутим, у доста области постоје блиске везе са Грчком, доста грчких Кипрана студира на грчким универзитетима, навијају у спорту за грчку репрезентацију на међународним такмичењима. Познате личности које живе и раде на Кипру пореклом су из Грчке или обратно. За неупућене, нијансе у идентитету изгледају врло збуњујуће.⁶ Данас се ређе може видети истицање грчке заставе на Кипру. Најчешће се поред кипарске заставе истачиће застава ЕУ. Ипак, многи тврде да грчки Кипрани желе неку врсту уније са Грчком (“енозис”). Међутим, други тврде да сан о уједињењу са Грчком просто није тачан и да би се врло брзо на референдуму, да се неким случајем распише, показало да је за њих Грчка јако удаљена и да не желе да жртвују своју независност. Ипак, врло су честе међусобне оптужбе између турских и грчких Кипрана да су инспирисани и потпомогнути у политичком смислу од влада Турске и Грчке.⁷

Са друге стране имамо турске Кипране чија је заједница мања од грчке. У време стицања независности, наводи се да је било око 103 822 турска Кипрана односно 18%. Новијих поузданих информација о њиховом броју немамо. Први турски досељеници стигли су на острво након османског освајања острва 1571. године. Касније, њихов број се повећавао. Бројни грчки Кипрани су прелазили из хришћанства у ислам који је био погодна опција због економских и друштвених повластица. Попут грчких Кипрана, турски Кипрани острво сматрају ништа мање својом домовином. Имајући у виду то,

⁵Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 24-25.

⁶ *Isto*, стр. 24.

⁷ *Isto*, стр. 26.

став турске заједнице на Кипру по питању идентитета је сличан као код сународника хришћанске вере. Дакле, постоје они који се изјашњавају као Турци који живе на Кипру и они који себе првенствено сматрају и осећају се као Кипрани. Ипак у највећем броју случајева себе посматрају као нешто између ове две наведене позиције.⁸ Након 1974. године дошло је до доласка мањег броја придошлица из Турске које су се прилагодили начину живота на острву. У наредним деценијама број досељеника из Турске се повећавао. Они нису одустајали од традиционалног начина живота и схватања вере. Супротно томе, турски Кипрани су били мање религиозни и либералних погледа на политику.⁹ Међутим, у последњих пар деценија турски Кипрани су у великом броју емигрирали у иностранство, претпостављамо због мењања политичке и друштвене климе на острву након 1974. године. Тешко је порећи да Турска као највећа регионална сила, има утицај на турске Кипране и дешавања на северу острва. Томе у прилог говори чињеница да се Турска стара о безбедности северног дела Кипра кроз присуство 30 000 - 40 000 турских војника. Због економских ограничења односно санкција са којима се суочавају турски Кипрани због једностраног проглашења независности 1983, Турска помаже њихову економију кроз годишњу бесповратну финансијску помоћ. У политичком погледу лидер турских Кипрана био је Рауф Денкташ, а имао је утицаја и у самој Турској. У новембру 2002. године на изборима у Турској победила је Партија привреде и развоја (АКП). Порасла је политичка воља турских Кипрана за решавање проблема међународног признања. Нови лидер турских Кипрана, Мехмет Али Талат је био мање харизматичан од Денкташа. Био је усмерен ка умереној политици и без упоришта у Турској. Након њега на власт у северном делу Кипра дошла је тврда струја под вођством Дервиша Ерогула.¹⁰

На острву уз турску и грчку заједницу живе још: Маронити, Јермени и Роми. У време стицања независности ове групе су чиниле око 4% становиштва. Према Уставу из 1960. године ове мањине су формално признате као верске мањине, а не као заједнице. Свако од њих има право да пошаље једног члана у Представнички дом (парламент). Како не би био опструиран њихов рад у парламенту, од њих је тражено да се одлуче којој од две већинске заједнице желе да се прикључе. Све су се определили за повезаност са грчком кипарском заједницом.¹¹

⁸ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 27.

⁹ *Isto*.

¹⁰ *Isto*, стр. 27-28.

¹¹ *Isto*, стр. 28.

Маронити су најбројнија етничка заједница на Кипру после Грка и Турака, са око 6000 становика. Током средњег века почели су да насељавају Кипар из Либана и Сирије. Маронити су задржали блиске везе са Маронитском црквом у Либану која је блиска Католичкој цркви (маронитски патријарх је кардинал Римокатоличке цркве). Првобитно су живели на северозападном делу острва, говорили су стари маронитски дијалект арапског језика. Ипак, након 1974. године преселили су се на југ и интегрисали се у грчку кипарску заједницу.¹²

На Кипру живи око 4000 Јермена. Као и већ поменути Маронити имају дугу историју и традицију. У појединим изворима се наводи да су служили у византијској војсци пре X века. Ипак, постојало је неколико миграционих таласа Јермена на Кипар, а највећи је онај са почетка XX века када су побегли од прогона у Османском царству. Као и Маронити, током догађања 1974. године, населили су се у јужни део острва.¹³

Латини броје свега неколико стотина чланова и потомци су Венеције, владара острва пре османског освајања 1571. године. Римокатолици су и често се могу препознати по презименима која звуче италијански. Мала ромска заједница остала је да живи на северу.¹⁴

Велики број грчких држављана живи на југу острва, од којој су многи у браку су са грчким Кипранима. Присутни су и Понтски Грци са Црног мора из бивше совјетске републике Грузије, којима је дато грчко држављанство након распада Совјетског Савеза. Они су основали заједнице у Пафосу и Никозији. Бројни су и британски грађани који су се населили са обе стране Зелене линије. Услед политичких превирања и грађанских ратова на Балкану и Блиском истоку, на острву живи много Руса, Срба и Либанаца. На Кипру живи и неколико хиљада привремених радника и студената из Шри Ланке, Бангладеша, Филипина и Пакистана. Након приступања Кипра Европској унији 2004. године, велики број радника дошао је из средње Европе односно из Пољске, Словачке и Мађарске. Кипар је постао уточиште за илегалне имигранте који желе да уђу у друге богате земље Европске уније.

¹²Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 29.

¹³ *Isto*, стр. 30.

¹⁴ *Isto*.

Кипар од Персијанаца до Британаца

Кипар је кроз историју био под влашћу Персијанаца, Египћана, Римљана, Византинаца и Арапа. Острво је 1191. године покорио Ричард Лавље Срца, на путу у Свету земљу у оквиру Трећег крсташког рата. Ричард га је продао витезима темпларима, који су убрзо желели да поврате натраг свој новац јер су увидели да је јако тешко контролисати становништво острва. Острво је убрзо нашло новог власника, Ги де Лузињана некадашњег краља Јерусалима. У наредних 300 година трајала је франачка владавина над новонасталном краљевином Кипар. Из овог периода сачувана је црква Св. Николе у Никозији и замак Колоси близу Лимасола. Године 1489. завршио се период њихове владавине смрћу последње краљице Кипра Катерине Корнаро. Кипар прелази у руке Млетачке републике. Сваки од наведених освајача остављао је траг на острву. Сергије Паулис, римски проконзул острва, примио је хришћанство од стране Св. Павла и Варнаве. Тиме је Кипар постао прва територија на свету којом је владао хришћанин. Кипарска православна црква, под византијском влашћу, постала је аутокефална. Арапска власт је такође имала важан утицај.¹⁵ Наводно је у близини Ларнаке боравила тетка пророка Мухамеда, у ту част подигнут је једна од најважнијих џамија на свету. Свој допринос су дали и млетачки владари градећи велике зидине око Никозије и Фамагусте.

Битка код Лепанта, дело фламанског сликара Андреаса вон Ертвелта; преузето са Royal Museums Greenwich

¹⁵ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 31-32.

Средином XVI века, Османско царство било је на свом врхунцу. Султан Селим II наредио је 1570. године инвазију на острво. Након кратке инвазије османска војска под командом Лале Мустафа-паше освојила је Никозију. Други већи центар Фамагусту освојили су следеће године. Иако је османска флота доживела пораз у бици код Лепанта од стране хришћанских снага, Венеција је била приморана да препусти Кипар противнику. Живот под османском влашћу није био лак, као ни другим покореним државама попут Србије. Велики порези, повремене побуне против власти биле су уобичајене појаве. Са друге стране османско освајање спречило је даљи притисак на православно становништво да прелази у римокатоличанство. Наиме Ватикан је 1260. године издао документ *Bulla Cypria* према коме су католички бискупи имали контролу над именовањима у Православној цркви. Са друге стране османлије су били отворенији у верском смислу. Редовно плаћање пореза, без оружаних побуна против власти било је довољно да хришћани исповедају своју веру. Куповина мира са хришћанским становништвом је имало своје предности и спречавало је нежељене и изненадне интервенције. За узврат Црква је била укључена у вођење државе и представљала је посредника између султана и хришћана. Дакле, уз титулу поглавара цркве, архиепископ је имао и звање етнарха односно вође грчког кипарског народа. Грчка и турска заједница живели су у различитим крајевима земље, имали су мало додирних тачака у свакодневном животу. Избегавали су и мешовите бракове који су били ретки.¹⁶

Постепено опадање моћи османске државе почело је у 17. веку под утицајем спољашњих и унутрашњих неповољних прилика и скупих ратова против Персије, Аустрије и Русије. Како је време пролазило стање се све више погоршавало. У 18. веку водили су неколико ратова са Аустријом, Русијом и Млетачком републиком. Наредни век, није био ништа лакши. Системски распад се наставио бројним великим потресима попут Српске револуције, Грчког рата за независност, Кримског рата, Велике источне кризе. Управо након Берлинског конгреса, Кипар долази под власт Британаца. Цариград је склопио споразум са Лондоном, дозволивши Британији да окупира Кипар и управља њиме. Овај споразум, познатији као Кипарска конвенција, био је стратешке природе. Лондон је добио острво, а заузврат је обећао помоћ ослабљеном османском царству, пре свега уколико буду угрожени од стране Русије. Британија је била поморска и колонијална сила, Кипар је био кључна база за бродска путовања ка Индији,

¹⁶ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 32-33.

најважнијој британској колонији. Ипак, споразум није био строго запечаћен односно постојала је могућност да се Кипар врати под османску власт уколико се Русија одрекне територија освојених током Руско-турског рата 1877-1878. године.¹⁷ Кипар није био први избор за Велику Британију већ компромис. Пре руских победа над турском војском, Британија је тражила место у Малој Азији или Егејском мору и била је спремна да користи силу у ту сврху. Британска влада је разматрала између осталог Крит, Родос, Хаифу или Александрету. Последња два места су одбијена због потенцијалних дипломатских потешкоћа са Француском. Крит је одбачен због побуњеничке природе тамошњег грчког живља и захтева да се припоје Грчкој. Кипар Британија је сматрала мање ризичним избором.¹⁸

Пре Берлинског конгреса Османлије су почеле губити територије у северној Африци. Србија, Влашка, Молдавија и Црна Гора су током 60-их и 70-их година 19. века добиле независност. У 20. век, царство је ушло ослабљено и територијално угрожено на свим странама. Македонско питање, Први Балкански рат били су показатељ немоћи опстанка Царства. Слабост царства многе околне државе су користиле правећи савезе против Турске и са циљем истеривања Турака из новопечених држава. У првом светском рату прикључили су се Централним силама. Ни прикључење Централним силама у суштини није помогло ослабљеном царству које је званично престало да постоји 1922. године. Ипак, из рушевина царства израсла је јака национална турска држава. Сматрамо ово јако битним за судбину турских Кипрана.

Физичка карта Кипра; преузето са Free World Maps

¹⁷ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 34.

¹⁸ Dr. Ersi Demetriadou, *The British acquisition of Cyprus in 1878 and the Cyprus Convention*; Cyprus, 2012.

Политичка карта Кипра; преузето са Free World Maps

Идеје еносис и мегали

Трансфер између Цариграда и Лондона није значио коначан крај османског утицаја на Кипру. Грци који су и тада чинили већински део становништва, понадали су се да ће пренос права на Лондон, омогућити пут ка уједињењу са Грчком. Та тежња, *еносис*, је дуго времена била присутна код многих хришћанских острвљана јер су на Грчку гледали као на своју природну матицу. Ипак, Кипар је био део ширег пројекта који је подразумевао ослобођење и уједињење Грка који су живели под османском влашћу. Та идеја је била позната под именом *мегали* (велика) идеја.¹⁹ Овакве идеје су биле национални сан и других народа који су желели свој народ да окупе под окриљем самосталне државе. Генерално гледано читав 19. век је обележио национално буђење и процеси уједињавања, те мегали идеја није била ништа ново. Испрва, веровање у еносис није била неоснована јер су се Грци водили чињеницом да је Британија 50 година раније одиграла битну улогу у стварању Грчке државе. Са друге стране били су охрабривани изјавама истакнутих британских хеленофила као што је Вилијам Гледстон, лидер Либералне странке. Упркос свему, Кипрани ће бити разочарани британским присуством. Британија је схватила да острво нема повољне луке за њихове бродове, али чак ни због тога нису желели да прекрше договор са османским султаном.

¹⁹ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 35.

Претпостављамо да нису желели да ризикују да се евентуално отвори некакав слободан међупростор који би пореметио равнотежу снага у Медитерану на штету Британије. Медитеран је за Британију био жила куцавица на путу ка Индији. Свакако нису желели да ишта у том простору препусте олако случају. Са таквим ставом Британија је предузела кораке које су се директно тицале живота острвљана. Почело се пре свега од политичких реформи и демократизацији острва. У образовни део се нису директно мешали. Британци су према Кипарској конвенцији плаћали османској држави годишњу фиксну суму. Трошкове плаћања нису сносили сами Британци већ Кипрани који су поред те обавезе плаћали и трошкове британске управе.

Након што је османско царство у Првом св. рату стало на страну Централних сила, третман Британаца према Османлијама се променио. Први корак је био анектирање острва. Како би придобили што више савезника на своју страну, Британци су чак Атини понудили острво. Грчки краљ Константин I био је одлучан у намери да Грчку држи ван рата. На основу Споразума из Лозане 1923. године, Република Турска формално је одустала од својих претензија на острво и позвала турске Кипране да напусте острво и наставе живот у Анадолији. Тај позив није наишао на одушевљење турских Кипрана који су по менталитету, начину живота и схватању вере били сасвим другачији од оних који су живели у суровој Анадолији. Британија је увела оштре мере за оне који желе да се преселе увођењем високих новчаних такси.²⁰

Формално проглашење Кипра колонијом Круне догодило се 10. марта 1925. године. Фрустрација становништва острва се са годинама повећавала, посебно грчког дела јер су се осећали изневереним због британског одбијања идеје о уједињењу са Грчком. Тридесетих година 20. века на острву су се јављали немири и протести против колонијалне управе. Британија је одговорила забрањивањем истицања грчке заставе, цензурисањем штампе и забраном рада политичких странака. Током Другог светског рата грчки Кипрани су били верни Британији, вероватно у нади да ће их наградити зеленим светлом за уједињењем са Грчком. Међутим Британија је остала непоколебљива по том питању. Чак ни референдум, који је био незваничан, о еносису из 1950. године није променио стање ствари у корист 96 % грчких Кипрана који су желели уједињење.²¹ После Другог светског рата, појавиле су се две истакнуте

²⁰ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, str. 36

²¹ Исто.

личности за које се убрзо испоставило да су постали прави предводници незадовољних острвљана.

Михаил Христодлу Мускос, архиепископ Макариос III

Први је харизматични архиепископ Макариос III, рођен као Михаил Христодлу Мускос 13. августа 1913. године у близини Пафоса на западном крају острва. Потицао је из сиромашне породице, отац се бавио сточарством и имао је виноград. Обзиром да је био бистар дечак и да му је школа ишла одлично, локални учитељ је препоручио његовом оцу да сина настави да школује. За школовање није имао новца, па је једино решење било одлазак у манастир Кикос. Тамо је примљен са свега тринаест година. Након завршетка три разреда средње школе, одлази у Никозију и завршава три разреда гимназије. Године 1938. добио је стипендију да студира теологију на Богословском факултету у Атини. Након четири године је дипломирао теологију, али Атина је пала у руке немачких окупатора и није се могао вратити на Кипар. Остао је у Грчкој и уписао права. У том периоду бива рукоположен у свештеника и викарног архимандрита у храму Агиа Параскеве у Пиреју. Године 1948. добија стипендију од Светског савета цркава и одлази на Универзитет у Бостону. Тамо је поред теологије похађао курс религијске социологије. После избора за епископа Китиона, одлучио је да скрати студије и узео духовно име Макариос.²² Само две године касније, 1950, Макариос је у 37. години изабран за архиепископа Кипра. Тада почиње негов успон и борба да се оконча британска власт над острвом. Деценију касније, 1960, Кипар постаје независан, а епископ Макариос први председник нове државе. Током председничке каријере преживео је неколико атентата и државни удар 1974. године. Умро је у августу 1977. године од срчаног удара у 63. години живота. Сахрањен је на Кипру у близини манастира Кикос у ком је боравио током 20-тих и 30-тих година прошлог века.²³

Мишљења о архиепископу Макариосу су подељена и опречна. Један део Грчких Кипрана га слави као вођу и борца за националну ствар. Други га осуђују и сматрају издајником јер је одустао од идеје о *еносису*. Турски Кипрани га сматрају одговорним за уставни слом након добијања независности и њихово избацивање из Владе. У очима

²² Значење имена Макариос, благословен или срећан.

²³ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 37-38.

страних дипломата и политичара, несумњиво је био харизматичан вођа. Ипак, Запад му није превише веровао због његовог кокетирања са Совјетским савезом и Источним блоком. Запад му није опростио саботирање НАТО-а и њиховог утицаја на острву током врхунца Хладног рата. На њега су гледали као на другог Фидела Кастра на Медитерану, који је стратешки и данас непроценљив.

Макариос око 1965. године; преузето са Getty Images

Рауф Денкташ

Главна личност код турских Кипрана био је адвокат Рауф Денкташ. Рођен је 27. јануара 1924. године у граду Пафос у истоименој области Пафос на југозападном делу Кипра. Потичао је из угледне породице кипарских Турака, отац Раиф је био судија. Рауф је дипломирао на престижној Енглеској школи у Никозији. Након дипломирања променио је неколико позиција и послова. Прво је радио као преводилац у Фамагусти, потом као судски службеник, а затим као наставник у Енглеској школи. Касније одлази у Истанбул и Лондон где се усавршавао као наставник и адвокат баристер²⁴ на престижном Линколн Ину. Године 1947. враћа се на Кипар и наставља да се бави адвокатуром. Денкташ је 1948. године био члан Конститутивне скупштине која се бавила самопуравом на Кипру и члан Одбора за Турска питања. Скоро десет година, до 1958. провео је на месту главног тужиоца. Током антиколонијалног устанка на Кипру, био је тужилац британских власти али и вођа отпора. Након стицања независности, влада коју су водили грчки Кипрани забранила му је долазак на острво због навода да је био један од вођа оружаног сукоба. Ипак, вратио се на Кипар 1968. године заменивши др Фазила Кучука, првог потпредседника Кипра.²⁵ Након 1974. године и турске инвазије, позиција Денкташа постала је још јача. Као вођа турских Кипрана стајао је иза одлуке 1983. да прогласе независност. Постао је први председник “Турске Републике Северни Кипар” и на том положају је остао до 2005. године када је смењен. Преминуо је 2012. године у Никозији. Северни Кипар је прогласио недељу дана жалости поводом његове смрти, а Турска пет дана. Сахрањен је 17. јануара 2012. године у Парку Републике касније преименованом по њему. Аутор је бројних књига чија је главна тема Кипар. Добитник је бројних награда и почасних доктората у Турској и Сједињеним Америчким Државама. Његов син Сердар Денкташ је политичар и вођа конзервативне партије турских Кипрана, Демократске партије. Уједно је и тренутни министар финансија Северног Кипра.²⁶ Реч је о врло образованој и способној личности. Ако бисмо га успоредили са Макариосом увидели бисмо да су имали различите животне путеве, образовање и професије али да су били борци за националну ствар ентитета ком су припадали. И један и други су били обожавани и

²⁴ Баристер је једна од две основне врсте адвоката у Уједињеном Краљевству.

²⁵ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 38-39.

²⁶ *Isto*.

омрзнути. како од сопственог народа тако и од оног супарничког. Обојица су били интелигентне, упорне и харизматичне вође.

Рауф Денкташ 1975. године; преузето са Getty Images

2. Антиколонијални устанак

Жеља за ослобођењем од британске власти на Кипру, почела је да се остварује током 50-их година прошлог века. У ту сврху оформљена је Национална организација кипарских бораца, познатија по скраћеници ЕОКА. Ова организација је имала за циљ ослобађање од британске власти и уједињење са Грчком (еносис). Истовремено, Грчка влада је била врло заинтересована за развој ситуације на острву. Ово је било битно за грчке Кипране, јер су ставови претходних Грчких влада били помирљиви односно нису желеле да се замерају некадашњем добротинитељу Великој Британији. Спољно политичка ситуација се променила када су се крајем 40-их година појавиле САД, које су биле заштитнице Грчке и Турске. Грчки премијер Александрос Папагос²⁷ се 1953. године осмелио да о питању Кипра разговара са британским колегом Ентони Идном. Међутим Идн је категорично одбио да разговара на ту тему. Следећа инстанца грчког премијера биле су Уједињене нације. Но и тамо је нашао на затворена врата, Уједињене нације су одлучиле да се за сада не баве тим питањем. Паралелно, на Кипру је деловао архиепископ Макариос III уз помоћ пензионисаног генерала Јоргоса Гриваса.²⁸ Идеја је била оружани устанак против Британаца. Изгледа да Британске власти на Кипру нису узимале сувише озбиљно информације да је оформљена грчка полиција на Кипру која поседује оружје и спрема се на устанак. Првог априла 1955. године експлодирало је неколико бомби у управним зградама широм острва. Устанак против Британаца је почео.²⁹

У почетку, турски Кипрани су према читавој ситуацији имали помирљив став. Касније са развијањем кризе, ставови турских Кипрана били су променљиви. Године 1954. основано је удружење “Кипар је турски”, чије је програм у основи био *таксим* односно подела Кипра или његово припајање Турској уколико на Острву буде промењен *status quo*. Турски аргументи нису били засновани само на забринутости због кипарских Турака, већ и на чињеници да би се уједињењем Кипра и Грчке турска обала била потпуно окружена Грчком.³⁰ Ипак, како је борбена моћ ЕОКА расла, турски Кипрани сврстали су се на страну Британије. Позиције у полицији које су напуштали

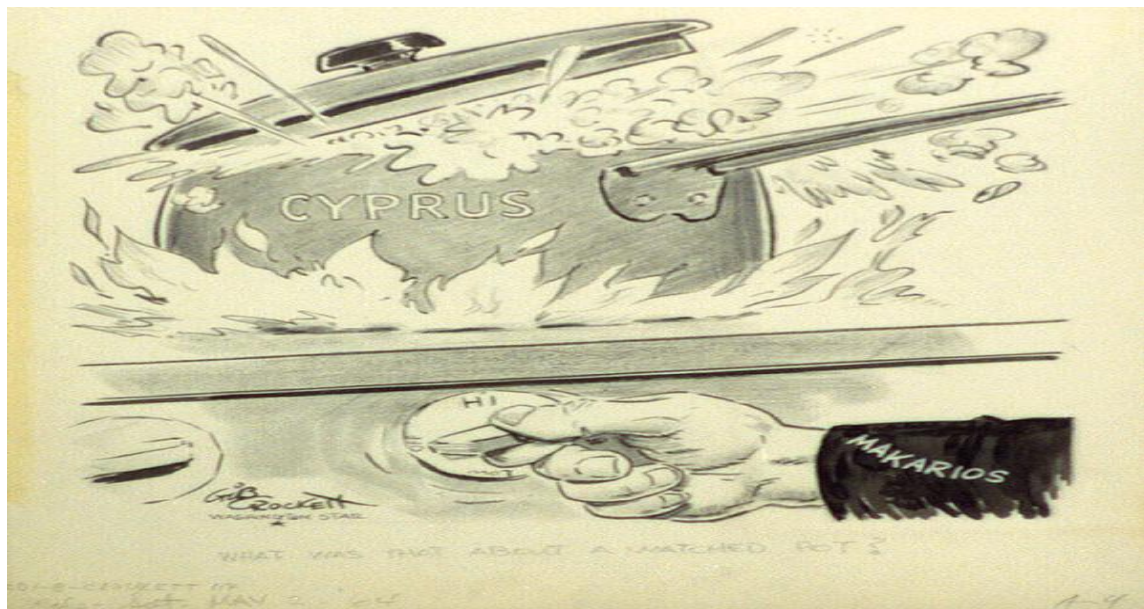
²⁷ Александрос Папагос (1883-1955) је био грчки генерал који је учествовао у Балканским ратовима (1912-1913), Грчко-Турском рату (1919-1922), Другом светском рату и Грчком грађанском рату (1946-1949). Премијер Грчке постао је након победе његове странке на изборима 1952. године. На функцији премија је остао све до смрти 1955. године.

²⁸ Георгиос Гривас (1897-1974) био је кипарски генерал у грчкој војсци, вођа герилске организације ЕОКА.

²⁹ Dzejms Ker-Lindzi, *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017, стр. 40.

³⁰ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001 стр. 16.

грчки Кипрани како би се придружили ЕОКА или се плашили одмазде, попуњавали су турски Кипрани. Истовремено, одлучили су да направе конкурентску организацију насупрот ЕОКА, која је имала за циљ да острво припоје Турској или да остане под влашћу Британије. Испрва та организација се звала *Вулкан*, да би касније променила назив уз помоћ Турске у Турски покрет отпора - *ТМТ*.

Карикатура објављена 2. маја 1955. године у америчким новинама Washington Star, која показује руку архиепископа Макариоса која ствара проблеме на Кипру; преузето са Library of Congress

Подела међу острвљанима ишла је на руку Британцима, како би ојачали сопствену позицију. У жеку устанка 1955. године, Британија је решила да сазове конференцију о миру и безбедности на источном Медитерану.³¹ Позвала је и Грчку и Турску. Тиме је потврђено да питање Кипра није само унутрашње питање становника Кипра. Међусобне оптужбе вођа два ентита су биле свакодневне. Макариос је одлучио да не дође на конференцију, јер је био бесан због позива Турске на исту. Сматрао је да Лондон и Анкара раде на дестабилизацији овог простора. Поменуо је Споразум из Лозане, који Анкара не поштује а којим се одрекла претензија на Кипар. Министар

³¹ Том конференцијом Британија је покушала да спречи изношење кипарског проблема пред Уједињене нације, али Грчка је то ипак учинила на десетој Генералној скупштини, где је њен захтев по други пут одбијен. Исто се десило на Савету безбедности када су САД и Британија уложиле вето.

иностраних послова Турске, Зорлу³², на Конференцији је нагласио “историјске, стратешке, економске и легалне везе Кипра са Турском” и изјавио да се Турска противи свакој промени статуса, а “ако Британија омогући суверенитет острву, онда оно треба да се врати првом власнику односно Турској.”³³ Том приликом Зорлу је поставио два услова Грчкој: званично одрицање од идеје енозиса и спречавање деловања Националне борбене организације Кипра (ЕОКА). Дошло је до озбиљних тензија у оквиру Северноатланског савеза између Турске и Грчке која је претила напуштањем савеза.³⁴ Јакe антигрчке демонстрације у Истанбулу и Измиру, отежавале су разговоре који су се завршили неуспешно. Видевши да се ствари не крећу у добром смеру, Британска влада је опозвала цивилног гувернера у Лондон, а на острво послала бившег шефа краљевског особља, сер Џона Хардинга.³⁵ Тиме је Британска влада показала да није спремна да се одрекне Кипра, да ће радикализовати казнене мере за оне који су изазвали побуну. Уведене су казне интернирања и смртна казна. Насилни протести су настављени током неколико месеци те 1955. и наредне, 1956. године. Како би допринели стабилизацији стања, донета је одлука да се архепископ депортује на Сејшеле - острво у Индијском океану које је тада било чланица британског комонвелта. На Кипар је доведено 30 000 британских војника, поново замењен цивилни гувернер и на то место дошао сер Хју Фут.³⁶ Покушаји да се припадници ЕОКА неутрализују, били су без успеха. Схвативши да ни више десетина хиљада војника не могу да реше проблем, Британија се одлучује на преговоре. Први покушај у том правцу била је идеја о самоопредељењу. Како би се маргинализовала улога ОУН, понуђено је решење секретара НАТО пакта, генерала и барона Исмаија, познатог као помоћника Винстона Черчила током II св. рата, и белгијског политичара и државника Паула-Хенрија Спарка. Наиме, према њиховом плану, из септембра 1957. године, Кипру би се дала независност у трајању од 20 година, после чега би се донела коначна одлука на конференцији под покровитељством В. Британије.³⁷ Њој су се успротивили турски

³² Фатин Русту Зорлу (1910-1961) био је турски политичар и дипломата. Погубљен је вешањем након државног удара групе младих официра 1960. године са још два политичара, министром финансија и премијером Аднаном Мендересом.

³³ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001, стр. 17.

³⁴ *Исто*, стр. 16.

³⁵ Фелдмаршал Алан Франсис Хардинг (1886-1989), познатији као барон Џон Хардинг био је официр британске војске у два светска рата, саветник британске владе током Мау-Мау устанка у Кенији 50-тих година 20. века. У својој богатој каријери обављао је дужност начелника генералштаба британске војске. У периоду од 1955. до 1957. био је гувернер Кипра.

³⁶ Хју Мекинтош Фут или барон Кардон (1907-1990) био је британски колонијални администратор и дипломата који је председавао покретима за независност у бројним колонијама. Поред тога био је представник Велике Британије у Уједињеним Нацијама.

³⁷ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001, стр. 18.

Кипрани и Турска сматрајући да ће то довести до уједињења с Грчком. Грчка је одбила предлог сматрајући да не обезбеђује самоопредељење. Трагање за прихватљивим решењем је настављено, а део тога је био Макмиланов план. Британски премијер Харолд Макмилан³⁸ је позвао обе стране на разговоре и преузимање заједничке одговорности у периоду од 7 година над острвом. План су овог пута одбили грчки Кипрани и Грчка. Турска је тражила да се након седам година призна подела Кипра. Ситуација је наставила да се погоршава јер су разговори, планови везани за будућност Кипра пропадали једни за другим. Постало је јасно да су шансе за грађански рат две супротстављене фракције на острву велике. Међутим, то не би био само сукоб становника острва већ и две чланице НАТО-а, Грчке и Турске. Тај сценарио био је катастрофалан за западне силе, у првом реду САД и Велику Британију. Могућност цепања војног, кохерентног блока, дестабилизације источног Медитерана и евентуални продор Совјета натерао је силе да делују брзо. Макариос је користио ситуацију, прогласивши независност Кипра 1958. године без енозиса. Челници НАТО пакта одлучили су да регују брзо. Уследило је заседање НАТО пакта у Паризу крајем 1958/ почетком 1959. године, током ког су вођени разговори између министара иностраних послова Велике Британије, Грчке и Турске. Том приликом договорено је да се убрзо одрже билатерални разговори Грчке и Турске о решавању кипарске кризе. Мало касније, 1959. године дошло је до састанка представника Грчке и Турске најпре у Кући Ланкастера у Лондону а потом у Цириху. У Швајцарској је дошло до договора да се створи независна држава и да се уједно подели власт између грчке и турске заједнице. У Лондону је још једном потврђена ова одлука. Годину и по дана по Циришком и Лондонском споразуму, у августу 1960. године проглашена је Република Кипар.

³⁸ Харолд Макмилан (1914-1991) је био британски политичар, председник Конзервативне странке и премијер Велике Британије у периоду од 1957. до 1963. године.

Са лева на десно: грчки премијер Караманлис, турски министар спољних послова Зорлу и турски премијер Мендерес, током преговора у Цириху 1959. године; преузето са Wikipedia

Карикатура објављена 25. фебруара 1959. године у британским новинама Manchester Guardian. “Договорено решење коначног поравнања” Макариусова “каузула о избегавању”; преузето са British Cartoon Archive

Билатерална конференција одржана је у Цириху (од 5. до 11. фебруара 1959. године), уз присуство представника Грчке и Турске, двојице премијера, Камаранлиса и Мендереса и министра унутрашњих послова Аверофа и Зорлуа. Уставни и политички оквир Кипра је већ тад договорен, мада је објављен тек након Лондонске конференције

(од 12 до 19. фебруара 1959. године). Из Циришких разговора били су искључени, али консултовани лидери двеју заједница на Кипру, Макариос и Каучук. Макариос је био о свему обавештен од стране грчког министра Караманлиса, али је тражио да буде укључен у наставку преговора у Лондону. Наводно је након детаљног проучавања докумената изразио сумњу у поједине делове које није навео. Касније се испоставило да су се његове резерве односиле на будући статус британских база.³⁹ Иако је Лондонским споразумом било предвиђено да све комисије заврше рад (уставна, мешовита и заједничка комисија) на време како би Република Кипар стекла независност најкасније до 19. фебруара 1960. године, то се није догодило због проблема у вези са Уговором о британским базама. Биле су спорне територије база и надокнада Кипру. Сагласност свих страна постигнута је 1. јула 1960 године, а исте године 16. августа Кипар је стекао независност. Чланство Уједињених нација стекао је у септембру 1960. године, независан члан Комонвелта постао је 13. марта 1961. године и шеснаести члан Савета Европе у мају 1961. године. У септембру 1961. године, Кипар је учествовао, поред 25 земаља учесница, на Првој конференцији несврстаних у Београду. Поред директног мешања и утицаја на догађаје на Кипру и суседним земљама, Грчкој и Турској, од стране запданих сила, након проглашења независности Кипра нагло је порасло интересовање друге велике силе из супротног блока, Совјетског Савеза. Традиционално, Совјети су настојали да повећају свој утицај у источном Медитерану, подручју које повезује њихове територије на Црном мору са њиховим виталним интересима на Блиском истоку. Заправо, проблем Кипра је пружао могућност да се подстакне ометање јужног крила НАТО-а.⁴⁰

Упркос стварању нове државе, проблеми нису нестали. Требало је уравнотежити структуру и поделу власти. То је био озбиљан задатак ако се узме у обзир чињеница да је припадника грчке заједнице било много више него оних из турске заједнице, те је постојала бојазан да би Турци могли бити маргинализовани. Власт су делили председник и потпредседник ког су бирале и грчка и турска заједница на острву. Свако од њих је имао право вета на законске и остале предлоге. Савет министара је чинило седам министара из грчке заједнице и три из турске, с тим што је један од главних ресора за одбрану, финансије или спољну политику припао турским представницима.

³⁹ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001, стр. 21.

⁴⁰ John Sakkas, Nataliya Zhukova, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem*, 1967-1974 ; Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135

Дакле однос 70:30, у корист грчких Кипрана, био је основа за поделу власти. Изузетак у овом односу био је у сектору оружаних снага, 60:40. Највише судско тело на Кипру је био Врховни суд. Позиције су биле строго подељене, један судија био је из грчке заједнице, други из турске, а трећи је био неутралан из иностранства и био је председник суда. Заставе грчке и турске једнако су истицане са кипарском заставом на свим државним институцијама. Поштовани су државни празници који су углавном били верски.

Да би оваква подела била стабилна, неопходно је било донети Устав. Године 1960. Устав је донет, но ни то није било довољно. Сматрано је да све три заинтересоване државе, Британија, Грчка, Турска, морају потписати Гарантни споразум којим би се обавезали да ће “штитити територијални интегритет и независност” нове државе. Могло се очекивати да ће све три државе имати право на интервенцију, уколико за то буде било потребе, међутим није било тако. Према члану 4. Гарантног споразума свака од три земље може да делује, али како би се успоставио статус quo ante, односно статус какав је био раније на основу устава из 1960 године. Споразум није ишао у прилог ни грчком ни турском ентитету и озбиљно су се противили сматрајући да су оштећени, а да корист од споразума има само Велика Британија. Грчка је на острву могла да држи 950 војника, а Турска 650. Бројке су се могле мењати уколико се председник и потпредседник договоре другачије. Међутим, турска страна је према Уставу имала право да у случају евентуалног уједињења Грчке и Кипра, буде потпомогнута интервенцијом из Турске. Дакле, то је био један од кључних делова Устава за турску заједницу на Кипру. Трећи важан документ је Оснивачки споразум. Према њему Британија има право да задржи 256 квадратних километара острва као суверену територију за сопствене војне сврхе. Суверене базне области (СБА), подељене су на два дела. На источном делу острва у близини Ларнаке, стациониран је војни гарнизон у Декелеји и осматрачка јединица у Агиос Николаосу. На западу у близини Лимасола, је војна станица у Епископију и ваздухопловна у Актротирију.

У члану 181.⁴¹ Устава Републике Кипар, садржани су основни принципи усвојени у Цириху и Лондону и они ни накоји начин нису могли бити мењани нити допуњавани. Поред тога, чланом 181. Устава одређено је да ће Уговор о гаранцијама и

⁴¹ Cyprus Constitution http://www.prio-cyprus-displacement.net/images/users/1/1960_Republic_of_Cyprus_Constitution-EN.pdf фуснота се односи на Устав Кипра из 1960. године и поменути члан 181.

савезу имати уставну снагу, а чланом 185. да је “територија Републике целовита и недељива”.⁴²

Након тродневног рада Конференција министара иностраних послова В. Британије, Грчке и Турске и представника Кипрана архиепископа Макариоса и Каучука, није успела да реши главна питања с обзиром на сложеност и велике разлике међу ставовима. Због тога је одлучено да се помери датум проглашења независности Кипра од 19. фебруара за 19. март 1960. године. Застој у разговорима, између осталог, био је британски захтев за повећање територија војних база које би по њима требале да обухватају 132 квадратне миље и слободне комуникације између база. Макариос је ипак понудио мање односно тадашњи опсег база од 36 миља. Британци су захтевали пуну цивилну јурисдикцију над становништвом које буде у оквиру опсега тих база, док се Макариос одлучно успротивио таквој идеји. Етнарх је одбио и понуду Лојда да се становништво пресели уз одштету. Вероватно из тактичких разлога Макариос није прихватио понуду јер је оценио да ће у време међународног попуштања и општег притиска НАТО, пронаћи повољније решење, а да притом не доведе у питање свој ауторитет на острву. С друге стране, захтевао је од Британаца да се обавезу на давање конкретне годишње помоћи Кипру као накнаду за уступање војних база и да пружи економску помоћ од 4 милиона фунти. Британци се ипак нису изјаснили о износу помоћи. Консолидација југоисточног крила НАТО ипак је била испред свега, извршен је притисак на све три стране - В. Британију, Турску и Грчку да се пронађе компромисно решење. Оно што је уследило касније јесте Циришки и Лондонски споразум.

⁴² Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001 стр. 23.

3. Југословенска штампа о интернацији архиепископа Макариоса III на Сејшеле

1956. година

Југословенска штампа је 50-их година помно пратила и обавештавала јавност о дешавањима на Кипру. Сарајевски лист Ослобођење је у априлу 1956. године дословце пренео вест радио Атине о догађањима на острву. Оштрим тоном позивајући Америку и владе “новог света” да се укључе у проблем на Кипру и да никако не смеју бити неактивни. *Нису само гранични инциденти између двије или више држава ти који стварају узроке рата. Овај терористички метод притупа поробљењим народима може да створи атмосферу затегнутости, која би тако наметнула разлоге за нелагодност оних који прате догађаје. Трагедија Грчког народа са Кипра која је довела до депортовања етнарха и митрополита Макариоса и вршења тероризма од стране окупационих власти изазвали су гнушање читавог свијета... Али гдје су сјеверноамеричка конфедерација или Труман и Ајзенхауер? Зар ће она трпјети принудну примјену закона џунгле?*⁴³

Београдска Борба је пренела вест о Макариосовом задовољству због става званичне Грчке владе и захвалност на подршци и разумевању грчког народа.⁴⁴ Политика је 23. априла 1956. године пренела вест о писму патријарха српске православне цркве Викентија кантерберијском надбискупу др Џефрију Фишеру у коме га моли да се заузме да протераног архиепископа врате у своју земљу како би вршио своју службу. Патријарх се не упушта у политичка питања, али сматра да је патриотско држање Макариоса разумљиво пошто он не заузима само важан црквени положај већ је уједно етнарх, вођа народа на грчког Кипру. На крају, патријарх Викентије је истакао да ће свака помоћ и разумевање Британске владе у решавању настале ситуације имати захвалност у православном свету.⁴⁵ Загребачки Господарски лист, пренео је у малом чланку од свега неколико реченица, вест да је архиепископ Макариос започео штрајк

⁴³ АЈ, F-144, 152-793, Кипарско питање 1960, “САД и Кипар”, Ослобођење 17. IX 1956.

⁴⁴ АЈ, F-144, 152-793, Кипарско питање 1960, “Патријарх Викентије позива кентерберијског надбискупа да се заложи за Макариоса”, Политика, 23. IV 1956.

⁴⁵ “Патријарх Викентије позива кентерберијског надбискупа да се заложи за Макариоса”, Политика, 23. IV 1956.

глађу у знак протеста због интернације и поступка Британске колонијалне управе према Кипранима.⁴⁶

Извештавање југословенских новина је настављено и углавном је било крајње неутрално и сведено на преношење вести које нису имале никакав коментар југословенских званичника. Политика је, за разлику од новина у другим републикама, посвећивала највише пажње и простора о догађањима на Кипру. У мају 1956. године пренела је став Британске владе у наслову *“Лондон не намерава да мења политику према Кипру”*. Колико се може приметити штајк архиепископа је привукао пажњу политичара у Лондону. Лабуристички шеф Климент Атли је предложио да се Макариос доведе на преговоре у Лондон. Међутим одговарајући лабуристима, премијер спољних послова Британије је одбацио предлог Атлија, али и преговоре са архиепископом. Да је британска штампа пуно писала на различите начине сведочи да је конзервативни *“Дејли телеграф”* дао свој суд о кипарском проблему. Направио је поређење са Сингапуром, али истакао да треба направити изузетак када су у питању стратешки и економски интереси Велике Британије. Према мишљењу овог листа, мања слобода као што је самоуправа, не сме да угрози већу иза које стоји Британија.⁴⁷

Загребачки *Вјесник*, крајем марта 1956. године пренео је у кратким цртама вест посредством информација од Лондонског *“Дејли Телеграфа”* о покушају отмице архиепископа Макариоса који је у заточеништву на британским Сејшелима. Наиме, један путнички брод и његова посада доживели су несрећу код Мадагаскара. Према мишљењу британске обавештајне службе, тај брод и његови путници имали су задатак да “отму архиепископа”.⁴⁸ Београдска *Борба* је пренела исту вест у нешто ширем облику од сталног дописника тог листа из Лондона. Поред вести о покушају ослобођења, не отмице, лист пише и о покушајима нормализације односа између Етнархије⁴⁹ и грчке владе, после прекида разговора о Макариусовом статусу.⁵⁰ Политика под насловом “Једна необична вест”. *Дејли Телеграф* јавља о покушају отмице Макариоса”, наводи у склопу приче о Кипру и једну новину везану за

⁴⁶ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Грчка влада опозвала Амбасадора из Лондона због депортовања кипарског архиепископа Макариоса”, *Господарски лист*, 15. III 1956.

⁴⁷ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Лондон не намерава да мења политику према Кипру”, *Политика-Београд*, 23. V 1956.

⁴⁸ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Нови поглавар грчке православне цркве. За новог архиепископа изабран је 68 годишњи епископ Ларски Доротес”, *Вјесник-Загреб*, 30. III 1956.

⁴⁹ Етнархија/етнарх, је реч која се у савременој Грчкој користи за велике грчке државнике (“очеве домовине”).

⁵⁰ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Међународна конференција слободних синдиката повешће акцију за ослобађање архиепископа Макариоса”, *Борба-Београд*, 16. III 1956.

Југославију. Наиме Југославија и Грчка покренуће преговоре 11. јуна. Питања ће, како преноси Политика, вероватно бити узајамна предратна потраживања, обештећење грчке национализоване имовине у Југославији, обнова пограничног питања и нека друга питања.⁵¹ Борба 30. јуна 1956. године преноси како је крфски митрополит приредио пријем у част југословенског амбасадора Павићевића.⁵²

Изгледа да је став званичног Лондона током неколико месеци ипак се променио у смеру воље за разговор са интернираним архиепископом. Макариос је према писању *Борбе* 13. јуна 1956., депортован у Лондон. Званичници етнархије на Кипру, изјавили су да у њиховој земљи влада озбиљна политичка и војна криза и истакли су као нужну неопходност хитно ослобађање архиепископа како би се наставили преговори који су прекинути његовом отмицом почетком године. Новосадски *Дневник* преноси изјаву господина Хардинга за његову спремност разговора са умереним Грцима на изради новог устава за Кипар.

У даљем извештавању о односима Велике Британије и Кипра, *Политика* доноси занимљив текст који говори о узаврелој атмосфери у британском парламенту. Посланици су овацијама поздравили министра унутрашњих послова док је јавно износио разлоге за интернацију кипарског етнарха и архиепископа. Министар је истицао да црква и њени представници треба да се баве црквеним стварима, а не политиком. Поједини штампани листови у Британији су оправдавали овакве поступке министра док су се други питали шта ће бити са угледом њихове земље који се налази у кризи. Писало се о кипарским терористима који угрожавају животе британских држављана и да је грчки архимандрит у стању да изведе заверенички напад у сред Лондона. Лабуристичка опозиција, давала је мале шансе влади да реши проблем на Кипру, који ће се по њиховој процени завршити катастрофално. Изразили су забринутост за стање на Средњем Истоку и како ствари тамо Британији измичу контроли. Да има истине у тим причама опозиције показало се када су именовани нови чланови кабинета министарства за иностране послове. Изгледа да су САД, Француска и В. Британија увиделе опасност од Совјетског Савеза и прикупљања симпатија у арапском свету. Док се британска влада држала плана о самоуправи и слала изасланике на Сејшеле који су проверавали да ли је Макариос ревидирао чврсте ставове,

⁵² АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, "Крфски митрополит приредио пријем част амбасадора Павићевића", *Борба-Београд*, 30. VI 1956.

противници такве политике су негодовали. Предлагали су да се одреди тачан датум као почетак преговора који би водили ка обезбеђивању права Кипранима на самопредељење. Сматрају да 20 000 војника на Кипру пуно коштају покушавајући да узалуд слома отпор народа.⁵³

Британија се у то време налазила на својеврсној прекретници у спољној политици. Колонијална управа је постала велики терет како за буџет тако за британски углед у свету. Поред тога, трка за наоружањем се увелико одвијала између два супротстављена блока Западног и Источног. Британија је трошила велики новац на експерименте у вези са хидрогенском бомбом. Јавност је била подељена да ли има потребе за тим и зашто правити такву бомбу која се вероватно никада неће користити. Проблеми су се низали једни за другим. Не треба заборавити ни Суецку кризу која се дешавала готово истовремено са проблемима на Кипру, 1956. године. Дестабилизација источног дела Медитерана за НАТО савезнике је био недопустив сценарио. Извршена је одлучна интервенција Уједињеног Краљевства, Француске и Израела против национализације канала од стране Египта. Привидно решење након завршетка тог рата због интервенције УН, било је да канал остане у рукама Египта. Међутим оно што је значајније за каснији ток догађаја је то што се Израел показао као озбиљан и бескомпромисан такмац на Синају у одбрани својих интереса.

Напета атмосфера се наставила. Оптужбе на релацији Кипар - Сејшели - В. Британија су се наставили. Судећи по штампи, Британија је оптужила архиепископа на Сејшелима да је грчку цркву у Лондону претворио у центар антибританске пропаганде и сакупљање новца којим финасирају борбу против британских војника. На ове оптужбе грчка заједница је одговорила негативно и да новац прикупљен у цркви никад није напустио Британију јер после депортације црквеног и народног поглавара нису били сигурни да ли ће отићи у праве руке односно породицама које немају везе са покретом отпора. На терену, британска војска је претресла места у којима живе грчки Кипрани као и манастире покушавајући да открију упоришта ЕОКА. Мере предостожности на Сејшелима су повећане због могућности да “архиепископ Макариос буде украден са острва Макава Мае и пребачен на Кипар”.⁵⁴ Борба, преноси наслов “Рејнолд њуса”, да “Без Макариоса политичке дискусије ничему не воде”.

⁵³ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Аплауз због протеривања грчког архимадрита - дебата у британском Парламенту око протеривања Макариуса”, *Политика-Београд*, 15. IV 1956.

⁵⁴ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Специјалне мере предостожности на Сејшелским острвима”, *Политика-Београд*, 24. VIII 1956.

Такође сазнајемо да је ЕОКА упозорила британске војнике да генерал Хардинг сноси сву кривицу ако на острву не дође до обуставе ватрених дејстава.⁵⁵ Југословенска јавност је током целог лета 1956. године могла да чита о подељености британске владе по питању Кипра. Опозиција је критиковала читаву британску владу и њен “тврдоглави” став, који су изнова и изнова заузимали, министари спољних послова и колонија да Макариос није неопходан за разговоре. “Никакав споразум или решење кипарско становништво неће прихватити ако га нису одобрили архиепископ Макариос и Етнархија” изјавио је секретар епархије Фидиас Дуркерис. (Политика, 28.8.1956.). Званична Атина, критиковала је изјаву министра колонија Ленокса Бојда, сматрајући да не желе да реше проблем на острву и да упорно умањују значај архиепископа Макариоса и да не схватају да је он заправо “херој свог народа на Кипру.” Поједини листови су наглашавали да је етнарх протеран на острво без претходне пресуде и да је ЕОКА понудила примирје али да је влада изашла са “колико грубим, толико глупим” противусловима да се положи оружје.⁵⁶

Изгледа да се несрећном и компликованом стању на Кипру није назирао крај. Да би оправдали своје поступке, повратили пољуљан углед међу својим грађанима али и свету, британска влада је износила у јавност поједина документа везана за Макариоса. На специјалној конференцији за штампу, министар колонија Ленокс Бојд, изазвао је сензацију. Изјавио је да су на Кипру пронашли неколико хиљада докумената која сведоче да је архиепископ на челу ЕОКА, да је лично бирао људе за ту организацију и да је одлучивао ко ће бити уклоњен као сарадник колонијалних власти. Та документација, наводно је откривена у склоништу у Сисију (равници у централном делу Кипра). Како британски званичници на острву тврде, то место је било нека врста центра ЕОКА и војног складишта. Пронађено је још 12 пушака, 25 бомби, око 1000 метака. Такође, да су пронашли свеску у којој је шеф ЕОКА Дигенис записивао сваки дан понаособ, планове и акције. У тој свесци је архиепископа називао “генералом” а некад би га помињао под неким симболом у комбинацији са крстом и архиепископовим скиптаром (жезлом). Дакле, у тој свесци су регистровани подаци да је он одредио датум оружаног устанка, благословио полагање бомбе у гувернерову резиденцију која је требала да експлодира на дан када је рођендан краљице Елизабете,

⁵⁵ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Без Макариоса политичке дискусије ничему не воде”, *Борба-Београд*, 27. VIII 1956.

⁵⁶ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Никаквог споразума не може бити без Макаросовог одобрења”, *Политика-Београд*, 28. VIII 1956.

да је од покојног грчког премијера Папагоса примао налоге о интезиту устанка. Ова конференција, као и раније вести о Кипру, изазвале су подељене реакције јавности. Конзервативни кругови су подржали став да је “архитерорист најкривљи међу најкривљима”. Други су узимали са резервом владина открића, сматрајући да је конференција и објављивање докумената велика грешка и не води ничему добром, посебно не пред истек примирја са ЕОКА. Међутим, следећи поступак власти на Кипру било је хапшење генералног секретара кипарске епархије и упућивање око 5 000 француских војника. Грчки представник у УН, Кристијан Паламас, оштро је протествовао у Њујорку против најновије британске одлуке да притвори епископа Антимоса у његовој резиденцији у Ларнаки и слања новог контингента војника.⁵⁷

Због оваквих догађања, на чело дужности председника грчке Етнархије на Кипру дошао је епископ Јенадиос. Он је протествовао због затварања његова два претходника, доласка француске војске на Кипар. Истакао је да се сваким даном повећава јаз између Велике Британије и Кипра. Такође и други архиепископи су окарактерисали чин Британије као “нечовечан и угњетавачки”.⁵⁸ Том приликом је оптужио Британију да се не труди да пронађе решење за кризу и да се служи силом и клеветама. С обзиром да је баш тих дана, октобра 1956. престало примирје, оружани сукоби судећи по штампи између ЕОКА и војске Британије су се наставили. Смртне казне (вешањем) су извршаване, некад осуђени нису имали ни елементарно право молбе помиловања, пише Борба.

1957. година

Неповољно стање на Кипру пренело се и у наредну годину. Политика преноси саопштење Британског Министарства за колоније да је архиепископ Макариос одбио да дискутује о решавању кипарског проблема с било ким док је у изгнанству. Грчки министар спољних послова одбио је да коментарише вест да САД траже компромисно решење за увођење самоуправе на Кипру.⁵⁹ У новинским насловима могли су се прочитати и нагађања да би заточени етнарх могао бити ускоро пуштен на слободу. Макариос је за то време одбио да дискутује о британском плану устава за Кипар.

⁵⁷ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Британска влада тврди да је Макариос командант ЕОКА”, *Дневник-Нови Сад*, 6. IX 1956.

⁵⁸ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Оштар протест архиепископа Доротеја” *Борба-Београд*, 23.IX 1956.

⁵⁹ АЈ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Макариос неће да разговара о Кипру док не буде ослобођен”, *Политика-Београд*, 31. I 1957.

Председник Панхеленског комитета за самоопредељење Кипра, епископ Доротеос је упутио писмо америчком председнику Ајзенхауеру, генералном секретару УН Хамаршелду, председницима влада земаља које су чланице УН и Међународној организацији за штампу у коме изражава оштар протест због “варварских метода које британске трупе примењују против грчког становништва на Кипру”. При том позивајући становништво Грчке да подржи борбу кипарских Грка.⁶⁰ Седам грчких свештеника тих дана било је ухапшено под сумњом да су терористи. Из новина сазнајемо да је укупан број ухапшених свештеника до тад достигао 37.⁶¹ У Политици из 15. фебруара могла се прочитати вест коју су пренили од агенције Ројтерс, да је атинско становништво демонстрирало за присаједињење Кипра Грчкој. Доњи Дом у Британији одржао је дебату у вези са Кипром јер у претходном периоду нису обавештавали Парламент о резултатима мисије функционера Министарства за колоније која су посетила Макариоса. На основу држања штампе и појединих политичких кругова, изгледа да је вредност Кипра као војне базе скочила, посебно након неуспешне авантуре у Суецком каналу. Гувернер Хардинг са друге стране сматра да британски војници воде успешно борбу против покрета отпора на Кипру, те да нема потребе преговарати са архиепископом. Након годину дана од лишавања слободе Макариоса, ЕОКА је у марту 1957. године понудила примирје у замену за пуштање на слободу етнарха. Гувернер Хардинг је узео у разматрање озбиљно понуду и започео саветовање са својим сарадницима и владом у Лондону. Од сталног дописника из Лондона за Политику, сазнајемо да је Грчка одбила посредничке услуге НАТО-а за измирење две завађене стране на Кипру. Са друге стране, Лондон прихвата понуду НАТО-а и да ће пустити Макариоса да “иде куда год хоће, само не на Кипар.” На крају, аутор текста у *Политици*, даје закључак, што је било изненађење с обзиром да у ранијим новинским чланцима то није био случај. У малом поднаслову “Кипар погодан за дипломатско маневрисање” аутор се пита шта ће бити од предложене интервенције НАТО-а. Потом закључује да Кипар Британији служи као добра валута у већим дипломатским маневрисањима.⁶²

Ленокс Бојд, међутим, није поменуо понуду ЕОКЕ. Хардинг остаје при ставу да ће отпор побуњеника врло брзо сломити. Но, вешање малолетних младића, којима је

⁶⁰ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Епископ Доротеос затражио је од Ајзенхауера да подржи захтеве Кипрана”, *Ослобођење-Сарајево*, 2. II 1957.

⁶¹ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “На Кипру ухапшено 7 грчких свештеника”, *Вјесник-Загреб*, 21. II 1957.

⁶² AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Лондон не пристаје да врати Макариоса на Кипар”, *Политика-Београд*, 22. III 1957.

изречена смртна казна, имало је доста негативан одјек код опозиције у Британији. “Наши атлански савезници могу учинити мало ако ми говоримо да немамо предлога за самоопредељење, да разговори са Кипранима могу чекати, да, укратко, ми сад ни у ком случају нисмо спремни да уступимо наше једнострано поседовање Кипра. То је као зовнути ватрогасну бригаду па јој онда пред носом затворити врата.” су речи једног либералног посланика.⁶³ Помало неочекивано, по први пут у југословенској штампи наилазимо на турску реакцију поводом свих ових дешавања. Њихову реакцију изазвала је вест о ослобођењу етнарха кипарских Грка. Турско Министарство иностраних послова саопштило је да одлука британске владе да пусти архиепископа Макариоса није неочекивана нити представља знак слабости владе у Лондону. Да је главно питање да ли ће ратна дејства престати или не. Уједно, Министарство, је истакло потребу да се преговори покрену ка решењу кризе.⁶⁴ Званична Атина је ове вести примила са доста резерве. Преко радија, Грчка влада је упутила позив свим грчким бродовима који плове Индијским Окенаом да се упуте у луку Махе на Сејшелским острвима и приме архиепископа који “је пуштен јуче из британског заточеништва.”⁶⁵ Архиепископ Макариос је на конференцији за штампу одржаној на Сејшелском острву Мае, изјавио да није спреман да преговара о будућности Кипра све док се не врати на острво. “Колонијализам припада прошлости и за њега нема будућности на Кипру”, изјавио је Макариос на конференцији за штампу. Међутим, резолуцијом УН проблем Кипра је престао бити унутрашња ствар Британије, а ослобођењем Макариоса ти изгледи су били још мањи. Разлог томе били су блоковски интереси и посредничке активности Атланског пакта између Кипрана и Лондона. Једногодишња стагнација у преговорима, допринела је дестабилизацији источног Медитерана, али ствари су се почеле покретати оног тренутка када су се САД умешале преко НАТО пакта. Британска влада је на острву спроводила половичне мере. Кипарском духовном вођи је укинута интернација, али не и изгнанство. Он и даље није имао права повратка кући. Упркос престанку операција од стране ЕОКА, на Кипру је остало на снази вандредно стање и ускраћивање амнестије политичким затвореницима.

У Атини је приређен дочек тек ослобођеном етнарху. Неколико стотина хиљада Атињана је одушевљено је поздравило Макариоса. Том приликом је изјавио :”Ма какви

⁶³ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Лондон примио одговор Макариоса”, *Борба*, 27. III 1957.

⁶⁴ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Архиепископ Макариос није спреман да преговара о будућности Кипра - ако му се не дозволи повратак на острво”, *Борба-Београд*, 30. III 1957.

⁶⁵ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Кипарски напредак - одлука Британске владе да архиепископа Макариоса пусти на слободу”, *Борба-Београд*, 31. III 1957.

били британски аргументи, они не могу бити јачи од захтева за самоопредељење...”.⁶⁶ Истовремено у Анкари, дочек архиепископа је изазвао незадовољство. Председник турске владе Мендерес изјавио је Анадолиској агенцији да “одговорност за речи и дела Макариоса падају целом својом тежином на плећа грчке владе... Макариос је један терориста и осуђен је да остане такав. Према нашем мишљењу енглеска влада пуштањем овог попа на слободу није, као што су то уосталом догађаји показали, поступила најбоље.”⁶⁷ Грчка влада је на оштре речи колега из Анкаре, реаговала крајње умерено. Истакли су да су такве реакције производ незадовољства због неуспешног покушаја генералног секретара Атланског пакта, лорда Исмеја да поседује у кипарском спору. У Лондонским круговима, пак, владало је незадовољство, не због пуштања духовног вође грчких Кипрана, већ због позива да дође у Њујорк. Наиме, још по доласку у Атину, примио је позив од стране гувернера америчке државе Њујорк Харимана и изразио наду да ће “ускоро моћи да види кипарског архиепископа у Њујорку и да ће му приредити топао дочек.” Конзервативни посланици британског Парламента, оптужили су Харимана да је “неодговоран” због позива да Макариос дође у Њујорк. Управо је ова вест била повод за расправу о британско-америчким односима. Конзервативци су замерили премијеру Макмилану да је пуштањем Макариоса на слободу заправо попустио пред Вашингтоном. Посланик Пол Вилијамс је изјавио :”Кипар још није америчка колонија. Што пре престану да чине недела на Средоземљу то боље. Ова афера баца сумњу на разумност пуштања Макариоса на слободу.” Свој суд је дао и посланик Петрик Мајтленд :”Ако Американци желе систем нафтовода на Средњем Истоку који ће да буде заштићен уговорима закљученим са нама, онда треба да им буде јасно да мора постојати база са које ће се тај систем бранити.” Током расправе у Парламенту, истакнуто је да Влада мисли о томе што је у свом говору поменуо посланик Мајтленд. Министар одбране, Сендс, је отишао на Кипар са владиним плановима да острво претвори у “пројектилску базу”.⁶⁸

Атински листови, тих дана преносили су незваничне вести, да постоје одређена неслагања Макариоса и владе Грчке у погледу будућности Кипра. Такође, размимоилажења који би требало да буде њихов следећи корак у УН. Макариос је наводно желео да се на следећем заседању УН донесе одлука о праву Кипрана на

⁶⁶ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Ахе - Атина - тринаест месеци провео је Макариос у заточеништву на Сејшелским Острвима”, *Борба-Београд*, 25. IV 1957.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто.

самоопредељење. Вишедневна нагађања на ту тему, архиепископ је званично демантовао. Истакао је за грчки лист “Елефтерија” да према његовом мишљењу, британска влада је “спремна на концесије да би се нашло компромисно решење кипарског проблема.” (Борба 22.7.1957.)⁶⁹ Након победничког дочека Макариоса у Атини, у југословенској штампи било је приметно порасло интересовање за лик и дело Макариоса пре сукоба са колонијалном управом на Кипру. Писало се о његовом животу од детињства, преко школовања, устоличења на месту архиепископа и етнарха. До његових наводних веза са ЕОК-ом. Да је Кипар привукао пажњу светских медија и великих сила, говори вест да је СССР упутио званичан позив Макариосу да посети Совјетски Савез и да присуствује сабору Руске православне цркве у новембру 1957. године. Архиепископ је јасно рекао да ништа не искључује његову посету СССР-у или некој другој земљи, уколико би та посета допринела решавању кипарског проблема.⁷⁰ У новембру 1957. Борба, преко агенције Ројтерс и њених поузданих извора на Кипру, сазнаје да би вођа грчких Кипрана ускоро могао да се врати на родно острво. Наиме нови гувернер британске владе на Кипру Њу Фут, припрема нови терен за преговоре и укидање вандредних мера. Даље се наводи да је до заокрета дошло када су се Британци консултовали са Американцима око ситуације на источном Средоземљу.⁷¹

У интервјуу који је Макариос III дао у Њујорку децембра 1957. године истакао је да не верује да ће се кипарски проблем решити у оквирима Атланског пакта. Из разлога што је тај проблем од међународног значаја те да разматрање кипарског питања спада у надлежност Уједињених нација. Интервју је дао уочи Дванаестог заседања УН и није искључио могућност да неке владе покрену разговоре на заседању Атланског пакта, који ускоро почиње у Паризу. И поред увраженог мишљења да током његовог изгнанства на Сејшелска острва, напретка није било, Макариос сматра баш супротно. Велика Британија је по Макариусовој процени настојала да читав проблем додатно закомпликује како би се решење истог продужило. У првом реду се настојало да се прикаже кипарски спор између Грчке и Турске, а да је Велика Британија арбитар. Међутим, он је за то да се спор не сматра спором неколико земаља, него спором кипарског становништва, које тражи право на самоопредељење и самоуправу и

⁶⁹ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Британија спремна на концесије - изјавио је Макариос”, *Борба*, 22. VII 1957.

⁷⁰ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Макариос примио позив да посети СССР - он би присуствовао Сабору Руске православне цркве”, *Ослобођење-Сарајево*, 9. VIII 1957.

⁷¹ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Макариосу ће бити дозвољен повратак на Кипар”, *Борба-Београд*, 11. XI 1957.

Велике Британије под којом је, у статусу колоније, Кипар данас. Објашњава да је живот на Кипру миран, да су на снази и даље вандредне мере. Администрација и сва важнија питања се налазе у рукама гувернера са јаким акцентом на турску мањину. Осврнуо се и на став Анкаре која је одбила могућност да се оствари или гарантује право на самоопредељење и тиме су се грчко-турски односи још више погоршали. “Ја не знам какви су садашњи планови британске владе. Тешко је предвиђати каква ће резолуција бити усвојена у УН ове године. У сваком случају надамо се успеху и афирмацији нашег права на самоопредељење. Међутим, знам шта су наши планови: одлучност да се на сваки начин ослободимо колонијалне управе на Кипру.”⁷²

1958. година

Кроз пар месеци, тврд став Британске владе према Макариосу се променио. У мају 1958. године Макариос је прихватио позив кентерберијског надбискупа да посети Лондон. У јуну исте године био је гост египатског председника Насера у Каиру. Макариос је у Египат донео поруку мира и слободе, као два најважнија фактора за смањење тензија и омугућавање општег напретка на Средњем Истоку. У јулу 1958. Макариос је у саопштењу за штампу изјавио је да му је главна брига да сукоби на Кипру престану, али и да се утврди одговорност за крвопролиће. Зато је затражио да Велика Британија пошаље парламентарну комисију која би утврдила ко су кривци за сукобе.⁷³

1959. година

Илустрована Политика у априлу 1959. године преноси вест под насловом “Опет сви заједно”. Како се наводи у тексту, до тада огорчени противници на Кипру окупили су се у турској амбасади на том острву. Иако је пре годину дана потписан споразум о Кипру, Владе Грчке, Турске и Велике Британије наишле су на потешкоће у састављању владе у чијем саставу би требало да пропорцијално буде и Грка и Турака.⁷⁴

⁷² AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Интервју са архиепископом Макариосом”, *Борба-Београд*, 6. XII 1957.

⁷³ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Макариос тражи да Британија пошаље парламентарну комисију на Кипар”, *Дневник-Нови Сад*, 1. III 1958.

⁷⁴ AJ, F-144, 152-793, *Кипарско питање 1960*, “Опет сви заједно”, *Илустрована Политика*, 7. IV 1959.

3. Посета потпредседника владе краљевине Грчке, Панајотиса Канелопулуса Југославији од 6. до 13. септембра 1959. године.

Како бисмо боље разумели односе и став Југославије према Кипру, неопходно је да разумемо и анализирамо односе како Кипра и Грчке, тако и Грчке са Југославијом. Непосредно по завршетку Другог светског рата, а посебно током грчког грађанског рата југословенска влада је покренула иницијативу ради побољшања односа, од чега би обе земље имале заједнички интерес. Потписивањем Анкарског⁷⁵ и Бледског споразума⁷⁶, ублажене су резерве грчких владајућих кругова према Југославији. До тад је постојала бојазан од покретања македонског питања и утицаја Југославије, као социјалистичке земље, на грчке народне масе.⁷⁷ Разлози за зближавање су пре свега били деликатни односи са суседним земљама, Албанијом, Бугарском и Турском, посебно након догађаја у Истанбулу 1955. године. Због бојкотовања војне сарадње са Турском и Британијом, Грчка се нашла у одређеној изолованости у односу на савезнике на Западу. На унутрашњем плану Грчке, југословенско руководство сматра да Југословени имају наклоност не само народних маса већ и појединих кругова грчког Парламента. Наводно, у Парламенту се више пута износило да Југославија одобрава потезе Аверофа у вези са кипарским питањем.⁷⁸ Увидели смо да је Грчка имала изузетан утицај на Кипру. Велики број грчких Кипрана на Грчку је гледао као на отаџбину, братску земљу, заштитника, савезника и саветодавца. Свака прилика за контакт између Југославије и Грчке, коришћена је да се пронађу заједничке додирне тачке и размене мишљења о међународним догађањима. Ставови и препоруке руководства Југославије, према југословенским њиховим проценама, уродили су плодом те је грчка влада почела да води еластичнију спољну политику.

Према југословенским проценама, скоро целокупна спољна политика Грчке ослања се на НАТО који је главни гарант независности. Поред тога, неизоставна је

⁷⁵ Анкарским споразумом је био војно-политички савез који су чинили Југославија, Грчка и Турска. <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/39-ugovor-prijateljstvo-1953?lang=cyr>

⁷⁶ Бледски споразум Тито-Димитров је назив за више билатералних споразума између ФНРЈ И НР Бугарске на бледу 1947. На Бледу је прихваћен текст Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, Споразум о царинским олакшицама...Влада ФНРЈ је у току преговора изјавила да се одриче 25 милиона долара на име ратне штете колико је НР Бугарска требала да исплати ФНРЈ. Такође, обе стране су се усагласиле да се обезбеде права Македонаца у Пиринској Македонији (област која је припала Бугарској за време Балканских ратова 1912.).

⁷⁷ АЈ, КРР, I-3-A/31-13; *Neki osnovni podaci o razvoju i stanju Grčke ekonomije*

⁷⁸ *Isto.*

повезаност са САД. Разлог за овакво држање Грчке, Југославија пре свега види у геополитичком положају Грчке као и у идејно-политичком држању владајућих политичких кругова и елита.⁷⁹ Током ескалирања антиколонијалног устанка у септембру 1955. па све до фебруара 1959. године, овај догађај је имао централно место у спољној политици Грчке. Ипак, ангажовање и ставови на том пољу донели су јој сметње на међународном плану, али и унутрашњем. Главни проблем је био супростављање аспирацијама, некадашњег пријатеља, Британије, као и Турске. Због табора који је створен у НАТО блоку, на једној страни западне земље Велика Британија и САД са Турском, а на другој страни усамљена Грчка се нашла у дипломатској дефанзиви.⁸⁰ Грчко држање тих година умногоме је допринело да благонаклоно гледа на напоре колонијалних и полуколонијалних народа за национално ослобођење. 50-их година 20. века, поред проблема стабилности јужног крила НАТО, Грчка је пажљиво пратила стање Средњег⁸¹ и Блиског Истока⁸². Одлучно се противила цепању јединства арапског света захтевајући да се проблеми решавају пред ОУН. Такође, Грчка се залагала да се донесе одлука којом би нуклеарно наоружање ставило под контролу ОУН. С обзиром да положај Грчке крајем 50-их у Западном блоку, ком је припадала, није био на завидном нивоу, према Источном лагеру је показала тактичност у односима избегавајући конфронтације. У прилог томе говори податак из југословенских анализа да је Грчка обновила односе и тростуко повећала трговинску размену са источним земљама, осим са Албанијом и Источном Немачком. Све ово је условило да дође до приближавања грчке владе Југославији и другим неутралним земљама. Ипак, одступања по питању (уједињења Немачке, берлинског проблема...) Грчка није правила, већ је у целини следила политику САД.⁸³ Анализирајући ставове председника грчке владе који сматра да је немогуће укинути блокове јер би у том случају Запад био слабији будући да СССР у свим земљама располаже “петом колоном” а Запад нема таквих могућности у Источним земљама. Председник владе Караманлис и Тито у разговору на Родосу говорећи о совјетским предлозима у вези немачког и берлинског проблема, изјавио је да СССР условљава уједињење Немачке иступом Западне Немачке из НАТО. То је, сматра он, неприхватљиво за Запад јер би то

⁷⁹ AJ, KPR I-3-A/31-13; *Neki osnovni podaci o razvoju i stanju Grčke ekonomije*

⁸⁰ *Isto.*

⁸¹ Регион који грубо обухвата југозападану Азију, без Кавказа, укључујући Египат.

⁸² Регион који обухвата простор јужног и источног дела Медитерана, простира се на територији која се пружа од источног дела Средоземног мора па све до Персијског залива.

⁸³ AJ, KPR I-3-a/31-13; *Neki osnovni podaci o razvoju i stanju Grčke ekonomije*

значило губљење главне снаге НАТО у Европи.⁸⁴ Ипак, Грчка сматра да преговорима Исток-Запад, треба да претходи јачање снага Запада па би они стога у начелу прихватили изградњу ракетних база у земљама чланицама НАТО.⁸⁵ У том смеру су започете извесне припреме: обука кадрова у САД, долазак америчких атомских стручњака за одабирање терена.⁸⁶ Појачане активности у оквиру НАТО пакта на подручју Балкана и Средоземља биле су очигледне након инсталирања ракетних база у Турској и Италији. Процене Југославије су да је Грчка доста суздржана према предстојећем састанку Ајзенхауер-Хрушчов. Бојазан грчке владе лежи у томе што сматра да ако дође до смањивања напетости између САД и СССР, смањиће се разлози за даље добијање америчке војне помоћи. Уколико би до таквог сценарија дошло, опстанак тада актуелне владе у Грчкој био би доведен у питање.

Под притиском САД започети су преговори између Грчке и Турске. Циљ преговора је био хитно сређивање ситуације у југо-источном крилу НАТО и ликвидирање нерешивих билатералних проблема између ове две земље. Испоставило се убрзо да тако висока очекивања западног савезника нису била реална. Скоро традиционални анимозитет између два суседа, неразјашњен статус на Кипру и бројни други проблеми спречавали су зближавање. Ипак, по неким питањима дошло је до споразума. Топљење односа између Грчке и Турске, према југословенском мишљењу, смањује заинтересованост Грчке према Југославији. Поред тога Грчкој је јасно стављено до знања са југословенске стране да су превазиђени услови за трипартитну сарадњу у оквиру Балканског савеза.⁸⁷ Ипак, Грчка страна, судећи према југословенским тврдњама, била је упорна по том питању. Југословенске процене су да је Грчка срачуната приликом изношења тог предлога. Уколико би дошло до остварења поменутог предлога, Грчка би покушала да се наменте као хегемон у савезу. Наравно, тако нешто Југославији не би ишло у прилог јер би изгубила позицију преговарача и посредника на релацији Запад - Исток.

Међу информативно политичким материјалима везаним за пријем грчког амасадора 1960. године, наилазимо на делове који су посвећени Кипру. У тим изворима се наводи да после проглашења независности Кипра, проблеми нису решени. Стање је остало непромењено у погледу грчке мањине у Истанбулу и турске мањине у

⁸⁴ AJ, KPR I-3-a/31-13; *Neki osnovni podaci o razvoju i stanju Grčke ekonomije*

⁸⁵ У питању су биле базе за ракете средњег домета са аутоматским пуњењем.

⁸⁶ AJ, KPR I-3-a/31-13; *Neki osnovni podaci o razvoju i stanju Grčke ekonomije*

⁸⁷ *Isto.*

Тракији. Према овом извору било је предвиђено обештећење Грцима погођеним истанбулским догађајима, повећање школа и наставника за обе мањине, особођење од војне обавезе. Постојао је низ несугласица око новог Устава на Кипру и територија грчких општина на том острву. Стање ствари између Турске и Грчке није било сјајно, размимоилажења по питању спољне политике, нарочито према арапском свету, захтевало је дужи временски период за остварење неке сарадње.⁸⁸ Са друге стране, Југославија сматра да се совјетска влада служила средствима која су отежавала положај грчке владе. Тако су наводно “уцењивали” владу преко амбасадора Сергејева, да би откупили све грчке пољопривредне вишкове када би односи СССР и Грчке били бољи.⁸⁹ Поред тога, Совјети су послали неколико дипломатских нота у вези изградње нуклеарних база на грчкој територији. Врхунац притиска била је посета Хрушчова Албанији и његове изјаве да ће се у Албанији и Бугарској изградити ракетне базе као одговор уколико се таква база изгради у Грчкој. Оцена земаља лагера је била да је Грчка најслабија земља западне групације због унутрашњих потешкоћа, незапослености, проблема пласирања робе на западно тржиште, активна опозиција чију главну снагу чине комунисти. Југословенске процене су биле да СССР покушава да утиче притиском на Грчку да преоријетише своју спољну политику и да је евентуално одвоји од Југославије. Смањивање тензија долази током 1959. године разним понудама, нарочито економским.⁹⁰

За време кипарске кризе у ОУН југословенска Влада је у потпуности подржавала захтеве кипарског народа и у том смислу давала пуну подршку грчкој Влади.⁹¹ Према информацијама из југословенских докумената, видимо да су Југословени имали намеру отворити конзулат у Никозији после избора за председника републике Кипар (разговор Миљковић-Макариос у октобру 1959.). Кипрани су за то затражили су одобрење од Лондона. Такође, види се намера владе ФНРЈ да пошаље делегацију на дан свечаног проглашења Кипарске републике. Предвиђало се да истовремено пошаљу и групу привредника на Кипар како би се размотрила могућност привредне сарадње и учешћа у изградњи појединих привредних објеката.⁹² Током посете Кипру амбасадора Миљковића, председник Макариос је изразио жељу да се

⁸⁸ AJ, KPR I-3-A/31-13; *Potsetnik za razgovore sa grčkom vladinom delegacijom koju predvodi potpredsednik vlade g. P. Kanelopoulos od 6. do 12. septembra 1959.*

⁸⁹ *Isto.*

⁹⁰ *Isto.*

⁹¹ *Isto.*

⁹² *Isto.*

лично захвали председнику Титу на подршци у борби за независност. Такође, тадашњи грчки амбасадор Николареизис, током боравка у Анкари у децембру 1959. изнео је амбасадору Царевићу да би Макариос радо посетио Југославију.⁹³

Пријем потпредседника грчке владе Панајотиса Канелопулуса 1959. године; преузето из фототеке Музеја Југославије

⁹³ AJ, KPR I-3-A/31-13; *Potsetnik za razgovore sa grčkom vladinom delegacijom koju predvodi potpredsednik vlade g. P. Kanelopulos od 6. do 12. septembra 1959.*

4. Београдска конференција несврстаних земаља 1961. године

Услов и критеријуми за улазак у круг несврстаних земаља били су да држава води независну политику засновану на начелима мирољубиве коегзистенције; да подржава покрете за национално ослобођење; да није члан војног савеза или споразума склопљеним са једним од блокова; да уколико је чланица неког регионалног војног савеза, тај савез не сме бити закључен у контексту сукоба великих сила.⁹⁴ Узимајући у обзир да су два блока помно посматрала припрему предстојеће конференције у Београду, званичници двеју суперсила су се трудили да Југословенима скрену пажњу на пожељан курс који би као домаћини требало да заузму према одређеним међународним питањима. Совјети су вршили притисак на југословенско руководство да на Конференцији у Београду подржи њихов план за укидање окупационог режима у Берлину, као и закључивање сепаратног уговора са ДР Немачком. Прихватање овог захтева би значило да Тито тиме шаље поруку и осталим члановима несврстаних да заузму сличан став. Американци су били упознати са акцијама својих противника и страховали су од позитивне реакције Југословена. Стога, америчка администрација је упутила подсекретара Боулса да у отвореном разговору Титу изнесе ставове владе САД. Истовремено га је интересовао став Југославије по питању Немачке.⁹⁵ Овакав став две највеће силе, није ишао у корист Југославији и Титу пред самит у Београду. Тито је у оквиру несврстаних желео да гради имиџ бескомпромисног и неустрашивог борца против насилног понашања великих сила и да истовремено сачува своју позицију у односима са великим силама. Прва половина 60-тих била је врло бурна што је довело до већег хладноратовског заоштравања између блокова. Кубанска ракетна криза, тензије у Немачкој која је довела до градње Берлинског зида, обрачуни француских трупа са Тунижанима у Бизерти, догађаји у Конгу, Вијетнаму, као и криза на Кипру још више су доприносили интензивирању сукоба између САД и СССР. Тито је морао да балансира скоро сваки свој потез и да око међународних проблема постоји, или се чак наметне, сагласност ванблоковских држава. Евидентно је да се Тито покушао наметнути као водећа личност међу несврстанима. Ипак, ниједна ванблоковска земља није била спремна на неку радикалнију прозивку и осуду блоковске политике, посебно ако је у питању Запад.⁹⁶ Председник Југославије је током конференције али и касније,

⁹⁴ Драган, Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961, прилог историји трећег света*, Београд 2013, стр. 110.

⁹⁵ *Исто*, стр. 112.

⁹⁶ *Исто*, стр. 115-116.

често користио уопштене и нејасне формуле. То се може увидети током развоја односа са Кипром. Некад је знао да заузме врло оштар став посебно према Западу, и та критика би имала великог одјека у јавности посебно међу државама трећег света, касније би ипак изразио “разумевање” за одређене потезе западних сила.

Присуство и сусрет Макариоса са Титом на Конференцији, показао је у којој су мери присутни државници веровали у успех Београдског самита несврстаних. Питање Алжира и стање међуетничких односа на Кипру као и односи Кипра са Великом Британијом биле су неке од тема.⁹⁷ Међутим, сам разговор Тита и Макариоса 2. септембра 1961. у Београду био је врло кратак и формалан. Такав однос, видећемо, биће и касније мање више непромењен. Из забелешки о састанку сазнали смо да је Макариос затражио посету код Тита. Био је одушевљен пријемом у Београду. Приликом посете Сајму приметио је да се улаже у напредак индустрије и том приликом добио је радио апарат који му се допао. Током разговора, двојица председника, дотакли су се стања у Алжиру. Тита је интересовало шта Макариос мисли о томе. Председник Кипра је дао кратак одговор, да је спреман да да сваку подршку. У наставку разговора двојица шефова држава су се усагласили да је већина Конференције била за признање независности Алжира. Макариос се осврнуо да би његов потпредседник (Кучук) врло вероватно ставио вето, али без обзира на то он је спреман да подржи признање независности. Нагласио је да је са својим потпредседником имао проблема око доласка на Београдску конференцију. Наиме, Кучук је претио стављањем вета на учешће Кипра на Конференцији, али је у последњем тренутку одустао. Макариос је изјавио и да је његов колега искористио вето, свеједно би дошао јер за њега вето је само вето. Тито је у разговору рекао да Макариос ужива симпатије код југословенског народа јер је бескомпромисни борац за слободу свог народа и да знају да је био у изгнанству због свог отпора Британији. Односе са Британијом је описао као релативно добре. Такође, обавестио је Тита да ће након завршетка Конференције остати у земљи још дан или два јер има жељу да види Загреб, Љубљану и ако је могуће Брионе. Потом има 8-ог састанак у Атини са Караманлисом, али ће настојати да тај сусрет одложи, како би могао да присуствује на пријему који ће Тито приредити

⁹⁷ Драган, Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961, прилог историји трећег света*, Београд 2013, стр 195.

осталим шефовима држава на Брду код Крања. Затим је упутио позив Титу да посети Кипар, што је Тито прихватио и споменуо термин - пролеће 1962. године.⁹⁸

Београдска конференција: Пријем председника Кипра, архиепископа Макариоса у просторијама Свезне народне скупштине; преузето из фототеке Музеја Југославије

У говору током генералне дебате одржане 3. септембра, Макариос је изјавио да је право на самоопредељење свих народа угаони камен Повеље Уједињених нација. Сматра да било какво решење које игнорише вољу једног народа не може бити трајно решење јер не може да гарантује мир.⁹⁹ Можемо претпоставити да је ово је говорио из сопственог искуства и примера, али и како би следио политку земље домаћина, Југославије, као и других несврстаних земаља. Берлинску кризу, која је била главна тема разговора током Конференције, описао је као врло озбиљну и да се корен неспоразума налази у трци наоружања. Стога је сматрао да треба уложити посебан напор у правцу општег и потпуног разоружања, примењујући резолуцију коју је прихватило Четрнаесто заседање Генералне скупштине Уједињених нација.¹⁰⁰ С тим у вези његов став је био да разговоре о миру и разоружању треба водити под окриљем

⁹⁸ Драган, Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961, прилог историји трећег света*, Београд 2013, стр 443.

⁹⁹ Исто, стр 457.

¹⁰⁰ Report of the Disarmament Commission [https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1402\(XIV\)](https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1402(XIV))

Уједињених нација. За Београдску конференцију је истакао да се одржава у одлучујућем историјском тренутку за свет и да треба искористити прилику да се упути захтев, водећим шефовима двеју сила Кенедију и Хрушчову, за сусрет и разговор који би унапредио односе и смањио тензије.¹⁰¹ У телеграму амбасаде Југославије у САД, упућеном Стејт департменту, говор Макариоса, који је уследио за Титовим, био је оцењен врло конструктивно у вези са Немачком и нуклеарним пробама. Заложio се за поновно уједињење Немачке и да ствар буде по вољи народа.¹⁰²

Макариос током говора на генералној дебати Несврстаних у Београду 1961. године; преузето из фототеке Музеја Југославије

¹⁰¹ Драган, Богетић, Љубодраг Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961, прилог историји трећег света*, Београд 2013, стр 457-458.

¹⁰² *Исто*, 491.

Макариос у Саборној цркви у Београду, током трајања Прве Београдске конференције 1961. године; преузето са Getty Images

Спомен плоча испод платна у Парку пријатељства у Београду; фотографија аутора направљена 20. априла 2019. године

Пријем првог кипарског амбасадора 1963. године

У документацији о агреману и пријему, пронашли смо информације, да је кипарски министар иностраних послова затражио нотом преко југословенске амбасаде у Атини аргеман за господина Никоса Крандиотиса за изванредног и опуномоћеног Амбасадора Кипра у ФНРЈ са средиштем у Атини, који ће истовремено бити акредитован у Италији. Крандиотис је већ истовремено обављао функцију амбасадора Кипра у Грчкој. Кипарски министар иностраних послова, замолио је да се агреман да што пре како би Крандиотис могао предати акредитиве почетком децембра.

Крандиотис је рођен 25. новембра 1911. године у Киренији на Кипру. Вишу гимназију завршио је у Никозији, а Филозофски факултет у Атини. Био је професор и директор више гимназија на Кипру. Од 1946. до 1956. био је оснивач и уредник књижевног часописа “Кипарска литература”. У истом периоду био је оснивач и уредник листа кипарске Етнархије “Грчки Кипар”. Од 1953. до 1957. године био је генерални секретар кипарске Етнархије. Био је активни учесник у борби против Британије 50-их година и због тога провео је две године у британском затвору. Прво је био у затвору у Оморпхити а касније је пребачен у логор у Кокинотримитију. Учествовао је у многим дипломатским мисијама. Једна од значајнијих била је учешће на Афро-азијској конференцији у Каиру где је прихваћена његова резолуција за самопредељење Кипра. По стицању независности Кипра, нуђено му је место министра иностраних послова али је то одбио. Како се даље наводи у документима, био је учесник Београдске конференције као члан делегације Кипра. После Конференције отишао је у САД као стипендиста Стејт Департамента и тамо остао око годину дана. Бавио се писањем есеја, чланака, приповедака и песама. Неки од његових књижевних радова су превођени на енглески и француски језик. У краткој биографији истакнуто је да је ожењен Гркињом и да има двоје деце. Такође, наведено је да говори енглески и француски језик. Као и то да је у досадашњим контактима са југословенским представницима према Југославији имао пријатељско држање. Наглашено је да будући амбасадор оставља пријатан утисак, да је културан и интелигентан. На неколико места у документима је истицано да се ради о озбиљном човеку. На крају је додато да је Крандиотис истакнута личност у културном и политичком животу Кипра. У прилог

томе говори чињеница да је постављен на место амбасодора у Грчкој са средиштем у Атини, као најзначајнијим суседом.

Између Кипра и ФНРЈ је постигнут споразум о успостављању дипломатских односа и размени дипломатских мисија у рангу амбасада 7. октобра 1960. године. На челу Амбасаде ФНРЈ у Никозији налази се отправник послова у рангу саветника. Кипар још није имао финансијских могућности да отвори стално представништво у Београду. У прилогу државног секретара за иностране послове, Коче Поповића, с обзиром на постојеће добре односе ФНРЈ и Кипра, као и молбу кипарског колеге да се агреман да што пре могуће министар Поповић моли да се одлука у вези са тим донесе ускоро.

У анализама о Кипру, југословенски аналитичари наводе да је Лондонски и Циришки споразум наметнут. Кипар стога нема пуни суверенитет о одлучивању у унутрашњој политици, између осталог због тога што морају да поштују права турске заједнице у сразмери 70:30, (нагласили су да је фактички однос између припадника грчке и турске заједнице 83:17). Аналитичар закључује да је присутан несразмеран утицај турске заједнице на послове Кипра. На пример, потпредседник Кипра, Турчин, имао је право вета што му давало неограничену власт да се ограничи измене, али и не и да измени власт. У подели градских општина са мешаним становништвом, стварање заједничке армије са 60% Грка и 40% Турака, попуна у администрацији у сразмери 70:30, као и чињеница да ниједан закон није могао да се усвоји без сагласности већине турских посланика. Дакле, ово су само појединости у мору истих које су биле извор сукобљавања две заједнице и које су се наметале као доминантан фактор у унутрашњем политичком животу.¹⁰³

Једна од спрега блискости са Југославијом била је Комунистичка партија Кипра или, која је основана 1924. године уједињењем тада постојећих марксистичких група у Никозији. Тада је најважнији циљ партије био борба против колонијалне управе Британије. Године 1933. Британска власт на острву је рад ове партије прогласила нелегалним. Већ 1941. године истакнутије вође илегалне комунистичке партије основале су Напредну партију радног народа (АКЕЛ). Врло брзо странка је забележила успех. На првим локалним изборима одржаним 1943. године кандидати АКЕЛ-а постали су градоначелници Лимасола и Фамагусте. У парламенту су добили пет места

¹⁰³AJ, KPR I-3-a/57-1, *Prijem ambasadora Nikosa Kranidiotis-a*

од 30 колико је припадало Грцима. За разлику од Комунистичке партије Кипра, њен наследник АКЕЛ је подупирао енозис са Грчком надајући се да ће комунисти однети победу у Грађанском рату у Грчкој. Касније су се тога одрекли због увођења монархије у Грчкој.¹⁰⁴ Током 50-их година, у јеку борбе са Британијом нису подржавали насилни начин обрачуна. Због тога су били окарактерисани као “издајници” и британски сарадници. ЕОКА је чак извршила неколико атентата на чланове АКЕЛ-а. Након 1958. године турска организација ТМТ форсирала је кипарске Турке да напусте чланство АКЕЛ-а. На првим председничким изборима такмац Макариосу, био је представник АКЕЛ-а Јоанис Клидрис. Југославија је описивала АКЕЛ као једину организовану партију на Кипру која ради на свом организационом учвршћењу и проширењу утицаја. Подржавају унутрашњу политику Макариоса и правац неангажовања. Избегавају свако заоштравање са Макариосом. Такође истакли су да је Макариусов Патриотски фронт, који потиче још из времена борбе са Британцима, остао неучвршћен као и Уједињени фронт потпредседника др Каучука. Југословени оцењују да се Макариос припрема на обрачун са левицом али да за то тренутно није довољно јак. Зато у влади и у парламенту слаби положај оних који се залажу за прогресивнији развитак на унутрашњем плану.¹⁰⁵ Турска заједница је већим делом окупљена око др Денкташа на крајње националистичко-десничарској позицији, што Каучуку представља олакшање у споразумевању са Макариусом.¹⁰⁶ Занимљива је и кратка оцена Југословена да у селима заједнице добро функционишу, али да је у градовима ситуација другачија због присуства пропаганде у медијима и да се користи за додатно погоршање ситуације.

Такође смо пронашли анализу спољне политике Кипра. Југословенско руководство сматра да је везивање Кипра за Запад неопходно јер у супротном не би могао да опстане ни економски ни финансијски. Како оцењују, због лошег искуства са Западом и блоковским притисцима, кипарски председник Макариос је потражио равнотежу и ослонац неагажованим земљама као “природном савезнику”.¹⁰⁷ Наклоност према трећем блоку, показао је учешћем на Београдској конференцији и да је тиме направио први јавни искорак у спољнополитичкој афирмацији Кипра. Запазили су да је спољнополитичка активност Макариоса 1962. године била усмерена ка посетама Западној Немачкој, САД (према процени југословенских аналитичара у циљу добијања

¹⁰⁴ AJ, KPR I-3-a/57-2, *Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра АКЕЛ*

¹⁰⁵ AJ, KPR I-3-a/57-1, *Prijem ambasadora Nikosa Kranidiotis-a*

¹⁰⁶ *Isto.*

¹⁰⁷ *Isto.*

економске помоћи и кредита), Индији (подршка у индијско-кинеском сукобу)¹⁰⁸, Грчкој и Турској (положај и третман турског становништва на Кипру) и зарад припрема за разговоре са Заједничким тржиштем.¹⁰⁹ Приликом посета у наведеним земљама није наступао као шеф неангазоване земље већ као црквени лидер грчког острва.¹¹⁰ Коментаришући политику Кипра у ОУН у току 1962. године, Југословени су оценили су да је она била прозападна и да је то вероватно последица притиска Запада на Кипар зарад напуштања комунистичке и политике неангажованости. Према оцени Југословена то се огледа у ставовима према УН, неактивности око Кубе, захтеву за придружење ЗЕТ, чланство у Европском савету, подршка Великој Британији на заседању Комонвелта. О политици неангажованости се на Кипру све мање говори, чак се у штампи напада. Југословени нису сигурни да ли Макариос уопште у потпуности разуме концепт несврстаности иако му је потребна подршка неангажованих и Лагера у тежњи да се оствари пуна независност Кипра.¹¹¹ Као закључак наводи се да је Кипар у границама својих могућности независан, али да се не очекује пуно од њега. Разлог томе је прозападна оријентација Кипра и да ће тако остати дужи временски период. По сопственом призању, југословенски аналитичари кажу да су билатерални односи СФРЈ и Кипра скромни. Било је извесних позитивних помака приликом сусрета и разговора Тита и Макариоса за време Београдске конференције, позив Титу да посети Кипар као и размена мишљења о актуелној међународној политици. Иако су свесни да Кипар није играч крупног калибра, нису запостављали чињеницу да је поред Југославије једина земља у Европи која припада несврстанима. У том смислу се намеће чињеница да је Југославија тежила да води активнију политику према Кипру. Председник Тито и Југославија су уживали углед на том острву и то је било од користи за популисање политике несврстаности Кипра.

Остало је отворено питање датума посете Тита Кипру. Очекивали су конкретније информације када амбасадор Кранидиотис буде предао акредитиве. Кипрани су предлагали септембар или октобар месец 1963. године. У разматрању је било питање разних посета парламентарне, новинарске, културне делегације. До реализације није дошло, како југословенске анализе кажу због тога што су Кипрани

¹⁰⁸ Мисли се на кинеско-индијски рат који је започео у октобру 1962. године, а повод му је био спор Индије и Кине око границе на Хималајима.

¹⁰⁹ Односи се на појам Европске економске заједнице, основане 1957. године Римским уговором. Примећује се тенденција стварања економске интеграције Западне Европе. Поред слободног кретања робе омогућава и слободно кретање фактора производње, капитала и рада.

¹¹⁰ AJ, KPR I-3-a/57-1, Prijem ambasadora Nikosa Kranidiotis-a

¹¹¹ Isto.

указивали на своје мањкавости у материјалном смислу и наводно тражили да трошкове тих посета сноси Југославија. Како се даље у анлизама наводи планирана је посета Загребачком сајму министра министра трговине и индустрије за 1962. годину. Кипарски министар је у начелу прихватио позив али његов долазак је изостао. Такође, 1962. године, је била понуђена једна стипендија која није реализована јер наводно нису могли да пронађу кнадидата.¹¹²

Анализирајући привреду Кипра, југословенске процене су биле да је постигнута стабилност вредности кипраске фунте. Незапосленост је смањена као и емиграција. Бруто национални доходак је у порасту (80 милиона фунти) као и извоз и увоз. Око 30% извоза одлази на прехранбрене производе, углавном агрими. Затим 55% отпада на сировине, руде и коцентрате. Увоз Кипра је за 50% већи од извоза. Платни дебаланс од 24 милиона фунти Кипар покрива приходима од туризма, дознака емиграната, осигурања камата на страни капитал и приходима од британских база (15 милиона фунти). Због тога процењују да је просперитет Кипра привремен и вештачки.¹¹³ Анализе наводе да је на Кипру усвојен 5-годишњи план развоја за период 1962-66. Основни циљ је развој пољопривреде. Из унутрашњих извора финасираће се 50% планова док ће другу половину покрити из помоћи и кредита са Запада.¹¹⁴ Југословенска размена са Кипром је скромних размера и одвијала се и пре стицања независности Кипра. Извесна погодност за Југославију је било плаћање у слободним девизама¹¹⁵, што је сачувано и у првом Трговинском споразуму (1961.) као и то да са су Кипрани инсистирали на изједначавању југословенског већег извоза са увозом. Били су свесни да Југославија има веће могућности. Из трговине са Кипром, Југославија је добијала око милион долара годишње, али је обим размене у опадању од 1961. године. Разлог за такво стање је мањак кукуруза као и неиспуњавање обавеза из Споразума везаног за куповину 3 500 тона агрима. Тек после интервенције југословенског представника на Кипру, Народна банка је дала сагласност за куповину 1000 тона агрима. У извештају напомињу да ће кипарски амбасадор вероватно покренути питање Југословенског увоза.¹¹⁶ Шансу за побољшање спољне трговине са Кипром,

¹¹² AJ, KPR I-3-a/57-1, *Prijem ambasadora Nikosa Kranidiotis-a*

¹¹³ *Isto.*

¹¹⁴ *Isto.*

¹¹⁵ За услов постојања девизног тржишта неопходно је постајње оргнизованог девизног тржишта са одређеним правилима трговања на којој су предмет купопродаје тзв. слободне девизе (конвертибилне, чврсте или стабилне). Оне представљају потраживања у иностранству у таквим врстама иностраних средстава плаћања којима би њихови власници могли слободно да располажу слободно за плаћање потраживања у земљи или за плаћања у некој другој земљи.

¹¹⁶ AJ, KPR I-3-a/57-1, *Prijem ambasadora Nikosa Kranidiotis-a*

Југославија види у учешћу и извођењу инвестиционих планова који су предвиђени петогодишњим планом Кипра. Ипак, предузећа из Југославије нису била претерано заинтересована посебно због велике конкуренције осталих земаља за те послове, који су обично везани кредитима. Ово се уклапа у југословенску анализу да је Кипар дугорочно везан за Запад. Интерес југословенских предузећа за учешће у петогодишњем плану Кипра био је за секторе: водених брана, иригације, геолошких истраживања, изградњи лука, аеродрома, путева, телекомуникација, електрификација. Југословенски извоз се углавном базирао на месу (37%), кукурузу (око 37%), резаној грађи, прозорском стаклу, цементу и металној галантерији. Југословенска амбасада на Кипру је стрпљиво и тактички деловала у правцу јачања независности и неагажованости Кипра. Такође су упутили препоруку руководству у Југославији да се користе посетама југословенских руководилаца земљама суседним Кипру и за њихов краћи приватни боравак на Кипру. Тако би боље упознали ситуацију на острву и дошло до размене мишљења. Овај савет је био на месту зато што је кипарска влада услед недостатка материјалних средстава, ретко ког позивала.

Пријем акредитива од амбасадора Кипра Никоса Кранидиотиса; преузето из фототеке Музеја Југославије

Разговор председника Јосипа Броза Тита са кипарским амбасадором Кранидиотисом, приликом предаје акредитива, догодио се 13. априла 1963. године у јутарњим часовима у згради СИВ-а. Разговору су присуствовали државни секретар за

иностране послове Коча Поповић, генерални секретар Председника Републике Богдан Црнобрња и Маријан Осолник преводилац. Сам разговор је трајао кратко, свега 20 минута. Током предаје акредитивног писма, амбасадор Кранадитис је истакао задовољство што је именован за амбасадора у Југославији са којом је његова земља чврсто повезана заједничким интересима и блискошћу борбе у прошлости. Истакао је да се на Кипру прати са великим интересовањем све што се ради у Југославији. Чврста база за односе, сматра кипарски амбасадор, постоји у заједничким идеалима и принципима. Председник Тито се захвалио на добрим жељама и истакао је задовољство што прима акредитивна писма првог кипарског амбасадора и рекао да у потпуности дели мишљење о блискости Кипра и Југославије. Амбасадору је предочио да ће пружити подршку у обављању своје дужности и имати разумевања. У даљем току разговора, као што су Југословени у својим интерним анализама очекивали, покренуто је питање доласка Тита на Кипар. Амбасадор је рекао да на Кипру југословенски председник ужива велико поштовање и сматрају га херојем за исте идеале и желели би да до посете дође што пре. Тито није могао да одговори када ће тачно доћи до сусрета с обзиром да има унапред испланиране сусрете са Насером, Кенедијем, Хрушчовим, Табманом, као и на обавезне посете неким земљама Латинске Америке на јесен.¹¹⁷ Амбасадор је поновио да би посета Тита нашла на добар пријем на Кипру нарочито у народу који се диви југословенском развијању. Напоменувши да раније на Кипру није ништа урађено у правцу развоја земље, живели су на милости Британаца али и данас живе од британских издатака за војне базе на Кипру.

Пре него што је амбасадор поставио питање привредне сарадње, Тито је сам покренуо ту тему. Указао је да постоје мањкавости са Југословенске стране и одређено неиспуњавање обавеза. Амбасадор се надовезао да постоје бројне могућности и да би могли да увезу више меса и дрва али да би да извезу више лимуна. Такође је похвалио рад отправника послова на Кипру Вујачића, који му је постао добар пријатељ, да је врло способан и активан. Као што је раније речено, о релативно скромним односима две земље говори да је секретар Комисије за културне везе Д. Вучинић понудио пар стипендија за студије у Југославији уверен да ће то бити са њихове стране цењено. Стипендије ипак нису реализоване. Дотакли су се и теме неангажованости Кипра и учешћу на Београдској конференцији. Та политика је у одређеним круговима

¹¹⁷ AJ, KPR. I K-144, *Zabeleška o razgovoru predsednika Republike Josipa Broza Tita s kiparskim ambasadorom Nikosom Krandiotis-om, 13. IV 1963. godine u Beogradu.*

критикована, али код народа је примљена са одушевљењем. Они се и данас чврсто држе ње иако постоји реакција против. Тито се интересеовао за међусобне односе Грка и Турака на острву. Амбасадор је рекао да има доста проблема због наметнутог Устава од стране Британаца и да га не могу мењати како би га прилагодили ситуацији како то чини Југославија. Стиче се утисак да је кипарски амбасадор похвалио југословенски устав у погледу решавања мултиетничких проблема. Додао је да је за сва главна питања потреба сагласност Турака. Њихову позицију чини моћном вето који могу да искористе на пољу иностраних послова и искористили су га у погледу учешћа на Београдској конференцији. Иако они представљају само 18% становништва, дат им је велики утицај. Вето користе и за законе о порезима и тако, по речима амбасадора, могу да паралишу државне токове. Тренутно се води борба око положаја општина. Изразио је наду да ће се временом проблем мањине превазићи. Томе би вероватно допринело боље економско стање, те ће питања верске дискриминације, језика и поделе власти постати превазиђена ствар. Амбасадор Крандиотис је приметио да се доста тога променило на боље у Југославији од његовог последњег боравка. За крај разговора дотакли су се међународне политике. Кипарски амбасадор је поставио питање да ли је стање на међународној политичкој сцени боље или горе у последње три године. Тито је одговорио да се ствари нису претерано промениле, али да иде на боље. Крандиотис је упитао да ли је такво стање због одређености све више људи за мир. На шта је Тито одговорио потврдо и указао на енциклику Папе везану за ту тему. Амбасадор је изразио неслагање са тим се велике количине новца троше на наоружавање и истакао да би тај новац требало усмерити на развијање неразвијених земаља.¹¹⁸ Истакао је мирољубив карактер Кипра као и чињеницу да уопште нема војску.

¹¹⁸ AJ, KPR. I K-144, *Zabeleška o razgovoru predsednika Republike Josipa Broza Tita s kiparskim ambasadorom Nikosom Krandidotis-om, 13. IV 1963. godine u Beogradu.*

5. Криза 1964. године

Већ после три године од оснивања Републике Кипар, председник Макариос је покренуо питање измене Устава и предложио потпредседнику Каучуку 13 амадмана за промену Устава. Латентна криза у виду неповерења двеју заједница постојала је малтене одувек и није се смањила ни независношћу Кипра. Кипарска армија чије оснивање је било предвиђено Уставом, није могла бити формирана. Према проблематичном члану 132. Устава, војне снаге стациониране у етнички чистим деловима могле су се састојати само од чланова те заједнице. Потпредседник Каучук сматрао је да ће језичке, верске, и разлике у обучености између двеју заједница утицати на функционалност будуће армије. Макариос је упркос противљењу потпредседника Каучука у октобру 1961. успео да добије сагласност Парламента за формирање монолитне војске. Уследио је вето Каучука, те је формирана Армија од кипарских Грка.¹¹⁹ Кипарски Труци су се противили централном (грчким) одређивању пореских стопа и стављали вето на сваки предлог Владе. У покушају да избегне негативне последице овог стања, Макариос је у грчком делу Парламента успео да уведе посебне привремене таксе за своју заједницу, а Турци су увели засебно плаћање такси.¹²⁰

И у спољној политици су постојале супротности. Када је кипарска влада желела да успостави односе са Египтом, потпредседник др Фазил Каучук је свој пристанак условио истовременим успостављањем односа са Израелом. Због оваквих ствари, држава је била практично паралисана.¹²¹ Лоше стање, кулминирало је предлогом да се промени 13 амадмана у Уставу. Незадовољни предлозима о промени Устава, представници турске заједнице су својевољно или под притиском Турске напустили Владу и Парламент, а представници грчке заједнице су озаконили предложене амандмане.

Формирање одвојених општина - камен спотицања

Камен спотицања Кипрана било је формирање одвојених грчких и турских општина. Реализација овог подухвата била је тешка. Грчки Кипрани су имали предлог да се прво приступи формирању заједничких општина, а након тога да се створе одвојене

¹¹⁹ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001 стр. 24.

¹²⁰ *Исто*, стр. 25.

¹²¹ *Исто*, стр. 28.

општине. Међутим турски Кипрани су инсистирали на одвојеним општинама. Преговори око овог застоја су трајали више од годину дана, а решење се није назирало ни изблиза. Грчки Кипрани желели су да све војне јединице буду мешовите, а турски управо супротно од тога. Постало је евидентно да ни стварање Републике Кипар, доношење Устава и потписивање бројних споразума није умањило могућност од отвореног сукоба становника Кипра, а потом и директног сукоба Атине и Анкаре. Свако таласање, па чак и предлог Макариоса да се промени 13 уставних амадмана, било је ризично. Упозорења није добио само од званичне Анкаре, већ и од министра спољних послова Грчке Евангелос Авероф Тосицаса. Ипак, архиепископ се оглушио на упозорења и одлучно наставио са плановима о измени уставних амадмана. У новембру 1960. године Макариос, након консултација са британским амбасадором који је наводно помагао у уређивању измена, послао је копију предложених амадмана британском премијеру Алеку Даглас-Хоуму. С обзиром да реакције Лондона није било, измене устава су званично представљене јавности 29. новембра. Садржале су следећих 13 тачака:

1. Укида се право вета за председника и потпредседника републике.
2. Потпредседник републике мења председника у случају његовог привременог одсуства или немогућности да обавља своје дужности.
3. Грчког председника Представничког дома и турског бираће Дом у целини уместо да, као сада, грчки посланици бирају председника, а турски потпредседника.
4. Потпредседник Представничког дома мењаће председника Дома у случају његовог привременог одсуства или немогућности да обавља своје дужности.
5. Укидају се уставне уредбе у вези с одвојеним већинама за доношење одређених закона од стране Представничког дома.
6. Формирају се уједињене општине.
7. Обједињује се администрација правосуђа.
8. Укида се подела безбедносних снага на полицију и жандармерију.
9. Број припадника снага безбедности и оружаних снага утврђује се законом.

10. Однос учешћа грчких и турских Кипрана у саставу јавне службе и снага Републике модификује се у складу са сразмером броја грчких и турских Кипрана међу становништвом.

11. Број чланова Комисије за јавне службе смањује се са десет на пет.

12. Све одлуке Комисије за јавне службе доносиће се простом већином.

13. Укида се Веће грчке заједнице.

Кроз две недеље, предложени амандмани су од стране турске заједнице одбачени. Били су уверени да ове уставне промене теже да озбиљно уздрмају њихову политичку моћ. У децембру 1963. године напетост је достигла врхунац. Грчки Кипрани су зауставили турске Кипране у ноћној блокади пута у Никозији. Убрзо је на улице изашао велики број турских Кипрана и дошло је до жестоких оружаних сукоба који су се проширили на друге градове попут Лимасола и Киреније. За само неколико дана, сукоби су букнули на целом острву и потрајали пар месеци. Тврда струја обе заједнице оштро се противила уставном решењу из 1960. године, макар и насиљем које је вероватно било координисано са обе стране. Ови догађаји довели су до пада прве владе Републике Кипар.

Потом су оживели активност Т.М.Т., која је шверцовала оружје из Турске на острво спремајући се за нове оружане сукобе. Турска страна је крајем 1963. године оптуживала председника Макариоса да је дао “зелено светло” за деловање раније тајно оформљених војних снага кипарских Грка, уз подршку Грчке, против кипарских Турака. У року од неколико дана, по овој оптужби, започети су сукоби. Турска је апеловала на друге две земље које су били гаранти мира да интервенишу на Кипру. Грчка је одговорила негативно, а Велика Британија није желела да интервенише. Турски Кипрани су почели да киднапују Грке (прва размена заробљеника обављена је посредством В. Британије 30/31. децембра 1963.), упутили су два ратна авиона на летове изнад Никозије.¹²² Макариос је пристао да учествује на Конференцији у Лондону, 15. јанура 1964. године, на којој су учествовале Грчка, Турска, В. Британија, Кипар и Рауф Денкташ као представник кипарске турске заједнице. Конференција није успела, Грчка је упорно порицала своју умешаност у нападе на кипарске Турке оптужујући их да су намерно исценирали проблеме који би водили ка подели острва.

¹²² Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001 стр. 30.

НАТО је понудио своје услуге “да мировне снаге посредују у кипарском конфликту”, но Макариос је категорично одбио такву понуду. Сматрао је да би НАТО пакт помогао само интересима Турске. Сукоби су постајали све чешћи и суровији, те Великој Британији није остало ништа друго него да питање покрене пред Саветом Безбедности.¹²³ Стејт Департамент је био свестан да Лондонска конференција неће бити успешна, стога су направили резервни план. Американци су пре свега морали да размотре да ли ће УН одлучити како они желе. Америчка администрација се плашила да ће у УН на страну кипарских Грка стати Совјети и несврстани што би потенцијално дало предност Макариосу. Такав сценарио значио би да ће Турска вршити већи притисак на САД да се спречи такав развој ситуације. Оно што је бринуло Американце јесте како да се носе с а притиском када је политичка сцена у Турској врло нестабилна.¹²⁴

Савет Безбедности Уједињених нација усвојио је 4. марта 1964. Резолуцију бр. 186, којом се позивају све државе чланице да се уздрже било какве акције или претње које могу погоршати положај суверене Републике Кипар.¹²⁵ Истом резолуцијом је омогућено упућивање мировних снага Уједињених нација, већ 27. марта са циљем спречавања међусобних сукоба. Први контингент мировне војске стигао је већ 14. марта 1964. године. Два дана пре тога влада Турске упутила је председнику Макариосу ултиматум, тражећи моментални прекид ватре наглашавајући да ће у супротном искористити своје право гарантне силе и интервенисати. Турски председник Инани у једном интервјуу, касније је дао изјаву: ”Инвазија Кипра била је планирана за 4. јуни 1964.¹²⁶, али дан раније Вашингтон ме је упозорио да не користим америчко оружје за циљеве које САД нису одобриле. Председник Џонсон је рекао да се, ако Руси интервенишу, гаранције Северноатланског пакта не би одржале и да се морамо суочити и са опасношћу осуде у Уједињеним нацијама.”¹²⁷ Турска је била свесна недостатака своје војске у припремама за акцију на Кипру. Руководство у Турској је пре свега увидело да јој недостају бродови за искрцавање и хеликоптери. Ваздухопловни напади на положаје кипарских Грка са војним авионима на млазни погон били су изводљиви.

¹²³ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001 стр. 31.

¹²⁴ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXXIII, ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF FOREIGN POLICY; UNITED NATIONS, 438. Memorandum From Robert Komer of the National Security Council Staff to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Talbot)1 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v33/d438>

¹²⁵ UNSCR Resolution 186 The Cyprus Question, <http://unsct.com/en/resolutions/doc/186>

¹²⁶ Према неким ауторима, акција је планирана за 2. јун 1964. године .

¹²⁷ Симић Живорад, *КИПАР-уједињене или подела*; Београд 2001 стр. 32.

Имајући у виду све ово, Инону је одлучио да обавести амбасадора САД о плановима Турске који је одмах обавестио председника Џонсона. О разлозима због којих се одлучио да обавести САД о овим плановима, и тиме се оглушио о жељу својих блиских сарадника да цео план буде у тајности, можемо нагађати. Уследила је оштра реакција Вашингтона односно председника Џонсона, према речима државног секретара Бола, била је то “најбруталнија дипломатска нота” коју је икада видео и “дипломатски еквивалент атомској бомби.”¹²⁸ У писму Џонсона истакнуто је да Турска поставила ултиматум САД које “су показале чврсту подршку” Турској током година. Џонсон је позвао Турску да пре операције “прихвати одговорност за комплетне консултације са САД”. Амерички председник је истакао да консултације између гарантних сила нису исцрпљене. У писму се спомиње директно учешће Совјетског Савеза ако Турска направи корак без консултација, а савезници НАТО би морали “да размисле да ли имају обавезу да заштите Турску од Совјетског Савеза.” Такође, Џонсон је навео четврти члан Споразума о војној помоћи из 1947. године, који каже да Турска мора тражити пристанак САД за употребу америчког оружја. Са друге стране, председник САД је изразио озбиљну забинутост за судбину кипарских Турака. Сматрао је да би Турска војна интервенција довела “до покоља више десетина хиљада Турака”. Примећује се да Џонсон у писму користи и тактику уцене и тактику виктимизације. Према његовим тврдњама, у Грчкој се протестује против спољне политике САД и да Грци сматрају да су САД и Турска два велика пријатеља и савезника са заједничким интересима. Стога, амерички председник сматра да би било најбоље да о свему разговарају у Вашингтону, а да Турска одложи своје акције.¹²⁹ Анализа овог писма је важна због више ствари. Прво, да видимо како САД одговарају на покушај уцењивања од стране савезника. Врло оштро, стављајући до знања да велику силу попут њих није паметно уцењивати. Друго, лако се уочава да ако САД покажу “црвено светло” савезнику за неку акцију, као што се то догодило 1964. Турској, то значи да спољна политика савезника мора у већој мери бити подређена и усклађена великом партнеру САД и НАТО пакту. Писмо показује и класичан васпитачки став “велике силе” према другој “мањој сили”. У Турској, Инанијева влада једва “преживела” гласање о поверењу након Џонсоновог писма. Током друге половине 60-их поверење турске администрације у америчку било је озбиљно пољуљано. Анкара је уочила да је

¹²⁸ Turkey's Cyprus Policy in the 1960s and the Johnson Letter

https://www.academia.edu/24125475/Turkeys_Cyprus_Policy_in_the_1960s_and_the_Johnson_Letter

¹²⁹ Turkey's Cyprus Policy in the 1960s and the Johnson Letter

https://www.academia.edu/24125475/Turkeys_Cyprus_Policy_in_the_1960s_and_the_Johnson_Letter

подређивањем и идентификацијом са Западом повредила сопствене интересе и да је неопходно да изађе из изолације. У децембру 1965. године у УН гласало се о суверенитету Кипра и незаконити спољне интервенције. Ово је био импулс ка новом смеру спољне политике увређене Анкаре. “Вишедимензионална” политика заснивала се на побољшању односа са СССР и арапским националним државама.¹³⁰ У прилог томе говори чињеница да су Совјети пружили подршку за велике индустријске пројекте у Турској крајем 60-тих. Пре тога, односи Турске и СССР били су врло лоши. Хрушчов је критиковао турску владу због политике према Кипру и наводно је изјавио да “Совјетски Савез не може и неће остати равнодушан према претњи оружаног сукоба који би могао експлодирати близу наших јужних граница и утицати на сигурност наше земље и сигурност држава који су наши пријатељи и савезници.”¹³¹ Дакле, можемо закључити да су Совјети имали страну коју су подржавали на Кипру те да су били спремни да помажу Макариосу да опстане на власти како би заштитили властите интересе. Комунистичка супер сила је кризу на Кипру видела као изговор НАТО-а, да интервенише и окупира острво. Да су Совјети били озбиљни у својој изјави говори податак да су Кипру обећали, и до октобра 1965. године испоручили оружје у вредности од 70 милиона долара.¹³² До краја 60-их, Кипар и СССР су успоставили врло блиске дипломатске, привредне и културне односе. Оствариване су неслужбене посете, отворен је совјетски културни центар у Никозији, амбасада СССР-а у Никозији је имала бројно особље, а велики број студената са Кипра одлазио је у Совјетски Савез.¹³³ Такође, мора се напоменути да је СССР чврсто подржавао став опстанка јединственог и демилитаризованог Кипра. СССР се противио идеји уједињења Кипра са Грчком, али и дуплог еносиса који би значео поделу острва између Грчке и Турске. Аналитичари из Кремља сматрали су да би везивање острва за једног ила два члана НАТО-а, повећало могућност да се острво користи као НАТО база. Тај сценарио, би по совјетским аналитичарима, био ноћна мора. Иако су били свесни да острво већ служи као британска војна база.¹³⁴ Уставна криза се догодила под посебним међународним околностима, грчки премијер Караманлис је дао оставку почетком 1963. године, турски

¹³⁰ John Sakkas, Nataliya Zhukova, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem*,. 1967-1974; Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135.

¹³¹ https://www.academia.edu/24125475/Turkeys_Cyprus_Policy_in_the_1960s_and_the_Johnson_Letter Turkey's Cyprus Policy in the 1960s and the Johnson Letter

¹³² John Sakkas, Nataliya Zhukova, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem*,. 1967-1974; Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135.

¹³³ *Isto.*

¹³⁴ *Isto.*

премијер Инени је формирао нову владу а САД су биле заокупљене атентатом на председника Кенедија.

“International Beatles.”

Карикатура објављена у првој половини 60-их у САД, приказује велике хладноратовске кризе - криза на Кипру, Сверенорејску кризу, на Куби и рат Француске у Алжиру. У горњем десном углу приказан је Голдвотер амерички председнички кандидат Републиканске странке из 1964. године; преузето са Retro Baltimore (The Baltimore Sun)

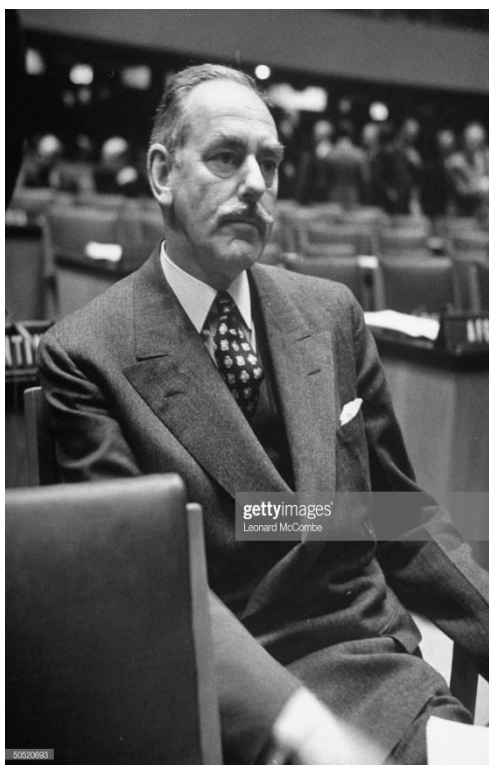
Ачесонов план

Стање на Кипру било је небројено пута тема разговора у Вашингтону. Три државе, Грчка, Турска и Кипар, добиле су епитет “три најнационалније земље” у региону. Као такве биле су крајње незгодне за сарадњу. Амерички председник Линдон Џонсон био је забринут за стратешки битно острво на ком је владала нестабилност која је могла да прерасте у рат између две чланице НАТО-а Грчке и Турске. Џонсоново писмо, које смо претходно већ анализирали, из 5. јула 1964. године “затегло” је односе између Турске и САД-а.¹³⁵ У Турској је било приметно анти-америчко расположење.

Пре свега због америчког учешћа и притиска на унутрашње послове Турске.¹³⁶ Стога је председник Џонсон, 1964. године, задужио бившег државног секретара Дина Ачесона да прати и покуша да реши кипарски проблем. Дин Ачесон је био државни секретар за време председника Хари Трумана (1949-1953), био је важан архитекта америчке спољне политике у деценијама након завршетка Другог светског рата. Ачесон је владу напустио при крају Трумановог мандата и вратио се приватној адвокатској пракси у Вашингтону. Ипак, наставио је да се бави спољнополитичким питањима од 1960. до 1971. године и био је на услузи председницима Кенедију, Џонсону и Никсону на различитим стварима: шеф мисија НАТО снага, специјалног изасланика, дипломатског заступника, амбасадора опуномоћеника, политичког консултанта и саветника за спољну политику. На захтев председника Џонсона, државни подсекретар Џорџ Бал позвао је Ачесона да разговара са председником Џонсоном о далекосежним последицама спора између два важна НАТО савезника Грчке и Турске око Кипра. Дин Ачесон није случајно изабран. Председник и подсекретар имали су у виду Ачесонове вештине “бриљантног преговарача” али и зато што је био готово легендарна фигура у Грчкој и Турској захваљујући његовој кључној улози у имплементацији Труманове доктрине 1947. године.¹³⁷

¹³⁶ Економија је имала важну, ако не и пресудну улогу на ток спољне политике Турске. Систем је био устројен по узору на западни и ослањао се на америчку помоћ.

¹³⁷ Радило се о програму помоћи двома Медитеранским земљама да се заштите од претњи интерних комунистичких субверзија.

Дин Ачесон на седници УН;
преузето са Getty Images

Карикатура Макариоса објављена у
британском Daly Mail 11. августа 1964;
преузето са British Cartoon Archive

Прилике у новој држави, Републици Кипар, биле су у безбедносном смислу релативно мирне две и по године након оснивања 1960. године. У новембру 1963. године долази до уставне кризе. Председник Макариос је предлагао 13 нових уставних амандмана. Сматрало се да је Макаријусов циљ ограничавање учешћа кипарских Турака у влади. Турска кипарска заједница имала је подршку турске владе, и Макариусов предлог су описали као “неподношљив покушај да се укину Турци и постану грађани другог реда”.¹³⁸ Убрзо је дошло до сукоба две заједнице, а Турска и Грчка су се укључиле у сукоб како би заштитиле свака своју страну. Након сукоба у којима је било око 300 жртава, углавном турских Кипрана, обе стране укључујући Британију и САД договориле су примирје. Велика Британија је успоставила неутралну зону у главном граду, Никозији, са дозволом да британске трупе патролирају острвом зарад безбедности. Ипак испоставило се да је прекид непријатељстава био краткотрајан, а уставна криза нерешива. Почетком 1964. године САД и Британија одлучују да реагују. Њихови лидери узели су у разматрање план да се на острво пошаље око 10 000 војника НАТО који би “надгледали” мир постигнут 1963. године. Изгледа да америчка

¹³⁸ Douglas Brinkley, The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator, *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988, str. 8

администрација није очекивала отпор Макариоса поводом предлога да се пошаљу НАТО трупе. На њихово запрепашћење, он је то одбио у корист доласка трупа УН-а. Стручњаци Стејт Департамента и људи блиски председнику Џонсону ово су протумачили тако као да се Макариос окреће Совјетском Савезу и предвиђали су да ствари могу лако кренути у нежељеном правцу. У подсвести су имали невоље са Кубанском ракетном кризом. Кипар су видели као “Кубу на Медитерану” и САД су се нашле у врло незавидној ситуацији. За САД је било од виталног значаја да задрже Совјете подаље од потенцијалног, “братског” сукоба у оквиру НАТО-а Грчке и Турске. Евентуални грађански рат на Кипру и стална Совјетска подршка Макариосу урушила би мировни процес, претварајући Кипар у бојиште Хладног рата између Истока и Запада.¹³⁹ Врло брзо, у марту 1964. године донешена је резолуција УН 186¹⁴⁰, којом би се створили услови да се створе мировне снаге и да генерални секретар УН именује посредника за кризу. Макариос је веровао да је ова резолуција победа у борби против мешања САД у како је он називао, унутрашње деликатне ствари Кипра. Џонсон је одлучио да игнорише председника Кипра и да потражи алтернативу у кипарском генералу Гривасу који је изгледа био вољан да прихвати предлоге Вашингтона. Поред тога, Џонсон је вршио притисак на владу Грчке да Макариоса колико је могуће држе под контролом због могућих договора са Совјетским Савезом. У покушају да се у преговорима заобиђе Кипар, америчка администрација је видела шансу у челницима Грчке и Турске. Стога, Дин Ачесон је позвао на разговор турског и грчког премијера, Исмета Инени-ја¹⁴¹ и Јоргоса Папандреу-а¹⁴². Ствари ни на том пољу нису ишле добро, двојица политичких ветерана добро су се познавала. И један и други су били строги у националном погледу. Ништа друго се није могло очекивати анализирајући њихову богату биографију. Одбили су да разговарају један са другим.¹⁴³ Потпредседнику Болу није остало ништа друго него да енергично притиска УН, институцију у коју

¹³⁹ Douglas Brinkley, The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator, *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988, str. 9

¹⁴⁰ UNSCR Resolution 186 The Cyprus Question <http://unscr.com/en/resolutions/doc/186>

¹⁴¹ Мустафа Исмет Инени (1884-1973) био је турски војсковођа и политичар. Током грчког-турског рата извојевао је победу у битци код Иненија, након чега је ову одредницу узео за своје презиме. По оснивању Републике био је њен први председник владе Републике Турске и на њеном челу остао све до 1937. године. Када је Кемал Ататурк преминуо 1938. Инени је постављен за председника Турске и на тој функцији је остао до 1950. године. Са Ататурком је био врло близак и основали су заједно Републиканску партију. Од 1961-1965. године био је премијер Републике Турске.

¹⁴² Јоргос Папандреу (1888-1968) био је грчки политичар. У пет деценија дугој политичкој каријери био је три пута премијер Грчке, потпредседник владе Грчке и неколико пута министар у разним владама. Сматра се оснивачем политичке династије Папандреу. Његов син Андреас био је такође три пута премијер Грчке током 80-тих и 90-тих година прошлог века. Унук Јоргос Папандреу Млађи, такође је био премијер Грчке од 2009 до 2011. године.

¹⁴³ Douglas Brinkley, The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator, *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988, str.9

председник Кипра полаже скоро све наде. Испоставило се да је притисак уродио плодом, генерални секретар У Тант је подржао амерички посреднички напор у Кемп Дејвиду између грчких и турских представника опет искључујући из читаве приче присуство представника Кипра. Посредник у разговорима је био Сакари Туомијоја¹⁴⁴ из Финске. Покушано је да разговори буду одржани у Женеви, али Макариос је одбијао да присуствује коференцији јер је веровао да ће САД расформирати Републику Кипар уз објашњење да су у Женеви “одређени само-позвани посредници који су разрадили неприхватљиве планове за разрешење кипарског проблема”.¹⁴⁵ У Стејт Депатменту се још више се учврстило мишљење да је Кипар као независна држава, био претња америчким интересима зато што су изазвали Турску интервенцију, покварили раније добре односе САД са Грчком и Турском и тиме нарушили “хармонију” у НАТО заједници. Имајући све ово у виду Ачесон је убрзо развио план “двоструког еносиса” који је представљен као блажи облик (еуфемизам) за распуштање Републике Кипар и поделу Острва између Грчке и Турске. План је садржао следеће одредбе: Кипар би био припојен Грчкој; Турској би била дољена војна база на острву уз право држања великог броја војника, под закупом од 30 година и то би била важна стратешка испостава континенталне Турске. Кипар би био подељен у осам катона, два за турске Кипране који би имали потпуну локалну администрацију. Грчка је по овом плану требало да уступи Турској мало острво Кастелоризо¹⁴⁶. Такође, биле би смишљене одредбе за поновно насељавање кипарских Турака који су напустили острво, а одређено међународно тело би надгледало читав процес како не би дошло до кршења људских права на острву. Турска страна је прихватила овај план као основу за преговоре. Међутим, грчка страна је била ограничена Макаријусовим инсистирањем на томе да се нагодба може заснивати једно на Повељи Уједињених нација која би гарантовала пуну и неограничену независност кипарском народу да слободно одлучује о својој будућности. Ачесон је Грцима предложио да заобиђу грчки Парламент кроз тајни протокол НАТО-а који би предвиђао уступање турске војне базе после еносиса, све у интересу савезничког јединства и одбране.¹⁴⁷ Иако је Ачесон провео доста времена нудећи нове

¹⁴⁴ Изненада му је позлило у августу 1964. године током посредовања на Кипру током кризе. Преминуо је неколико дана касније у Хелсинкију.

¹⁴⁵ Douglas Brinkley, *The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator*, *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988, str.11

¹⁴⁶ Мегисити или Кастелоризо је једно од острва у групацији Додеканеза у источној Грчкој. Ово острво је највеће у групацији Додеканеза и уједно најисточнија тачка Грчке. Са друге стране острво је најближа тачка било ког дела грчког острвља Малој Азији и егејској Турској. Удаљеност острва од турског копна на најужем месту је свега 1 300 метара.

¹⁴⁷ Douglas Brinkley, *The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator*, *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988, str.13

предлоге Грчкој влади, Папандреу и Макариос су их све одбацили. Иако је план у начелу био прихваћен од стране Турске и Грчке, на крају се испоставило да је скоро све било узалуд јер две владе нису могле да се договоре око појединости и због сумњичавости у намере САД-а. Ачесон је увидео да проблем неће лако решити због неочекиване непопустљивости Папандреуа и Макариосове непоколебљивости у погледу очувања независности Кипра. Ачесон је наводно, сматрао Макариоса религиозним фанатиком. У августу 1964. године Турска је послала ескадрилу од 64 војна авиона који су бомбардовали снаге кипарских Грка који су били опколили и запретили да ће заузети град Кокину¹⁴⁸ на северозападу Кипра. Током бомбардовања страдало је и било повређено мнохо кипарских Грка. УН су кроз неколико дана реаговале и постигнуто је примирје. Грчка и турска страна су се вратиле за преговарачки сто, али кроз неколико дана сукоби на Кипру су настављени. Ачесонови покушаји су били безнадежни. Ачесон је Џорџу Болу писао да су шансе за решење на Кипру “отприлике исте као квота на Голдватера”¹⁴⁹ и да је учинио све што је до њега за “споразумно решење” али да у томе није успео.¹⁵⁰ Америчкој влади је поручио да им једино остаје да учине све да Кипар не постане “Руски сателит на Медитерану”. “Ако Женевско предузеће мора да умре, покоп не би требало да спроводи од стране православног архиепископа већ од стране сина епископа бискупа.”¹⁵¹, изјавио је Ачесон мислећи на себе обзиром да је његов отац био бискуп епископилане дијацезе Конектиката. Једина преостала шанса био је Макариосов непријатељ генерал Гривас, с обзиром да је Ачесон још једном покушао да нађе магичну формулу за решење кризе на Кипру. Предлог је окарактерисан као неприхватљив како за министра спољних послова Турске тако и за премијера Грчке и председника Кипра. Ачесон је своје покушаје доживео као велики неуспех у каријери с обзиром да је решавао многе проблеме након Другог светског рата на пољу америчке спољне политике. Показало се да је Ачесонов план пример ароганције у дипломатији у односу велике силе према мањим државама. Ипак, план је остао основа за преговоре и натежања наредних десет

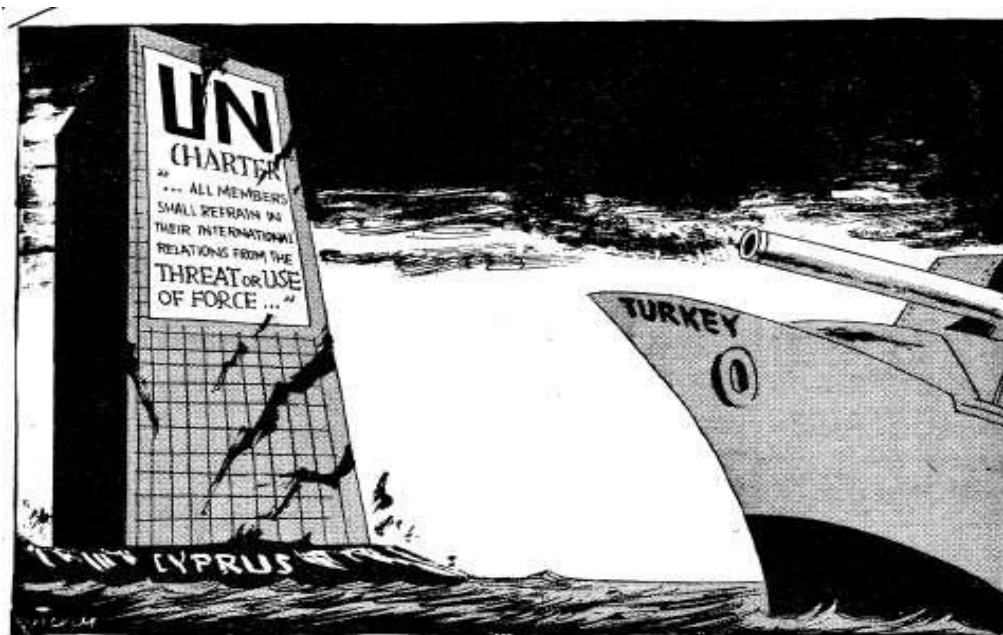
¹⁴⁸ У очима власти кипарских Грка, Кокина је представљала опасност по националну сигурност јер је припадала паравојним снагама кипарских Турака. Њено прекидање веза са Турцима значило је прекидање снабдевања оружјем кипарских Турака. Када је Турска организовала операцију на Кипру 1974, Кокина је била специфичан циљ и постала је део такозване Турске Федеративне Државе Северног Кипра 1975. Ова декларација о независности осуђена је као правно неважећа Резолуцијом 541. Већа савета безбедности УН и да буде правно призната од стране било које суверене државе осим Турске.

¹⁴⁹ Алудирао је на лоше котирање председничког кандидата Голдвотера који је касније исте године, 1964., убедљиво изгубио председничке изборе у односу на победника Линдона Џонсона.

¹⁵⁰ Douglas Brinkley, The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator, *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988, str.14

¹⁵¹ *Isto*, str. 15

година, све до 1974. године односно новог великог потреса на Кипру када је војна хунта привремено срушила власт Макариоса.

Evening Standard 10. август 1964. године. илустрација на вест да је Турска напала села на Кипру; преузето са A Cartoon History of the Middle East

6. Посета Јосипа Броза Тита Кипру, октобар 1964. године.

Прва званична Титова посета Кипру одиграла се 16. октобра 1964. године, приликом Титовог повратка из вишедневне посете УАР. Посета је трајала само један дан. Имајући у виду тај податак можемо закључити да су односи били на релативно ниском нивоу. Са кипарске стране поред Макариоса разговорима су присуствовали министар спољних послова Кипраину и кипарски амбасадор у СФРЈ, док су са југословенске стране били присутни Владимир Поповић¹⁵², Богдан Црнобраћа¹⁵³, Мишо Павићевић¹⁵⁴ и Бранко Вучинић. У уводном делу разговора председник Макариос захвалио се на посети и подршци Југославије и председника Тита Кипру у претходном периоду. Напомињући да није заборавио да су управо Тито и покојни Нехру били иницијатори политике неагажовања коју је Кипар прихватио од самог почетка. Макариос је рекао да су на првој Конференцији несврстаних, на којој је учествовао и Кипар, усвојени принципи политике несврстаних. Истакао је да је на другој Конференцији изнет низ конкретних предлога за решавање међународних проблема, укључујући и питање Кипра. Тито је изразио жаљење због кратке посете јер је имао жељу да се боље упозна са народом Кипра, његовим обичајима и животом. По срдачном дочеку, закључио је да Југославија има великог пријатеља у Кипру. Сматра да на основу обостраних симпатија народа, треба проширити основу за сарадњу у политичком и економском смислу. Поред тога председник Југославије је истакао да су Југословени врло свесни ситуације на Кипру, али да је председник Макариос имао прилике да се на Конференцијама увери да ужива подршку “најпрогресивнијег дела човечанства”.¹⁵⁵ Из говора оба председника, закључујемо да су се начелно слагали у ставовима по питању решавању проблема на Кипру. Истакли су да је то у суштини питање које се тиче народа који живи на Острву и да ће га сами решити оног тренутка када се не буду уплитале стране силе. Стране војне базе биле су посебно поље интересовања председника Тита уз образложење да су оне извор могуће нестабилности Медитерана и Блиског истока, посебно арапског света. Тито је истакао да преко ОУН треба инсистирати да не дође до проширења војних база. Према Титовој оцени постојеће базе ће временом нестати. Макариос је оценио ставове председника

¹⁵² Владимир Поповић (1914-1972) био је учесник Шпанског грађанског рата и Народно ослободилачке борбе а потом је радио у југословенској дипломатској служби на бројним функцијама.

¹⁵³ Богдан Црнобраћа (1916-1998) био је учесник Народно ослободилачке борбе и југословенски дипломата.

¹⁵⁴ Мишо Павићевић (1915-1995) био је југословенски политичар и дипломата.

¹⁵⁵ АЈ, КРР I-2/23 *Put J. B. Tita u UAR, 3-16. X 1964.; II Konferencija nesvrstanih zemalja, Kairo 5-10. X 1964.*

Југославије као истините. Тито је истакао да су британске базе на Кипру 1956. године коришћене за агресију против УАР. Истакао је да су у Британији на власт дошли лабуристи. Није био сигуран у правац њихове политике, али недавно су изјавили како су базе на Кипру изгубиле војну вредност те да је њихово одржавање прескупо. На основу тога, Макариос је изразио наду да ће у будућности доћи до укидања база, упркос англо-америчким притисцима којим су га натерали да прихвати НАТО базе. Након фокуса на ситуацију на Кипру, Тито се осврнуо на недавне догађаје у СССР, односно смену Никите Хрушчова. Истакао је да му је још увек нејасна позадина тих догађаја и да га то забрињава. Хрушчова је описао као “еластичног” човека који је стишавео затегнуте односе у свету. Евентуална промена спољне политике и заоштравање односа могло би да доведе до далекосежно негативних ствари. Према Титу, уколико ново руководство настави политику попуштања затегнутости између САД и СССР, то би повећало шансе Голдвотера. Тито је очигледно имао на уму америчке председничке изборе из 1964. године на којима су главни такмаци били Линдон Џонсон и Бари Голдвотер. Голдвотер је био познат као “господин конзервативац”. Познато је да је током предизборне кампање користио агресивнију реторику и залагао се за агресивнију политику како би се спречило ширење комунизма у Азији. Стога је често описиван као врло импулсиван човек који би као председник могао да изазове страшне последице, чак и нуклеарни рат. Поготово, с обзиром да се залагао да теренски команданти у Вијетнаму и Европи требају добити овлашћење да користе тактичко нуклеарно оружје. На основу помињања Голдвотера видимо да је Тито био забринут сваком сменом и променом како у СССР тако и у САД. Сматрао је да би неангазоване земље биле на великом губитку уколико би изгубиле подршку СССР у борби против колонијализма у Африци.¹⁵⁶ Такође, сматрао је битним да сазна који су били главни аргументи против Хрушчова. Као и да новом совјетском руководству представи ставове несврстаних. Тито је рекао да Брежњева и Косигина зна још од раније и да се ради о “добрим људима”.¹⁵⁷ Макариос није крио пренераженост због смене Хрушчова и сложио се са Титом да су се у кратком временском интервалу издешавале велике промене укључујући и убиство Кенедија. Југословенској делегацији је укратко изнео планове Кипра у блиској будућности. Планирали су да на Генералној скупштини УН изнесу нацрт резолуције која је на линији одлука Каирске конференције. Уверен је да ће та резолуција бити прихваћена иако је свестан да неће решити проблем

¹⁵⁶ AJ, KPR I-2/23 *Put J. B. Tita u UAR, 3-16. X 1964.*; *II Konferencija nesvrstanih zemalja, Kairo 5-10. X 1964.*

¹⁵⁷ *Isto.*

на Кипру, али да ће много значити у моралном смислу. Садашњу ситуацију на Кипру описао је као добру и без инцидената. Влада Кипра чини све да се стање нормализује. Према речима Макариоса, усвојили су одлуку да се финансијки помогне Турцима који би желели да се врате на своја разрушена огњишта. Такође је рекао да су многи Турци напустили своје домове под принудом и то због огромних грешака које су чинили њихови руководиоци. Према Макариосовим речима стање на терену понегде је тешко. Приликом посете једном турском селу поздравио га је председник општине, али наводно је затражио да се о томе не прича преко радија или у штампи. Сутрадан је тај председник био претучен.¹⁵⁸ Истиче да су Грци и Турци годинама живели мирно све док нису почеле да се мешају стране силе и Турска која је била потпомогнута силама. Кипарска влада је била у блиским контактима са Грчком, но према речима председника Кипра то је била размена мишљења, а не примање наређења. Министар спољних послова Кипраину, додао је занимљиву опаску да се на Кипру понавља историја Чехословачке и Хитлера.¹⁵⁹ Према речима домаћина, турски руководиоци на Кипру слали су депеше у Анкару инсистирајући на интервенцији Турске. С друге стране, мисле да Турска влада из сопствених разлога, фанатизованог јавног мњења и унутрашњих проблема, настоји да скрене пажњу становништва са унутрашњих проблема на проблем Кипара. Макариос је изразио наду да ће нови представник УН Др Плаза, допринети решавању проблем авише од његовог претходника, покојног Туомиоја који је био “симпатичан човек али је губио време у Женеви очекујући резулате акције Ачесона.”¹⁶⁰ На крају разговора обе стране су усагласиле заједнички текст коминикеа. На предлог кипарског министра иностраних послова, усвојен је југословенски нацрт.

¹⁵⁸ AJ, KPR I-2/23 Put J. B. Tita u UAR, 3-16. X 1964.; II Konferencija nesvrstanih zemalja, Kairo 5-10. X 1964.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto.

Митинг на тргу Метаксис у Никозији 1964. године; преузето из фототеке Музеја Југославије

Свечани дочек председника Југославије на улицама Никозије; преузето из фототеке Музеја Југославије

Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра- AKEL 1965. године

На позив Централног комитета СКЈ у Југославији је од 9. до 12. децембра 1965. године боравила студијска делегација Прогресивне партије радног народа Кипра у трочланом саставу. Шеф делегације, члан Секретеријата Политбироа Андреас Фантис, Јанис Катсуридес одговоран за организациона и финансијска питања и Никос Константиноу одговоран за образовање и економска питања. Делегација је преко амбасаде Југославије на Кипру, изразила жељу да им се омогући сусрет са Титом, с обзиром да један члан АКЕЛ-а у јануару 1965. био у посети Југославији и није успео да се састане са југословенским председником. Амбасадор Вучинић сматра да би било корисно да председник прими делегацију бар на кратко. Ипак, с друге стране, државни секретаријат за иностране послове (ДСИП) сматрао је да председник Тито не треба да прими делегацију јер је она ниског нивоа. У даљем објашњењу свог става наводе да ниједан члан ове делегације није посланик и да се АКЕЛ генерално држали резервисано према Југославији.¹⁶¹ Комисија за међународне везе ЦК СКЈ изнела је став да приликом одлучивања о овоме треба имати у виду да делегацију не предводи генерални секретар и да до сада није била пракса да председник Тито прима студијске делегације. Оно што је чињеница од значаја јесте да је АКЕЛ битан фактор у кипарском политичком животу и да се конструктивно односи према политици Макариоса. Стога комисија даје препоруку да би делегацију требало да прими Александар Ранковић.

Уз пропратне информације о АКЕЛ-у југословенски аналитичари су се осврнули на програм ове партије. На деветом конгресу одржаном 1962. године као основни задатак истакнута је борба за потпуну независност и суверенитет Кипра, а против страног утицаја и страног мешања у унутрашње послове. Залажу се за сарадњу две националне заједнице на бази заједничке борбе против империјализма. На унутрашњем плану инсистирају на аграрној реформи. Као трајни циљ прокламовали су остварење социјализма и комунизма. АКЕЛ према југословенским подацима има преко 10 000 чланова, углавном индустријски и пољопривредни радници, омладинци, интелектуалци. Наглашено је да су сви чланови грчке националности јер је после оружаних сукоба 1958. дошло до поделе односно Турци су напустили партију. АКЕЛ је

¹⁶¹ АЈ, КРР. I-3-a/57-2, *Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра АКЕЛ*

повезан са лево оријентисаним синдикатом, Панкипарском федерацијом рада која има око 40 000 чланова, Савезом демократске омладине са око 18 000 чланова, Савезом пољопривредника који има неколико хиљада чланова.¹⁶² Што се тиче односа са СКЈ, први непосредни контакти успостављени су јануара 1965. године. Разлог посете је било да делегација информисе СКЈ о политичкој ситуацији на Кипру и предлогу АКЕЛ-а за решење кипарског проблема. Јануарску посету одиграла се паралелно са изношењем кипарског проблема пред Генералну скупштину ОУН. Поред Југославије посетили су и низ социјалистичких земаља са истим циљем. У Резолуцији о Кипру, кипарска влада тражила је безусловну независност и могућност кипарском народу да самостално одлучује о својој судбини, а АКЕЛ је ту резолуцију у целости подржала. Поред овог АКЕЛ се залаже за политику неангажовања, независности, демилитаризације Кипра, самосталност а потом уједињење са Грчком.¹⁶³

Делегацију АКЕЛ-а из децембра 1965. године примио је Вељко Влаховић¹⁶⁴ у име централног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије. У току пријема говорио је о појединим питањима међународног радничког покрета у контексту ширег глобалног оквира. Током излагања, Влаховић је изнео неколико врло интересантних, искрених и могло би се рећи личних виђења међународне ситуације у том тренутку. Најпре је описао укратко свет након завршетка Другог светског рата у светлу стварања нове историјске ситуације и феномена - стварање нових социјалистичких земаља. По речима Влаховића управо је појава социјалистичких земаља значила нов продор социјализма који се претворио у светски процес. Према сопственом признању, рекао је да су комунистичке партије имале много илузија, као на пример да када победе комунистичке партије и дођу на власт сви ће бити браћа и неће бити проблема. “Живот показује другачије и губљење тих илузија је болно. Сада имамо појаву да неки виде шта се збива у свету и у међународном радничком покрету, а други покушавају да се враћају на старе илузије и сукобљавају се са стварним животом.”¹⁶⁵

¹⁶² АЈ, КРР. I-3-a/57-2, *Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра АКЕЛ*

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ Вељко Влаховић (1914-1975) је био политичар, публициста и револуционар. Рођен је у селу Трмање код Колашина. Отац му је био официр у војсци краљевине Црне Горе. Гимназију је похађао у Подгорици и Београду док је машинство студирао у Београду, Прагу и Сорбони, да би дипломирао у Москви. У Прагу је 1936. организовао одлазак добровољаца у Шпанију за републиканске снаге. Следеће године и сам прелази у Шпанију где је у борби рањен и изгубио ногу. Прелази у Париз где ради на организацији повратка југословенских добровољаца из Шпаније и постаје блиски Титов сарадник. Године 1948. је постао члан ЦК КПЈ. Био је народни посланик ФНРЈ, заменик министра иностраних послова ФНРЈ (1951-1952), а 1952. шеф југословенске делегације у ОУН. Умро је у Женеви, Швајцарска. Носилац је Партизанске споменице 1941, Ордена народног хероја и Ордена јунака социјалистичког рада.

¹⁶⁵ АЈ, КРР. I-3-a/57-2, *Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра АКЕЛ*

Дотакао се и актуелног кинеско-совјетског сукоба¹⁶⁶ у ком види велику препреку за даљи развој социјализма. Озбиљан проблем у различитим концепцијама те постоји опасност за будућност социјализма. “Кинези изгледају као прави револуционари наступајући са револуционарним фразама и паролама. Лењин је говорио да су најгори револуционари они који реч револуција изговарају са три “Р”. Кина то чини са пет “Р”.¹⁶⁷ Истакао је да у суштини Кину социјалистички блок мало познаје. Земља која је “море сељака” (85%) је прави феномен међу социјалистичким земљама. Перцепција схватања марксизма у Кини је другачија, истиче Влаховић, због бројних особености те земље он добија нов облик и трансформише се. Приликом критиковања Кине, напоменуо је, да је неопходно бити опрезан и сагледавати узроке. Кинеска сагледавања историјских процеса су другачија од других, “они рачунају на стотине година ми на периоде од пет година”.¹⁶⁸ У вези са тим, постављено му је питање сукоба Југославије са Стаљином 1948. године. Влаховић је укратко описао природу тог сукоба и објаснио да Стаљин није схватао појаву нових социјалистичких земаља и њихову афирмацију која се градила на основама равноправности. Сматра да тај проблем и данас постоји. Своје излагање је ставио у контекст догађаја тог времена те се осврнуо на распад колонијализма као новог елемента који се доводи у везу односа социјализма према ослободилачким покретима Азије и Африке. Посебно је истакао да је борба земаља против колонијализма и стицање независности све више добијала печат социјализма. Југославија је према речима Влаховића, оријентисана на пацифизам али не на трули пацифизам. “Коегзистенција и борба за мир не значе негацију права на слободу појединих народа и права на оружану борбу ако је то потребно.”¹⁶⁹ Кроз Влаховићево излагање увиђамо да је одлично познавао међународну политику тог времена и да је повезивао догађаје, околности и последице истих. Поред тога у датом тренутку је умео да све то стави у контекст и повеже са сличностима и проблемима кроз које је Кипар прошао и даље пролази. “Ако данас желимо да водимо стварну револуционарну борбу ми се морамо уклопити и кретати се у изобиљу новог што постоји у светском развоју. Негде ћемо подржавати устанке, негде структуралне промене, а негде сарађивати са национализмом, нарочито у бившим колонијама, јер је

¹⁶⁶ Кинеско-совјетски раскол (1960–1989) је било погоршање политичких и идеолошких веза између Народне Републике Кине и Совјетског Савеза током Хладног рата. Током 1960-их, Кина и Совјетски Савез су биле две највеће комунистичке државе на свету. Разлике су настале због кинеских и руских националних интереса и због разлике у интерпретацијама марксизма: маоизма и марксизма-лењинизма.

¹⁶⁷ АЈ, КРР. I-3-a/57-2, *Пријем делегације Прогресивне партије радног народа Кипра AKEL*

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ Исто.

национализам тих земаља антиимперијалистички оријентисан”.¹⁷⁰ Делегација АКЕЛ-а била је јако пријатно изненађена интересантном и детаљном анализом и ставовима Вељка Мићуновића и истакла је задовољство због пријема.

Пријем министра иностраних послова Кипра 1970. године

Током 60-их година Југославија је са Републиком Кипар одржавала добре и пријатељске односе. Ти односи нису били нарочито интензивни у смислу међусобних посета, али председници обе земље су размењивали поруке о тада актуелним међународним проблемима. У оквиру политике несврстаних Кипар је био активан уз присуство на свим конференцијама и састанцима. У билатералним односима ствари су се одвијале добро, а помак је направљен и у сарадњи на економском и културном пољу. Предузеће “Помград” из Сплита добило је на лицитацији изградњу луке Лимасол у вредности од 15 милиона долара, “Енергоинвест” из Сарајева изградњу далеководу у вредности од 2 милиона долара. Загребачка ИНА у истраживачким радовима уложила је 1 милион долара.¹⁷¹ У новембру 1969. године у Никозији је потписана Конвенција о научној, културној и техничкој сарадњи. Такође је било планирано потписивање двогодишњег програма културне сарадње са Кипром.

На позив Мирка Тепавца¹⁷², државног секретара за иностране послове, министар иностраних послова Спирос Киприану посетио је Југославију. Посета је реализована у периоду од 4. до 6. марта 1970. године. Државни секретаријат за иностране послове предложио је да Председник Републике прими министра Киприануа с обзиром на позитиван развој билатералних односа. Киприану је био активан на министарском састанку несврстаних земаља у Њујорку.

Пријем за кипарског министра и његову супругу уприличен је у Ужичкој 15. Са југословенске стране присуствовали су Мирко Тепавац као министар иностраних послова, са супругом, и Душан Благојевић амбасадор СФРЈ у Кипру. Југословенски аналитичари су за потребе посете направили подсетник о Кипру и југословенско-кипарским односима са посебним акцентом на кипарско питање. Према тој анализи,

¹⁷⁰ АЈ, КРР I-3-a/57-3 *Пријем министра иностраних послова Spyros Kyprianou-a*

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Мирко Тепавац (1922 — 2014), учесник Народноослободилачке борбе и друштвено-политички радник СР Србије и СФР Југославије. Био је директор Радио Београда у периоду од 1955. до 1959. године. Амбасадор ФНРЈ у НР Мађарској и помоћник државног секретара за иностране послове, од 1959. до 1969. године. Директор и главни уредник листа „Политике“ и члан ЦК СК Србије, од 1965. до 1967. године. Председник Покрајинског комитета Савеза комуниста Војводине, од 1965. до 1967. године и Савезни секретар за иностране послове од 25. априла 1969. до 1. новембра 1972. године.

чланице НАТО, пре свега САД желе да консолидују југоисточно крило НАТО. Покушавали су да реше проблема мимо ОУН, а у оквиру НАТО, кроз директне контакте Грчке и Турске, али није дошло до позитивних резултата. Велика Британија је по мишљењу југословенских аналитичара покушала да се дистанцира од кипарског проблема и да истиче да своје базе, које су тој ситуацији добиле још више на значају, не представљају предмет спора. Совјетски савез за тешку ситуацију на Кипру окривљује НАТО јер “ради на ликвидацији кипарске независности”.¹⁷³ По писању југословенских аналитичара Совјети сматрају да Кипар као чланица ОУН има право на независност и територијални интегритет и да кипарски Грци и кипарски Турци треба сами да одлучују. Помиње се и Француска, која је заузела резервисан став зато што није учествовала у изради Циришког и Лондонског уговора. Након војног удара у Грчкој, било је јасно да војна хунта жели присаједињење Кипра сматрајући да би тиме поправила свој положај како на спољном, тако и на унутрашњем плану. У анализама догађаја, југословени су сматрали да је војна хунта калкулисала са комбинацијама САД против независности Кипра и да се на острву успостави база НАТО, са циљем да парира совјетском присуству на Медитерану.¹⁷⁴

Пријем министра иностраних послова Кипра, Спироса Киприануа; преузето из фототеке Музеја Југославије

¹⁷³ АЈ, КРР I-3-a/57-3 Пријем министра иностраних послова Spyros Kyprianou-a

¹⁷⁴ Исто.

Међу турским круговима често се чуло мишљење да је подела острва једино трајно решење. Турска влада се трудила да својим поступцима и изјавама, не даје повода за претпоставку о суштинским променама њеног досадашњег става. Припајање острва Грчкој не долази у обзир јер би то довело до поремећаја у југоисточном Медитерану и нарушило “равнотежу” између Грчке и Турске. Стога је Турска активирала стари план о формирању аутономне администрације кипарских Турака, како би прејудиирала решење у ОУН и осујетила Макариусов план о “мировној офанзиви.”¹⁷⁵ Ипак, Макариосова победа на председничким изборима 1968. године учврстила је његову позицију и политику, а то је значило и отпор према комбинацијама НАТО према југоисточном Медитерану. Југословени су приметили да су обе стране на острву напредовале у последњим разговорима и постигле сагласност по питању енозиса, поделе и интегритета Кипра. Због тога су успели да размене ставове по питању унутрашњег уређења: правосуђа, законодавства, локалне управе и извршне власти. Ипак, приметна је тенденција ослањања кипарске турске заједнице на турску државу. Уз њену помоћ, према оценама југословенских аналитичара, врши се претварање подручја турско-кипарске заједнице у административно-војну крајину Турске чему теже екстремни елементи заједнице.¹⁷⁶

Министар Киприану је на министарском састанку несврстаних у Њујорку 1969. године одао признање Југославији. Истакао је да је министарски састанак само продужетак онога што је започето на консултативном састанку у Београду.¹⁷⁷ Такође, Кипар је прихватио све иницијативе и расположен је за Припремни састанак у Дар ес Саламу¹⁷⁸ са циљем да до Конференције дође што пре. Примећујемо да је Југославија покрет несврстаних видела као носиоца права за заштиту и борбу колонијалних или полуколонијалних земаља, као и могућег посредника у решавању врло компликованих питања попут кипарског. У стварности тешко да је могла да се носи са таквим проблемима, поготово у светлу тога да су 70-те године 20. века за саму Југославију биле велики изазов и испит стабилности. Примећује се да је Кипар на Југославију гледао као на искреног савезника и саборца. Међутим, у југословенским извештајима је приметно да себи преко сваке мере “дижу цену”. Ипак, југословенске анализе по

¹⁷⁵ АЈ, КРР I-3-a/57-3 *Пријем министра иностраних послова Spyros Kyprianou-a*

¹⁷⁶ *Исто.*

¹⁷⁷ *Исто.*

¹⁷⁸ Главни град Танзаније.

питању спољне или унутрашње политике других држава биле су прилично добре. Макариос је почетком 70-их кренуо на афричку турнеју тражећи подршку међу несврстаним земљама како за кипарски проблем тако и за идеју о наредној конференцији Несврстаних.

Југославија је била свесна мањкавости интензитета односа са Кипром. Сусрети нису систематски остваривани већ углавном узгредно приликом међународних сусрета. Југословени су приметили да Кипар итекако изражава поштовање Југославији и придаје значај југословенском ставу о кипарском питању. Такође, према извештају посвећеном Кипру, може се видети жеља Кипрана да поред посета на највишем нивоу постоји заинтересованост за контакте на нижим нивоима. Трговинска размена, је била главни облик економских односа између Југославије и Кипра. Генерално увоз са Кипра је био низак, а према тврдњама из извештаја Кабинета Председника Републике, извоз из Југославије из године у годину расте. Предузећа из Југославије успешно изводе радове на Кипру. Истичу се два велика посла, изградња луке Лимасол и изградња 150 km далековода. Ова два пројекта финансирала је Међународна банка.

Поред извештаја о билатералним односима, спољној, унутрашњој политици и кипарском питању неизбежне су и белешке о министру спољних послова Кипра. Спирос Кипраину је рођен 1932. године у лучком граду Лимасол. У родном месту је завршио гимназију, а у Лондону је студирао право. Оснивач је и први председник Националног удружења кипарских студената у Енглеској. На функцији Макариосовог секретара био је од 1952. до 1956. у Лондону. Након тога, годину дана је био представник Кипра у седишти ОУН у Њујорку. Потом се вратио у Лондон све до потписивања Циришког и Лондонског споразума. На Кипар је дошао са архиепископом Макариусом 1959. године. Од 1960. године се налази на месту министра иностраних послова и ту ће остати све до 1977. године. Био је у пратњи Макариуса на његовим путовањима по Јужној Америци, Европи, и Африци. Учествовао је на већини генералних скупштина у ОУН. Такође, учествовао је на конференцијама несврстаних у Београду и Каиру и на министарском састанку несврстаних у Њујорку.¹⁷⁹ Након смрти Макариоса постаје други председник Републике Кипар. На тој дужности остаје све до 1988. године.

¹⁷⁹ AJ, KPR I-3-a/57-3 *Пријем министра иностраних послова Spyros Kyprianou-a*

Разговор Председника Републике Јосипа Броза Тита са министром иностраних послова Кипра Спиром Киприаном вођен је 6. марта 1970. године. Са југословенске стране разговорима су присуствовали државни секретар за иностране послове Мирко Тепавац, амбасадор Југославије на Кипру Благојевић и шеф Кабинета председника Републике Јоже Смоле. У уводном делу разговора фокус је био на покрету несврстаних. Тита је занимао став Кипра по питању локације одржавања Конференције несврстаних земаља. Киприану је изјавио да влада Кипра и председник желе да чују савет Југославије. Председник Југославије истакао је да се већина земаља, посебно арапске чланице, слажу да је Индија правилан избор за одржавање Треће конференције несврстаних. Изразио је неопходност да несврстане земље буду јаче повезане и енергичније делају ради постизања својих циљева. Други су економски и војно јачи, за разлику од несврстаних који имају само велики број гласова.¹⁸⁰ У даљем разговору Тито се интересовао за стање на Кипру. Министар Киприану је одговорио да је тренутно стање мирно. И даље постоје извесни проблеми који трају две године са кипарским Турцима о уставној структури државе, посебно на права турске мањине која би била потврђена новим Уставом. Истакао је да потешкоће долазе и споља, од турске владе која утиче на доношење одлука кипарских Турака. С друге стране, кипарска влада одржава блиске односе са грчком владом и са њеним саветима може и не мора да се сложи. У том смислу, Киприану је желео да повуче јасну разлику између кипарских Грка и кипарских Турака. Према његовим речима разлика је велика јер кипарска влада делује независно, без обзира на савете и инструкције од стране Грчке, а то исто се не може рећи за турски део заједнице на острву.¹⁸¹

У спољно-политичком смислу, министра иностраних послова Кипра, брине ситуација на Средњем Истоку¹⁸² која би могла да утиче на развој ситуације на Кипру. Оно што могу да ураде по том питању је да посматрају пажљиво ситуацију, дају “савете” и одржавају мир. Председник Југославије изнео је своје виђење Кипра. Сматра да је Кипар ушао у орбиту великих сила, не само две велике силе, јер је и Совјетски Савез сада заинтересован. Арапи се боје да Кипар у случају јаче ескалације не постане база за велике силе. Исто мишљење дели Совјетски Савез који је против тога да Кипар постане војна база. Дакле и Арапи и Совјети се боје војних база, јер би тиме била

¹⁸⁰ AJ,KPR I-3-a/57-3 Пријем министра иностраних послова Spyros Kyprianou-a

¹⁸¹ Исто.

¹⁸² На енглеском се овај термин преводи као „Middle East“, што би у буквалном преводу на српски језик значило „средњи исток“. Термин „Near East“ (буквално преведено „блиски исток“) је у енглеском пре Првог светског рата коришћен за простор Балкана и Османског царства.

нарушена равнотежа снага на Медитерану. Арапи се, такође, боје да би САД могле да пребаце своје базе из Либије¹⁸³ на Кипар.¹⁸⁴ Додао је да је из разговора са арапским лидерима видео да они одобравају политику коју води председник Макариос. Кипраину је рекао да пребацивање база из Либије на Кипар не долази у обзир јер ће делимично бити пребачене у Италију, Малту и Турску. Оно што је чињеница да је Велика Британија задржала своје базе на Кипру. Председник Макариос је више пута изјавио да неће дозволити да се те базе употребе против Арапа или против било кога на том простору. Кипарска влада је заступала идеју укидања тих база и потпуне демилитаризације острва.¹⁸⁵ Став Макариоса је да Кипар не сме да буде полигон великих сила.

Што се тиче идеје енозиса односно уједињења Кипра са Грчком то је давна жеља. Према речима министра спољашњих послова Киприануа, Кипар је грчка земља, али већина Кипрана, као и њихова влада знају да енозис није могућ.¹⁸⁶ Консолидација независности Кипра је приоритет. Неопходност да се постигне потпуна независност, сувереност, гарантовање права без ичијег мешања изван и без присуства грчких или турских трупа. Уколико се не постигне описано стање, острво ће бити у стању сталне кризе. Спирос Киприану је изразио велику захвалност Југославији и свим пријатељски настројеним земљама које су пружиле пуну подршку идеји независности и суверенитета Кипра.

Председник Тито је апропо приче министра иностраних послова о Блиском Истоку, рекао да је у време разговора са арапским земљама, нарочито у Уједињеној Арапској Републици осетио забринутост због ескалације израелске агресије против арапских земаља. Израел је у стању то да чини јер је од САД добио најсавременије наоружање, посебно авионе. На тај начин поседује супериорност у ваздуху и тако успева да продре дубље у арапске земље.¹⁸⁷ Тито стога сматра, да је на помолу већи оружани сукоб. Предност је давао дугогодишњим пријатељски настројеним арапским земљама. Мада је био сасвим свестан мањкавости арапске војске наспрам израелске, пре свега у авијацији. Ипак, оптимистично се нада да ће Арапи кроз пар година успети да савладају тај проблем и обучити довољно домаћих пилота. Ипак је скептичан по

¹⁸³ Муамер ел Гадафи (1942-2011) либијски вођа од 1969. до 2011. године, је 1970. године је избацио америчку и британску војну базу из Либије.

¹⁸⁴ АЈ, КРР I-3-a/57-3 Пријем министра иностраних послова *Spyros Kyprianou-a*

¹⁸⁵ Исто.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Исто.

питању решења проблема на Блиском Истоку. С једне стране се ослања на резолуцију Савета безбедности из 1967. године, али пракса и свакодневна ситуација показују нешто друго. Кипраину је рекао да је резолуција Савета безбедности реалистична и да представља решење за сва главна питања. Израел је, према речима министра, опијен брзом победом у Шестодневном рату, али да дугорочно гледано Израел није у завидном положају. По Кипраину време не ради за Израел.¹⁸⁸ Сматра да Запад прави велику грешку у вези са Насером јер га види као непријатеља, а не као вођу арапског народа. Велике силе нису подржале Насера пре 1967. године, и тиме су подривале његов ауторитет међу Арапима. Тито се надовезао на министра Киприануа, рекавши да Насер води веома паметну политику јер обуздава екстремне елементе у војсци који желе одмазду према израелским снагама.¹⁸⁹ Председник Југославије је изјавио да је у разговору са Насером сазнао да поседује авионе који би могли да науде Израелу ако се одлучи на напад. Но то се неће догодити јер би Израел у том случају у очима светског јавног мњења испao жртва. Насеров циљ је да се одупре настојањима да се бомбардује цивилно становништво. Напослетку, поменули су основна питања којима ће се бавити на Конференцији несврстаних у Индији. Она најбитинија су: питање рата, помоћ за економски развитак земаља у развоју, улога Уједињених нација, разоружање.¹⁹⁰

¹⁸⁸ AJ,KPR I-3-a/57-3 Пријем министра иностраних послова Spyros Kyprianou-a

¹⁸⁹ Исто.

¹⁹⁰ Исто.

7. Стање на међународној политичкој сцени пре пуча и током 1974. године

У неколико докумената које смо имали прилике да прочитамо, а који су доступни на FRUS¹⁹¹ увидели смо да је питање Кипра заправо било горуће питање за Американце током неколико година. У вези са Кипром увек су помињани односи Грчке и Турске, као и односи овде две НАТО чланице са САД. Чини се да су Грчка и Турска играле далеко битнију улогу у међународним односима него сам Кипар. Нестабилна политичка ситуација на Кипру, не баш сјајни односи Грчке и Турске дуго времена су западним силама задавале главобоље и терале да се ситуација сагледава, анализира и планира из више углова.

Након кризе која је избила на Кипру 1964. године, на први поглед је завладао мир. Међутим, тензије и незадовољство између влада Кипра, Грчке и Турске нису престале. Следећа криза која је опет довела до малтене грађанског рата на Острву избила је 1967. године. Баш тада долази до великог размимоилажења у погледу будућности Кипра између Грчке и Макариуса. Наиме, у Грчкој је 21. априла 1967. године дошло до промене режима. Војна хунта састављена од пуковника грчке војске успешно је организовала државни удар. У Грчкој је завладао вандредно стање, а на спољном плану покренула је војно рушење демократски изабраног председника Кипра.

Дуго се полемисало да ли су САД дале “зелено светло” пуковницима за успешно организовање државног удара. Влада Грчке, није била у милости тадашње Џонсонове администрације, па ни следеће Никсонове. Мора се напоменути да Грчка већ после Другог светског рата била врло важна сфера интересовања Американаца, много пре кулминације проблема са Кипром. Грчку као ни друге земље Европе није заобишао Хладни рат вођен између два блока. Грађански рат у Грчкој (1946-1949), вођен између монархиста и комуниста, приморао је најпре Британце да реагују¹⁹² а потом САД које су, из страха да ће у рату победити комунистичка страна, лансирале Труманову

¹⁹¹ FRUS(Foreign Relations of the United States), је серија документа издата од стране Канцеларије америчких историчара у америчком Стејт Департменту. Документи представљају званичан запис о главним спољнополитичким одлукама САД и дипломатској активности.

¹⁹² Због огромних трошкова и ограничених ресурса, Британија је морала да престане да помаже страну монархиста у рату и била приморана да операције препусти САД-у.

доктрину¹⁹³. Управо тада почиње вишедеценијски амерички утицај на грчку демократију. Главни успех политике САД у Грчкој био је пораз комунистиче струје у грађанском рату, учлањење Грчке у НАТО пакт¹⁹⁴, успостављање војних база САД, као и консолидација грчког политичког система у стабилну парламентарну демократију.¹⁹⁵ Стабилност у односима са САД, обезбеђена је низом конзервативних влада Александра Папагоса и Константина Караманлиса, у периоду од 1952. до 1963. године. Ипак, ефекат присутности САД у Грчкој, низа инцидената у којима је особље САД изузето из грчке кривичне јурисдикције и још важније ерупција Кипарског питања 1954. године негативно су утицали на везе Грчке са Западом. Талас антиамериканизма, услед изостанка подршке САД Грчкој у вези Кипра, допринео је размишљању о “искључењу” из америчке политике. Кад год су се крупни догађај збивали на Кипру, политичка стабилност у Атини би била климава. Тако је 1963. године дошло до пада грчке владе. САД су сматрале да ће влада Папандреуа обезбедити стабилност америчким интересима. Ипак, у овим калкулацијама су се преварили, Кипарско питање је 1964. године Грчку и Турску умало довело до оружаног сукоба. Папандреу се ипак приклонио домаћим реакцијама и није помогао америчким покушајима да се нађе решење које би “задовољило” и Грчку и Турску.¹⁹⁶ Влада Папандреуа подноси оставку 1965. године, а талас незадовољства и антиамеричке пароле могле су се видети на сваком кораку Грчке. Према истраживањима јавног мњења из 1965. године види се да је захваљујући Кипру, положај Сједињених Држава у Турској био чак нижи него у Грчкој.¹⁹⁷ Дошло је до тога да су обе државе, у том тренутку супарници, дошле до истог закључка, да су биле спремне да покажу позитивнији став према Совјетском Савезу јер су изгубиле поверење у намере САД. Заобилазећи заказане изборе у мају 1967. године и “проналажењем” система који би спречио Г. Папандреуа да дође на власт, успоставља се војна диктатура. Папандреу је сматрао да су Грчки национални интереси подређени САД те да због тога није у стању да испуни безбедносне захтеве

¹⁹³ “Верујем да политика Сједињених Америчких Држава мора да подржи слободне народе који се одупиру покушају потчињавању од стране наоружаних мањина или спољних притисака. Верујем да морамо да помогнемо слободним народима да разреше своју судбину на свој начин.” - Хари Труман, председник САД, говор у Конгресу из 12. марта 1947. године.

¹⁹⁴ Приоритети САД, посебно након почетка рата у Кореји, у Грчкој су се променили услед напетости у иностранству и “црвеног страха”. Вашингтон је одлучио да се стави нагласак на војну спремност и стабилну владу посвећеној борби против комунизма. Стога 1952. САД су осигурале Грчкој пријем у НАТО.

¹⁹⁵ Louis Klarevas, *Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967*, February 2004, стр. 3

¹⁹⁶ Ioannis Stefanidis, *Telling America's Story: US Propaganda Operations and Greek Public Reactions*, Journal of the Hellenic Diaspora 30.1 (2004), pp. 39-95

¹⁹⁷ *Isto*, стр 45

грчких Кипрана.¹⁹⁸ За народ Грчке период диктатуре (1967-1974) практично је представљао трагедију. Совјети су након успостављања војног режима у Атини осетили претњу по своје интересе. Сматрали су да у том тренутку та претња више долази из Грчке него из Турске.¹⁹⁹

Почетак 70-их на Кипру обележило је неколико догађаја који су најавили генералну нестабилност. У марту 1970. године дошло је до погоршања односа између Никозије и Атине односно тачније између Макариоса и владе у Атини. Званична Атина тражила је од Макариоса да преда већу количину оружја коју је тајно купио од Чехословачке током 1969. године.²⁰⁰ Куповини оружја претходило је протеривање са Кипра грчког генерала Гревса. Атина је сматрала да ће Гревс успети да изврши притисак на Макариоса и приволи га на сарадњу са Грчком владом. Након дужег натезања, председник Кипра је обавестио грчку владу да ће дозволити мировним снагама Уједињених Нација да контролишу купљено оружје. Питање куповине оружја и раније је долазило у први план. Средином 60-тих, грчки Кипрани су такође купили одређену количину оружја од Чехословачке. Разлог за куповину су били претходни сукоби са турским сународницима на Острву. Међутим оружје није било једино спорно питање. Друго важно питање је био захтев грчке владе Макариосу да прихвати њихово мешање како би се направио режим “националног јединства” који би био прихватљивији Грчкој. Изгледа је притисак на Макариоса по питању овог другог захтева Атине био већи и у Светом синоду, извршном органу Кипарске православне цркве на чијем челу је био Макариос. Тројица епископа су тражила оставку Макариоса на председничку функцију. Епископи су захтев аргументовали тезом да је кршење канона православне цркве да један црквењак (црквени службеник) држи световну пролазну функцију председника републике. Такође, оптуживали су Макариоса да је занемарио националне интересе пола милиона Грка на Кипру.²⁰¹ Била је очигледна фрустрираност Грчке владе Макариосовом непопустљивошћу у погледу сарадње и удаљавању од идеје енозиса. Поред тога уочава се Макариосова фокусираност ка понављању “мантре” несврстаних да је питање и проблем Кипра унутрашња ствар

¹⁹⁸ Louis Klarevas, *Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967*, February 2004, стр 8

¹⁹⁹ John Sakkas, Nataliya Zhukova, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem*, 1967-1974; Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135, стр 4

²⁰⁰ Према ФРУС-у и писању Њујорк Тајмса, Макариос је наредио да се издвоји 2,5 милиона долара за куповину малог и средњег наоружања из Чехословачке како би што боље опремио полицију. Посебно због гласина о могућој завери коју припрема Атина како би уклонила, Макариоса, као препреку у грчко-турском споразуму на Кипру.

²⁰¹ New York Times, Makarios Reported Set to Yield Arms, MARCH 2, 1972 <https://www.nytimes.com/1972/03/02/archives/makarios-reported-set-to-yield-arms-makarios-is-said-to-yield-on.html>

кипарског народа. Може се претпоставити да је куповина оружја од супротног блока односно Чехословачке, била Макариосова “игра” застрашивања Западних сила како би показао да није сам. Куповина оружја од Чехословачке постала је малтене учестала, с обзиром да су и 1972. године такође купили нови контингент. Дошло је до жестоке реакције САД и Грчке, услед чега је мисија УН све до 2001. године вршила надзор над оружјем на Кипру.²⁰²

Карикатура објављена 26. фебруара 1964. године; преузето са Getty Images

Главни осумњичени за неуспели атентат на Макариоса 7. марта 1970.²⁰³ године био је Поликарпос Георкадијс, бивши први министар унутрашњих послова Кипра, који је испрва био чврсти присталица Макариоса. Убрзо након атентата откривена је завереничка позадина грчких официра који су били Макариосова пратња. С друге стране, турски Кипрани су се током свих ових догађаја држали по страни јер нису желели да имају Макариосову крв на својим рукама. Били су свесни Макариосове популарности у народу, али и чињенице да су они мањина на острву те да би било какво учешће имало негативне последице на њихову заједницу. Касније, у јесен 1970. године, САД одлучују да повећају своје присуство на Медитерану, покретањем Шесте

²⁰² John Sakkas, Nataliya Zhukova, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem*, 1967-1974; Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135, 4

²⁰³ Пуцано је на хеликоптер у којем се Макариос налазио. Иако је хеликоптер тешко оштећен, пилот тешко рањен а касније је преминуо, Макариос је успео да преживи овај атентат.

флоте²⁰⁴, уплашени интересовањем Совјета за Кипар.²⁰⁵ Забринутост није била без основе, Совјети су одиграли значајну улогу у организовању државне безбедности Кипра кроз АКЕЛ и у личној заштити Макариоса. Током 1973. године АКЕЛ је од Совјета добио 140 000 долара преко међународног фонда за помоћ левичарским радничким организацијама. СССР је почетком јула 1974. године, на захтев АКЕЛ-а, тајно послао на Кипар 100 комада артиљеријског наоружања са 2 500 граната како би заштитили партијске лидере од провокација и напада од стране ЕОКА. Поред тога, Совјети су имали на уму да је Макариос црквено лице, те су га у јуну 1971. године позвали на устоличење новог патријарха Москве и Русије, Пимена. Том приликом посетио је Москву, Лењинград, Загорск, Волгоград и Кијев. Разговарао је и са министром унутрашњих послова Андрејом Громиком. У заједничкој изјави, двојице државника, изразили су жељу за успехом интер-комуналних разговора заснованих на “апсолутном суверенитету и јединству државе”.²⁰⁶

²⁰⁴ Шеста флота је основана у фебруару 1950. године, од тад у континуитету бави се пословима у Медитетану а понекад и шире. Била је укључена у многе мисије: вежбе НАТО-а, америчку интервенцију у Либану 1958., сукоб са Совјетима за време Јом Кипурског рата 1973., чишћење Суецког канала након 1973., у неколико сукоба са Либијом током 80-тих година.

²⁰⁵ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXIX, EASTERN EUROPE; EASTERN MEDITERRANEAN, 1969–1972, 358. Letter From the Ambassador to Cyprus (Popper) to the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Sisco)1

Nicosia, October 6, 1970. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d358>

²⁰⁶ John Sakkas, Nataliya Zhukova, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem*,. 1967-1974; Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135, .4

Архиепископ Макариос у Москви 1971. године; преузето са Getty Images

За ову тему је посебно индикативан разговор председника Макариоса са америчким председником Ричардом Никсоном, 25. октобра 1970. године у Вашингтону. Никсон је на почетку разговора изразио разумевање за Макариусову спољну политику несврстаности односно неутралности. Председник Кипра је објаснио да је то логичан потез, с обзиром на географски положај и специфичности Кипра. Због тога прате политику несврстаних, а иначе по историји, традицији и уверењу више припадају

Западу. Кипар је описао као другачију земљу од осталих земаља у том покрету које су наводно происточно оријентисане. У своју одбрану навео је своје држање на Конференцији несврстаних у Београду 1961. године где је отворено бранио западно гледиште толико јако да се бојао да ће изгубити статус несврстаности.²⁰⁷ Овакво Макаријусово анализирање сопственог наступа у Београду било је далеко од истине. Као остали лидери несврстаних, Макариос је пратио линију коју је Тито исцртао на Конференцији 1961. године, односно не улажење у већи конфликт са блоковима. У даљем разговору Никсон је изразио забринутост за стање на Блиском истоку. Посебно је ценио чињеницу да је Кипар био на располагању да се ту сместе пилоти из Јордана.²⁰⁸ Макариос је истакао да је он увек за мир и налажење решења те да разуме ситуацију на Блиском Истоку и да је Израел изразито угрожен.²⁰⁹ Опет примећујемо несклад са политиком несврстаних поводом Блискоисточне кризе с обзиром да су несврстани подржавали палестинске ставове. Никсон је затражио савет од Макариоса у вези са проблемом на Блиском истоку, али Макариос је рекао да не даје савете председнику САД, али да ће за резултате и мир бити потребно време. Након лепих речи и захвалности од стране Никсона, Макариос је уверавао америчког колегу да Кипар никада неће постати Куба јер је његов народ дубоко религиозан. Изгледа да се ова паралела Никсону посебно допала уз опаску да је религија потребна свету и да је права трагедија што свет бежи од религије. Поред тога додао је да се против комунизма не може борити материјалним стварима. Макариос је објаснио Никсону да људи заправо не знају шта је комунизам, стога нису сви људи нужно прокомунисти. Комунисти на Кипру га подржавају зато што је популаран али да их он не подржава да постану популарни на острву. У прилог томе наводи пример да никада није именовао особу из левице на неки важан државни положај. Њихова подршка му је битна јер их тако држи под контролом. Народ Кипра му верује, и истиче да се не ослања на снагу полиције или војске већ на своју доброту.²¹⁰ Пре званичног разговора Никсон је добио детаљна упутства од Кисинџеровог кабинета, на која питања треба посебно да обрати

²⁰⁷ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXIX, EASTERN EUROPE; EASTERN MEDITERRANEAN, 1969–1972, 360. Memorandum of Conversation1 Washington, October 25, 1970, 10 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d360>

²⁰⁸ Мисли се на рат који је вођен у септембру 1970. године између палестинске ослободилачке организације потпомогнутим од стране Сирије и јорданским снагама под командом краља Хусеина уз помоћ Израела. Резултат је био протеривање палестинских снага и избеглица (одлазе у Либан) из Јордана.

²⁰⁹ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXIX, EASTERN EUROPE; EASTERN MEDITERRANEAN, 1969–1972, 360. Memorandum of Conversation1 Washington, October 25, 1970, 10 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d360>

²¹⁰ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXIX, EASTERN EUROPE; EASTERN MEDITERRANEAN, 1969–1972, 360. Memorandum of Conversation1 Washington, October 25, 1970, 10 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d360>

пажњу, као и да је један од главних циљева да са Макариусом успостави личан, пријатељски однос. Американци очекују, да на основу тога, председник Кипра затражи да САД изврше већи притисак на Турску како би постали флексибилнији. У начелу САД су изразиле став да Кипар треба да остане неврстан и независтан, ради мира у Медитерану, равнотеже и слободе. По анализи Кисинџеровог кабинета укидање кипарске трговине са Северним Вијетаномом је била велика ствар, али да је стална брига САД трговина Кипра са Кубом, коју би ваљало да ограничи.²¹¹ Та ограничења би свакако помогла САД у спровођењу санкција према Куби.

Војни пуч 1974. године

У извештајима амбасаде САД у Никозији, Вашингтону из 15. јула 1974. године на дан када се догодио војни пуч, стоји да је Национална гарда на Кипру под управом Грка послатих из Грчке, да су преузели владу, а архиепископ Макариус је проглашен мртвим; сви извештаји који долазе из Националне гарде нагласили су да је читава ствар искључиво унутарња ствар Кипра и грчке заједнице која је тражила мир; према извештајима не наводи се ниједан инцидент који је укључивао турске Кипране; најављена је “Влада националног спаса” заснована на следећем основама - “Нова влада је створена да обнови духовно јединство кипарских Грка, врати хармонију Кипарској цркви и спречи да оружане снаге западну у тешку анархију и криминал;” нова влада ће да настави преговоре са заједницама; Спољна политика Кипра остаће непромењена, посебно у несврстаном аспекту; реакција лидера кипарских Турака, Денкташа, била је молба за смиреност и позив на интервенцију УН.²¹² У извору се напомиње да обавештајна заједница САД пажљиво мотри стање и реакцију како турских и совјетских политичара тако и реакцију војске. Анализа америчке амбасаде у погледу турске кипарске заједнице иде у два правца, или реаговање Турске уколико се борбе пренесу на њихову заједницу или уколико нова влада буде наставила преговоре, а не еносис, и спољна политика остане непромењена неће бити већих проблема. Међутим према проценама амбасаде, треба бити пажљив према будућим догађајима, посебно

²¹¹ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXIX, EASTERN EUROPE; EASTERN MEDITERRANEAN, 1969–1972, 359. Memorandum From the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon 1 Washington, undated. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d359>

²¹² FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 79. Memorandum From Rosemary Niehuss of the National Security Council Staff to Secretary of State Kissinger 1 Washington, July 15, 1974, 6 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d79>

према Совјетима. Они су према речима извора “непоколебљиве присталице Макариоса, под којим се снажна локална комунистичка партија развијала у последњој деценији”²¹³. Према неким дојавама са терена америчка амбасада била је забринута због напетости између Атине и Никозије, чинило се да би Атина могла кренути на Никозију и нису желели да Острву буде део НАТО групације. Битније од тога за америчке аналитичаре била је велика могућност Совјетске интервенције. Стога су предложили да читаву ситуацију прате “тихо”, дакле да не изазивају превелику пажњу шире јавности. Идеја је да држе под контролом присталице свргнутог председника, које би могле да се сукобе са турском војском и истовремено потраже помоћ од Совјета.²¹⁴ Испрва, САД наводно нису знале да ли је Макариос уопште жив. С обзиром да су Американци били подобно обавештени о скоро сваком детаљу на терену, тешко је поверовати да нису имали информације о човеку који им је током последњих деценија задавао главобоље у југосточном крилу НАТО. Кисинџер је током дугог разговора о војном пучу, са америчким амбасадором на Кипру, обавештен ко је постављен као “главни” човек уместо Макариоса. Амбасадор је изјавио да је забринут због новог вође. Никос Сампсон²¹⁵, је од стране америчког амбасадора, који га је лично познавао, описан као “убица који већ има дванаест зареза на свом пиштољу.”²¹⁶ Поред тога истакнуто је да је Сампсон десничар, што би могло испровоцирати комунистичке елементе на Острву. Према договору амбасадора и Кисинџера УН се неће мешати у догађаје на Кипру. Стога, сложили су се да би било добро да неко разговара са генералним секретаром УН Куртом Валдхајмом.²¹⁷ Што се тиче НАТО савезника, уколико затраже састанак, амбасадор САД у НАТО Доналд Рамсфелд ће бити обавештен о позицијама естаблишмента. Убрзо је дошло до вести о Макариосу, који се обратио специјалном представнику УН на Кипру. Британци су у догађајима 15. јула први дошли до Макариоса и понудили му заштиту, евакуацију и да одабере место на које жели да

²¹³ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 79. Memorandum From Rosemary Niehuss of the National Security Council Staff to Secretary of State Kissinger 1

Washington, July 15, 1974, 6 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d79>

²¹⁴ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 80. Minutes of Meeting of the Washington Special Actions Group I

Washington, July 15, 1974, 10:18–10:43 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d80>

²¹⁵ Никос Сампсон (1935–2001) био је новинар и члан ЕОКА, који је током 50-их се побунио против британске колонијалне управе, тражећи еносзис Кипра са Грчком. Након војног пуча на Кипру у јулу 1974. године постао је *de facto* председник Кипра. На тој позицији је остао свега осам дана, након чега је дао оставку.

²¹⁶ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 80. Minutes of Meeting of the Washington Special Actions Group I

Washington, July 15, 1974, 10:18–10:43 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d80>

²¹⁷ *Isto*.

оде.²¹⁸ Очигледно је да је Британија помно пратила развој догађаја и ескалацију. Желела је да буде та која ће се прва наћи на услузи свргнутом председнику и понудити му одређене опције. Разумљиво да нису желели да му помоћ пружи Совјетски Савез. Према америчком извештају из 16. јула 1974. године Макариос је прихватио помоћ Британије. Британци су га превезли до носача авиона Хермес, а одатле даље на Малту.²¹⁹ Међутим, изгледа да Британци нису давали потпуне информације свом савезнику Америци. Испоставило се да је након збацивања с власти, Макариос остао још неколико дана у британској бази на Кипру. Зато је било нејасно какви су били планови Кисинџера и његових сарадника за непредвидивог збаченог председника. Американци су схватили да је Макариос врло храбар и да је заправо човек који је обожаван у народу због чега је на изборима односио убедљиве победе. Супротно Сампсону, за ког су били свесни да је само фигура која је небитна наспрам Макариоса. Државног секретара Кисинџера збуњивало је зашто Турци желе Макариоса натраг. Испоставило се да је са Турске тачке гледишта Макариос био боља опција у односу на новог вођу Сампсона, који није имао баш завидну репутацију. Американци су се бојали да Турска не разуме америчку анализу догађаја. Стога су одлучили да се хитно ангажују на том пољу и да им се објасне амерички ставови. Било је јасно да не смеју дозволити да Турска подржи повратак Макароса. Тиме би им он био дужник, марионета и сасвим логично више него икад би се ослањао на Источни блок.²²⁰ Према извештајима из FRUS, Американци су били спремни на најгори сценарио, односно појављивање совјетских бродова и на почетак крвавог грађанског рата на Острву. Да би предупредили разлог за мешање Совјета, САД су одлучиле да изврше још јачи притисак на Грчку и Турску и тако их присиле да њихов правац деловања буде у складу са интересима САД. Односно, да читава ствар не постане међународни и дипломатски проблем великих размера.

²¹⁸ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 86. Minutes of Meeting of the Washington Special Actions Group1 Washington, July 16, 1974, 10:36–11:20 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d86>

²¹⁹ *Isto.*

²²⁰ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 91. Minutes of Meeting of the Washington Special Actions Group1 Washington, July 17, 1974, 10:10–10:48 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d91>

Британски The Observer 21. јул 1974.

У опширном снимљеном говору, након државног удара на Кипру, за Савет безбедности, 19. јула 1974. године, архиепископ Макариос је изнео своје виђење недавних догађаја у родној земљи.²²¹ На самом почетку је изразио велику захвалност члановима већа за Безбедност за бригу коју су показали након државног удара организованог од стране војног режима Грчке, на Кипру. Тај догађај који се одиграо у понедељак 15. јула описао је као праву трагедију. Војни режим је безобзирно прекршио независност Кипра, без имало поштовања демократских права кипарског народа и суверенитета једне државе и тако проширио своју диктатуру. Макариос је истакао да је чињеница да је намера војне хунте дуго времена била очигледна. Инспирисани, организовани и снабдевани од стране Атине, терористичка организација ЕОКА неколико недеља је вршила терор на Кипру. У камповима Националне гарде, грчки официри вршили су регрутацију и пропаганду те су тако један државни орган претворили у елемент субверзије. Атина је тражила конкретне доказе на притужбе Макариоса, те је из њиховог става закључио да неће ништа урадити нити опозвати планове војске. Чак ни убеђивање грчког амбасадора на Кипру није било умирујуће нити искрено. Макариос је схватио да за Кипарску државу највећи проблем неће бити Турска, већ деловање владе из Грчке. На писмо које је послао генералу Пахедноу

²²¹ (20 Jul 1974) President of Cyprus Archbishop Makarios III addresses United Nations
<https://www.youtube.com/watch?v=4Lt8QLd9BxU>

Гизикису у Атину, добио је као одговор војни пуч. У јутарњим часовима, док је вршио уобичајене активности у својој председничкој канцеларији, када зачуло се пуцање, оклопна возила и тенкови су били у дворишту Председничке зграде. Истовремено је вршено константно бомбардовање гранатама из минобацача.²²² Радио станице су биле прекинуте. Своје бекство из председничке зграде описао је као право чудо. Чим је стигао до подручја Пафоса, преко радио станице обавестио је свој народ да је жив и да неће одустати од заједничке борбе коју грчки режим покушава да наметне. Ту није био крај, чланови Националне гарде су желели да га се отарасе што пре. Стога су се тенкови и оклопна возила, сутрадан, појавила у Пафосу и почели да гранатирају зграду епископије. За евакуацију из тад безизлазне ситуације, захвалио је британској влади која га је пребацила из Пафоса на Малту, а потом у Лондон. Говор грчке хунте за Савет безбедности оценио је као безочно лагање и покушај да се ситуација максимално поједностави и представи догађаје као неспоразум кипарских Грка. Изгледа да је војна хунта желела да прикаже да се на Кипру догодила народна револуција, и да нема говора о спољној инвазији. Такође, Макариос је истакао да ће ови догађаји имати далекосежне последице на Кипру. Према његовим речима, разговори између грчке и турске стране на острву су вођени у присуству уставних експерата. Разговори су вођени и у Савету безбедности и генералној скупштини УН. Сада то све пада у воду, јер је стање на Острву горе него што је раније било.²²³

Турски премијер Булент Ецевит²²⁴ упутио је 18. јула 1974. Атини ултиматум тражећи оставку Никоса Сампсона, повлачење грчких официра из кипарске Националне гарде. Државни удар изазвао је страх и забринутост код кипарских Турака и код владе у Турској, да ће грчка војна хунта форсирати уједињење Кипра са Грчком. У суботу 20. јула 1974. године, Турска је извршила инвазију на Кипар, позивајући се на своје право на основу споразума о Гаранцијама да заштити кипарске Турке и гарантује независност Кипра. Прва фаза под кодним именом Атила, започела је искрцавањем турске војске у месту Пентемили, 8 km западно од лучког града Киреније и осигуравањем путне везе га Никозији²²⁵. У Никозији је дошло до жестоких борби између турских и грчких снага око контроле аеродрома. Турска офанзива “Атила 1” се

²²² SYND 12 12 74 MAKARIOS RETURNS TO HIS RUINED PALACE <https://www.youtube.com/watch?v=14PQ-1MeTiM>

²²³ Archbishop Makarios III speech at the UN Security Council on July 19, 1974 <http://mkp-archive.blogspot.com/2015/09/archbishop-makarios-iii-speech-at-un.html>

²²⁴ Мустафа Булент Ецевт (1925-2006) био је турски политичар, писац и новинар који од 1974. до 2002. године четири пута био премијер Турске.

²²⁵ Град Киринеја је центар истоимене области. Налази се 25 km северно од Никозије.

завршила 23. јула 1974. године. Турске трупе су запоселе 7% острва односно луку Киренију.²²⁶ Контролисање ове луке било је кључно за наставак друге етапе турске инвазије на Кипру, Атила 2. Током друге офанзиве дошло је до колапса одбране Националне гарде. Градови Фамагуста, Морфу и северна четврт Никозије били су под контролом турске војске.²²⁷ Војна хунта у Атини је пала и предала власт цивилима односно некадашњем премијеру Константину Караманлису. Истовремено, у Никозији Сампсон одустаје од места председника у корист Макариусовог уставног заменика Глафкос Клеридеса.

Совјетски лидер Леонид Брежњев упутио је писмо америчком председнику Никсону, датирано на 23. јул 1974. године као одговор на претходно Никсоново писмо о Кипру. Брежњев је истакао да сматра да је на Кипру стање опасно и озбиљно. Порука америчког председника да САД жели да сарађује са СССР у погледу враћања мира и стабилности на Кипру наишла је на одобравање од стране Брежњева. Обе стране инсистирају да се што конкретније одреде циљеви заједничких акција и то у смеру пуне обнове законито изабране владе Кипра на челу са председником Макариусом. Како би овај циљ остварили, Брежњев сматра да треба убрзано спровести Резолуције Савета безбедности од 20. јула 1974. године.²²⁸ Та резолуција, по мишљењу Совјета, могла би да буде одлучујуће природе, али само уз услов поштовања два главна предуслова на Кипру, а то су недвосмислена подршка законитој влади Кипра на челу са председником Макариосом и тренутни прекид стране војне интервенције против Републике Кипар уз повлачење страног војног особља. Брежњев истиче да је прекид ватре заиста неопходан, исто тако сматра и амерички председник, али да је очигледно да ту проблемима неће бити крај. Прекид ватре треба да осигура дугорочно примирје, а не паузу за припрему још крвавијег крвопролића. Брежњев сматра да су позиције које су држале западне земље довеле до садашњег стања на Острву и да су тиме озбиљно угрозили источни Медитеран. Ипак, изражава наду да ће заједничким деловањем обе стране успети да преброде ову кризу.²²⁹

²²⁶ Турски премијер Булент Едевит је на конференцији за новинаре изјавио је да су САД највише допринеле прекидању ратних дејстава на Кипру. Изразио је задовољство што није избио “озбиљан рат” са Грчком. FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 117. Telegram From the Department of State to the Embassies in Turkey and Yugoslavia1 Washington, July 23, 1974, 0159Z. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d117>

²²⁷ Savvas D. Vlassis, *OAporritos Attilas*, Athens 2004

²²⁸ Резолуција 353. [https://undocs.org/S/RES/354\(1974\)](https://undocs.org/S/RES/354(1974))

²²⁹ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XV, SOVIET UNION, JUNE 1972–AUGUST 1974, 206. Letter From Soviet General Secretary Brezhnev to President Nixon1 Moscow, July 23, 1974. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v15/d206>

Према тумачењима и проценама стручњака из Стејт Департамента, конкретно Хелмута Соненфелта²³⁰, последње писмо Брежњева у вези Кипра било је више болно него претеће. Разлог томе је наводна свест Совјета да су догађаји на Кипру “оставили СССР мање утицајним на још једном месту на Блиском истоку.”²³¹ Стога су два основна совјетска предлога била очекивана за америчког аналитичара. Закључак америчког аналитичара је да совјетско понашање има ефекат смањивања, а не јачања њихове улоге у догађајима. Свакако сматрају да није у америчком интересу да тај тренд промене, иако не треба активно ни да га промовишу јер би вероватно довело до већег сукоба. У узвратном писму Никсона Брежњеву, видимо утицај аналитичара стејт департамента, али и то колико велике силе помно прате сваки корак оног другог. У прилог томе говори да се председник Никсон у поменутом писму сложио са обраћањем Брежњева у Варшави. Никсон је изразио задовољство због става Брежњева и да ће уложити максималне напоре, као и СССР да се смири ситуација и крену ка преговорима како би се обновила независност и интегритет Кипра.²³²

У току трајања сукоба на острву, 19. августа 1974. године убијен је амерички амбасадор на Кипру Роџер Дејвис.²³³ Дејвис је био амбасадор на Кипру од маја 1973. године. Наводи се да је убијен током антиамеричких демонстрација кипарских Грка, испред америчке амбасаде. Амбасадора Дејвиса је усмртио снајперски метак у централном холу амбасаде где се налазио са осталим запосленим у амбасади. Према сведочењу једног запосленог, на амбасади су били затворени прозори и капци, врата су била затворена. Маринци су бацали сузавац на демонстранте који су каменицама гађали амбасаду. У једном тренутку зачули су се пуцњи из снајперског оружја. Залутали метак је на лицу места усмртио амбасадора и Тони Варнаву, марониткињу са Кипра која је радила при америчкој амбасади.²³⁴

²³⁰ Хелмут Соненфелт (1926-2012) био је амерички стручњак за спољну политику познат као “Кисинџеров Кисинџер” због свог утицаја на Х. Кисинџера, архитекте америчке спољне политике у време председника Никсона и Форд.

²³¹ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XV, SOVIET UNION, JUNE 1972–AUGUST 1974, 204. Note From the Counselor of the Department of State (Sonnenfeldt) to Secretary of State Kissinger 1 Washington, July 21, 1974. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v15/d204>

²³² *Isto.*

²³³ FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME XXX, GREECE; CYPRUS; TURKEY, 1973–1976, 139. Transcript of Telephone Conversation Between Secretary of State Kissinger and Acting Cypriot President Clerides 1, August 19, 1974, 8:21 a.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d139>

²³⁴ Moments in U.S. Diplomatic History Cyprus — August 1974: “It was a blind shot that got the Ambassador” <https://adst.org/2013/08/cyprus-august-1974-it-was-a-blind-shot-that-got-the-ambassador/>

8. Посета Макариоса Југославији 1974. године

У југословенским анализама направљеним у склопу припрема за посету архиепископа Макариоса III, сазнајемо да је иницијатива за посету Југославији покренута самостално од стране Кипра. Посета је требало да се догоди у оквиру Макариосове турнеје у Румунију, СССР и вероватно Бугарску. Контактрана југословенска страна се сложила да би било добро да се оствари узвратна посета председника Макариоса Титу. О самом термину југословенска страна није хтела да разговара, јер наводно не зна распоред активности председника Тита. Југословенска амбасада у Никозији је проследила ове информације и замолила за даље инструкције за разговор са Макариосом, напомињући да са њим имају свака три месеца разговор. Индикативно је да су иницијативе за посету Југославији и раније стизале директно од Кипра. Но реакција Југословенске стране на то је изостала. Ћутање Кипранима је образлагано болешћу Милоша Минића иако су сами знали да то није довољно уверљиво. Стога је амбасада у Никозији молила да им се јави који су разлози због којих се не одговара на кипарске иницијативе.²³⁵

У белешкама у вези са посетом председника Кипра Макариоса СФРЈ, видимо да је дошло до директних контаката и преговора. Уговорена је посета у трајању од два дана, 22. и 23. септембра 1974. године. У истом документу сазнајемо да би Макариос требало да посети и Алжир и Египат. У складу са инструкцијама и према протоколу, председнику Макариосу ће приликом дочека и испраћаја бити указане, пуне војне и цивилне почести. Такође је предложена листа југословенских званица током разговора два председника (Стамболић, Биједић, Мојсов, Блажевић и преводилац Марија Радошевић). Са кипарске стране познато је да ће присуствовати кипарски амбасадор у Лондону Асхиотис.²³⁶ Остало је непознаница да ли ће пријему присуствовати отправник послова Кипра у Београду, који се изјаснио за владу пучиста на Кипру. Што се тиче поклона, нису предвиђени осим у случају ако Макариос буде донео поклон Титу. Узвратни поклон је према речима извора, спреман, кристална уникатна ваза рад професора Голдонија из Загреба.²³⁷

²³⁵ АЈ, КРР I-3-a/57-4 Посета архиепископа Макариоса

²³⁶ Исто.

²³⁷ Исто.

У интерним југословенским анализама, везаним за опште информације о стању на Кипру, наводи се да развој догађаја узима такав правац да свако оклевање у крајњој линији само наноси штету Кипру као независној, сувереној и интегралној земљи. Односно, свако оклевање кипарске владе је у интересу оних решења која су за поделу острва.²³⁸ Очекивано, Југославија је у држању и ставовима Макариоса о равноправности двеју заједница и правима турске заједнице, видела исправност политике несврстаних и оправдано ангажовање земаља које припадају несврстанима. Стога је југословенска страна припремила неколико теза које би предложили Макариосу као политичко решење Кипарског питања:

- очување независности, суверенитета, територијалног интегритета несврстаног Кипра;
- Решавање односа између кипарско-грчке и кипарско-турске заједнице на основама пуне равноправности;
- Повлачење свих страних војних снага и демилитаризација острва.

Дакле, према материјалима ССИП-а, федерализам је био суштина политичког решења. Без обзира на облик федерализма (кантонални, функционални, географски), битно је да се спречи подела Острва. Поред тога, инсистирало се на неопходности постојања ефикасне федералне владе. Ток разговора са архиепископом Макариусом је био у начелу припремљен у неколико основних теза: о сусрету два председника, као наставку гајења добрих односа и сусрета остварених на састанцима несврстаних земаља; осуда пуча, иностраног мешања, интервенције и покушаја да се наметне решење против воље и интереса Кипрана и угрожавања независности, интегритета и суверенитета те државе; улога и ангажовање Уједињених нација и несврстаних земаља у правцу решавања Кипарске кризе.²³⁹

Југословенска реакција на дешавања на Кипру није изостала. Југословенска влада је у саопштењу од 15. јула 1974. године односно првог дана пуча, оштро осудила страну интервенцију и пуч на Кипру. Председник Републике је наредног дана лично осудио напад на како је рекао “пријатељску, несврстану земљу и великог пријатеља Југославије Макариоса.”²⁴⁰ Том приликом је апеловао на све несврстане и пријатељске

²³⁸ АЈ, КРР I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²³⁹ *Исто.*

²⁴⁰ *Исто.*

земље да заузму став на истој линији и учине све кроз Организацију Уједињених нација и тиме пруже подршку кипарском народу да одбрани слободу и независност. Савезни секретаријат за иностране послове је уложио протест грчком отправнику због учешћа Грчке у обарању председника Макариоса и легитимне владе Кипра. У саопштењу ССИП-а од 20. јула 1974. године одлучно се захтева успостављање уставне владе са председником Макариусом на челу. Такође, Југословенска влада је 20. јула објавила саопштење у вези са првом турском војном интервенцијом на Кипру и условно је подржала уколико она не буде имала други циљ, сем оног који је навела у њеној изјави односно заштита турске националне мањине на Кипру.²⁴¹ О целокупној ситуацији на Кипру и предузетим мерама, говорио је председник СИВ-а и савезни секретар Милош Минић у Савезној скупштини 23. јула.

Координациони биро несврстаних земаља донео је прву декларацију о Кипру 6. августа 1974. у којој се између осталог изражава забринутост због продубљивања кризе и тражи се пуна примена Резолуције Савета безбедности 353. Са друге стране, председник Макариос упутио је 7. августа поруку свим земљама које су несврстане укључујући и Југославију. Према наводима југословенске стране, таква акција председника Кипра била је испирисана од стране Југославије преко Макариусовог представника у Уједињеним Нацијама.²⁴² Турска је у међувремену и по други пут извршила војну интервенцију, а самим тим се оглушила на Резолуцију Савета безбедности 353. Југославија је упозорила Турску и упутили промеморију²⁴³ турској влади у којој су нагласили да су Турску прву акцију подржали само условно. Савезни секретар Минић путовао је у оквиру специјалне мисије у Атину, Анкару и Кипар, где је државницима ових земаља уручио поруке председника Тита. Председник Републике је 6. септембра упутио поруке генералном секретару УН Валдхајму, шефовима држава сталних чланица Савета безбедности²⁴⁴, сталним члановима Координационог бироа несврстаних (Алжиру, Замбији, Шри Ланки, Куби, Сирији, Индији, УАР и Перуу), као и СР Немачкој, Румунији, Финској и Шведској.²⁴⁵

У забелешци о разговору амбасадора Републике Кипар Н. Кранидиотиса и службеника у ССИП-у Н. Милићевића сазнајемо да је амбасадор Кипра дошао на свој

²⁴¹ АЈ, KPR I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁴² *Исто.*

²⁴³ Подсетник или документ у којем је кратко изложено оно што треба знати о неком предмету.

²⁴⁴ САД, СССР, Кина, Француска и Велика Британија

²⁴⁵ АЈ, KPR I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

захтев. Укратко је изложио догађаје од 15. јула и посебно истакао да је велики проблем питање избеглица. Прецизирао је услове кипарске владе за започињање преговора:

- Повратак 200 хиљада избеглица, уз обавезну међународну гаранцију (Црвени крст)
- Да се Турске инвазионе трупе повуку на линију од 9. августа;
- Обавеза да неће бити никаквог насилног пресељења становништва.²⁴⁶

Такође, амбасадор је подвукао да неће толерисати евентуално решење о подели Острва. Према његовом мишљењу, турски циљ је да путем размене становништва *via facti* поделе Кипар. Наводи да је Турска испрва имала подршку САД, али да се мишљење Американаца у међувремену променило. Јавно мњење и штампа у Америци су против поделе. Колико се може приметити из разговора, сами Турци су се плашили проблема избеглица. Томе у прилог говори и изјава новог амбасадора САД на Кипру да су избеглице већи проблем него турска авијација. Кранидиотис је такође рекао да му је грчки министар Маврос рекао да има знакова да и Кисинџер мења своје гледиште.²⁴⁷ Током излагања о стању власти на Кипру, амбасадор је изјавио да су Грчка, Турска и Велика Британија неспособне да преузму своје функције. Грчку окривљује за nerede, збацивање Председника, суспендовање Устава и да су као гаранти потпуно промашени. Турска је окупирала Острво, тако да се ни они нису показали као сигурни гаранти. Нико од њих не може да нађе заједничко решење, према томе амбасадор сматра да се мора ићи на већи скуп земаља како би се нашло решење.

Кранидиотис је изјавио да је сасвим свестан постојања две политике око кипарског питања. Прва је НАТО политика по којој је кипарско питање питање Велике Британије, Грчке и Турске као и других чланица НАТО. Друга, коју заступа Макариос, да је кипарско питање једино решиво разговором између две заједнице на Кипру. Амбасадор Кранидиотис је изјавио да је Макариос био оспораван од стране Грчке која је била под директним утицајем САД. У прилог томе амбасадор наводи чињеницу да су на Острву подржавали опозицију архиепископу Макариосу која је тврдила да није довољно прохеленистички настројен и да га подржавају комунисти. Истовремено, радили су на спровођењу политике НАТО. Неколико пута су покушали да ликвидирају председника Макариоса, и то уз помоћ грчке владе. Сада, према амбасадоровим речима, сви у Грчкој желе политику Макариоса, а људи на Кипру желе да им се председник

²⁴⁶ AJ, KPR I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁴⁷ *Исто.*

врати. Очекује се повлачење свих грчких официра и да су добијене гаранције министра спољне одбране Грчке. Када се то деси ЕОК-а ће ослабити. Према амбасадоровим речима то је профашистичка организација, организација убица, а оријентација им је фашизам.²⁴⁸ Истиче да Савет Безбедности УН гаји илузије да ће разговори започети без учешћа двеју заједница. На питање амбасадора Милићевића као теку разговори између Клеридиса и Денкташа, кипарски амбасадор је одговорио да службено говоре само о хуманитарним питањима, а узгред покушавају да испитају имају ли друге додирне тачке и да виде где су разлике. Он истиче да је нормалан разговор између представника две заједнице на Острву могућ када се повуку обе војске и да разговори треба да буду под окриљем УН. Да би се ствари покренуле и мало убрзале сматра да би било добро да се на заседању ГС УН донесе резолуција која би се тицала преговора. Такође, Крандиотис је изнео тезу да гарантори не могу више да буду Грчка, Турска и Велика Британија, али да би могли да буду стални чланови Савета Безбедности или они заједно са несталним члановима. И даље су мишљења да Турци треба да имају право мањине, да имају 20% учешћа у влади и парламенту, да имају локалну управу у селима где имају више од 50% живља и да би у тим селима могли да имају своју полицију. Оно што је битно према речима кипарског амбасадора је да централна влада мора имати контролу у одлучивању о утрошку средстава на Острву и да би у централној влади и Турци имали своје представнике. Југословенски амбасадор Милићевић је питао да ли ове услове за почињање разговора прихвата турска страна, одговор је био да је нужно повлачење војске пре прихватња услова. Уколико то не прихвате, Крандиотис се боји да ће избити нови палестински проблем.²⁴⁹ Такође је уверен да Турци на југу Острва неће желети да се преселе на север већ да хоће да живе са својим грчким земљацима. Ову тврдњу је поткрепио аргументом да турски Кипрани не воле своје земљаке који се досељавају из Турске. Не слаже се са могућношћу да Кипар буде географска федерација, јер би водила ка дуплом енозису и мањина би владала већином у том случају. Већ за један облик функционалне федерације односно да би турски представници вршили функције за турски живаљ. Наглашава да није шовиниста и да воли Турке, али да не намеравају да Турцима дају једнака права тамо где су употребљавали вето, али где су Турци већина даће им права. За њихове

²⁴⁸ АЈ, КРР I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁴⁹ *Исто.*

покрајине давали би 20% средстава из буџета и са њима могу да раде шта желе. По питању аутономије имали би права да уведу своје законе у својим покрајинама.²⁵⁰

Говорећи о председнику Макариосу, који је требало да се сутрадан, 22. септембра, састане са председником Титом, рекао је да он долази као избеглица са молбом да му се помогне у налажењу решења и да Тито употреби свој утицај са земљама са којима су у спору пре свега Турском и Великом Британијом као и у УН. Битне су и несврстане земље које би биле на линији Кипра у УН. Амбасадор је одао велико признање и захвалност председнику Титу и Југославији за све што су урадили у циљу проналажења решења.

Белешке о разговорима: Тито-Макариос

Разговор председника Тита и Макариоса се одвијао у Белом двору, 22. септембра у поподневним часовима. Тито је на самом почетку изразио задовољство због доласка Макариоса и пожелео му пријатан боравак у Југославији иако ће бити кратак. Замолио га је да изнесе своје мишљење о стању на Кипру јер је то питање бити ускоро изнето пред Уједињене Нације. Макариос се захвалио на пријему, интересовања за Кипар и према њему лично, који је “имао малу незгоду приликом одласка са Кипра”.²⁵¹ Примећујемо да је Макариос имао необичан смисао за хумор. Приликом пријема је рекао Титу да добро изгледа за своје године на шта је Тито одговорио да ни он не изгледа лоше обзиром да је преживео војни пуч. Председник Кипра је истакао да је Тито једна од водећих личности у покретну несврстаних и да је познато да је и раније започињао иницијативе за решавање међународних питања. То је учинио и за Кипар у тешким тренутним тренутцима. Укратко је објаснио циљ своје посете Југославији. Пре свега размена мишљења и да се евентуално изнађе решење за кипарску кризу и Кипар који се налази под турском инвазијом. Макариос је објаснио да стање не сме остати и постати уобичајена појава нити се третира као преседан. У том случају постоји опасност и да друге државе постану жртва агресије. Изнео је тезу да је ова несрећна ситуација настала зато што је Кипар несврстана земља која води несврстану политику и да је као таква доживљавала бројне критике. Сматра да не треба искључити могућност да Кипар престане да постоји као независна земља, обзиром на развој догађаја. Догађаји од 15. јула указују да је пуч био уперен против личности

²⁵⁰ AJ, KPR I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁵¹ *Исто.*

Макариоса, али да је отворио врата за турску инвазију и нестабилност. Наводећи разлоге за негативан развој ситуације на Кипру сматра да су неки кругови имали уверење да је он препрека ка уједињењу Грчке и Кипра. Политика коју је водио за њих је била против еносиса. Други разлог за пуч види у томе што није слушао директиве из Атине. Трећи разлог, уверење појединих кругова да Кипар води у лево односно ка левици стога су поверовали да ће Кипар постати Куба у Средоземљу.²⁵² Председник Тито се након излагања колеге са Кипра надовезао. По њему један битнији фактор од претходно набројаних је НАТО пакт, који би хтео да Кипар постане војна база. Тиме би се ојачало десно крило НАТО према Совјетском Савезу и према Арапском свету, посебно према Сирији. Тито сматра да им је војни пуч донекле покварио реализацију тог плана. Макариос се боји да би дешавања на Кипру имала далекосежне последице на читаво осетљиво подручје Средоземља, а исти став има и Тито. Кипарски председник наглашава да има велику подршку у народу Кипра и да је то срећа у несрећи која га је задесила. Сматра да ће се подршка у грчком делу итекако повећати када се буде вратио натраг на Острво. Тренутно стање није задовољавајуће, према речима Макариоса, турске снаге држе 80% најпродуктивнијих територија. Највећа штета би била да потпадну под потпуну окупацију Турске. Оно што сматра да је најпаметније учинити је да се покрену разговори и дође до споразума. Наравно, услов за тако нешто је да се трупе повуку са Кипра. Од блиских људи је доста пута чуо да је створена *de facto* нова ситуација, ако се прихвати турски предлог, онда би од 40% територије колико је Турска заузела, могла повући са 10%, тако да би грчка страна Кипрана добила нешто. Међутим, Макариос је изјавио да се у то неће упуштати. Очигледно је схватао да уколико дозволи себи “цењање” са Турском страном изгледаће као да преговара о сопственој територији и да ће изгубити подршку народа те да преговарање у процентима територија није паметан избор. Оно у чему су се сложили са супротном страном јесте образложење да су војску послали да би очували уставни предак. То је према Макариусовим речима у реду, јер су од 1960. године и они гаранتي за стабилност. Али сада, користе ситуацију и све више се помиње аутономија. Кантонална аутономија једино може да дође у разматрање.²⁵³ Такође, поменуо је говор председника Тита у Словенији у ком је говорио о Кипру и тамошњим догађајима. Тада је изјавио да федерација може бити кључ проблема, али не географска федерација.

²⁵² АЈ, КРР I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁵³ *Исто*.

Макариос се потпуно слаже са тим. Тренутни план који Турци имају је по председнику Кипра подела острва, а то значи да би са севера било протерано 200 000 Грка, а са југа 120 000 Турака. Приметно је међутим, да је Тито прочитао извештаје разговора кипарског амбасадора Кранидиотиса и југословенског амбасадора на Кипру Милићевића. Током разговора са Макариусом, захваљујући том сусрету био је још ближе упознат са ставовима владе у егзилу, али и појединостима на Острву. Макариос је неколико пута током разговора са Титом подвукао да је противан географској федерацији. Дошло би до поделе острва између Грка и Турака а самим тим и до дуплог енозиса. Иако има утисак да су Американци тренутно више за географску федерацију. Такође, мисли да стање на Кипру може да утиче на политичку стабилност околних земаља, пре свега на Турску где се ближе парламентарни избори. Ипак, Макариос изражава наду да ће стање ствари бити јасније након седнице Уједињених Нација и изражава несигурност у иницијативе САД, Велике Британије, Грчке и Турске. Тито сматра да је јасно да ће Америка реаговати, јер желе бар једну војну базу на Кипру. Што буде већи део Кипра под Турском, то ће бити већа база.²⁵⁴ О положају ЕОКЕ из разговора можемо да закључимо да више није под заштитом војне хунте нити Грчке. С обзиром да архиеписком размишља о повратку на Кипар након седнице Уједињених Нација, са ЕОКОМ ће “лако рашчистити.” У дужем излагању, током овог разговора, Тито је изјавио да су прозрели све махинације око Кипра, те да је од виталне важности да остане независан од свих и несврстан. Повратак на Кипар је позитивна ствар, јер председник Југославије не зна ко има већу подршку код народа осим Макариоса. Остале ствари које је Тито рекао мање више су понављање ставова које је кипарски амбасадор претходни дан рекао амбасадору Милићевићу. Дакле, да је против поделе Кипра, да је неопходно постојање централне и стабилне владе у којој би пропорционално били заступљени и Турци и Грци. Истакао је да је Југославија против насилног исељавања становиштва. Кантонални принцип поделе би значео да су општине равноправне, али то не значи, према Титовим речима, да треба решавати ствари шаблонски већ на лицу места. А то значи како је објаснио да се стране трупе морају повући са Кипра и да Кипрани сами реше своје проблеме. Уколико се умешају силе Атланског пакта то би било трагично, зато се мора озбиљно разговарати у Уједињеним Нацијама. “Тамо ми несврстани имамо величину, тако да можемо рачунати на то да ће се све несврстане земље у пуној мери заложити. Ја очекујем

²⁵⁴ AJ, KPR I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

позитивне резултате од Скупштине Уједињених нација... Јер имамо добру поруку на примеру Чилеа. После Алжирске конференције, која је дала добре предлоге, одмах је био извршен атак на Чиле, на несврстане. Сада је на ред дошао Кипар, да се ликвидира као несврстана земља, јер то смета империјализму.”²⁵⁵ У даљем разговору Тито је рекао да сматра да несврстане земље треба да буду што јединственије и да одоле махинацијама велесиља. Целу ситуацију на Кипру повезао је индентично као амбасадор Крандиотис претходни дан, са Блиским истоком. Кипар за НАТО представља војну базу. Као такав Кипар угрожава у првом реду Сирију и арапски регион. Сирија је, Тито је нагласио током разговора, затворена Израелом који је база Атланског пакта. Значи да би Сирија била потпуно опкољена са мора и не само она већ и читав арапски свет. Криза између Арапа и Израела није решена и сматра да се Израел спрема на нови рат. Како су Југославија и Кипар једине земље у Европи које су несврстане, Тито истиче да баш због тога морају водити рачуна и спречити могућност даљег ширења база, али и да упознају свет са далекосежним плановима империјалиста. Стога је истакао да Кипар има пуну подршку Југославије. Макариос је био импресиониран оним што је чуо од председника Тита и потпуно се сложио са изнетим ставовима. Пренео је утиске из једне од претходних посета, Алжиру у разговора са Бумедијеном.²⁵⁶ Алжирски вођа револуционарног већа, је по Макариосу, био мало неодређен по питању географске федерације. Бумедијен је разговарао са министром иностраних послова Турске и стекао је утисак да ће Турска инсистирати на предлогу који је поднела односно на географској федерацији. Такође, Макариос је сматрао да ће Турска искористити своју веру како би добила подршку арапских земаља. Бумедијен је током њиховог сусрета рекао да Турска није јавно износила питање вере и да нису у питању никакви религиозни разлози за тражење подршке у исламским земљама. Но, Макариос има другачији утисак јер му изгледа да су ставови неких земаља формиран због верских разлога. Ипак, био је задовољан састанком са Бумедијеном и Садатом. Садат²⁵⁷ му је пружио подршку какву је и раније имао. Уколико буде било иницијативе од стране Југославије, Садат ће је свакако подржати јер према пренешеним речима Макариоса, Садат врло цени Титове предлоге. Председник Кипра је рекао да не жели да свали свој терет на леђа председника Тита иако је снажан и успео би да издржи. Међутим, током директних разговора које су раније водили Бумедијен и Тито Кипар је био једна од

²⁵⁵ AJ, KPR I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁵⁶ Хуари Бумедијен, био је други председник Алжира 1976-1978. године.

²⁵⁷ Анвар Садат, био је трећи египтски председник од 1970-1981. године.

тема. Председник Бумедијен је сматрао да би било добро да се пошаље заједничка порука председнику Макариосу да учини све што је у његовој моћи како се базе на Кипру не би користиле за снабдевање Израела. Кардељ је изјавио да се председник Макариос противи томе, али да га нико не пита.²⁵⁸

У наставку разговора, Тито је рекао да се стање мора пажљиво пратити јер му се чини да нису сви довољно свесни озбиљности догађаја на Кипру. Лично га је изненадила Кисинџерова негативност против несврстаних земаља током конференције Јужноамеричких држава коју је сазвао Ечеверија, председник Мексика 1970-1976. Том приликом Ечеверија је изјавио да је политика несврстаних врло важна и да ће Мексико бити једна од несврстаних земаља. Таква изјава мексичког председника се Кисинџеру, наводно, није ни мало допала.²⁵⁹ Стога, према речима Тита, то говори колико су несврстани значајни али да се мора пазити како империјалисти не би “забили клинове” у активност истих. Макариос је изнео да ће усмерити снагу када буде отишао у Њујорк у разговоре са “Петорицом”²⁶⁰

Пријем председника Кипра, архиепископа Макариоса у Белом двору, 22. септембар 1974. године; преузето из фототеке Музеја Југославије

²⁵⁸ Милошевић Миладин, Пантелић Нада, *Jugoslovensko-alžirski odnosi*, Београд 2014, str. 250-251

²⁵⁹ АЈ, КРР I-3-a/57-4 *Посета архиепископа Макариоса*

²⁶⁰ Мисли се на представнике земаља сталних чланица Света Безбедности.

Разговори у Коломбу на конференцији несврстаних августа 1976. године

Разговор Тита и Макариоса из 1976. године вођен је далеко непосредније за разлику од претходног из 1974. године. Оба председника били су ослобођени званичних протокола који се подразумевају током званичних посета што им је омогућило да директније пређу на проблем кипарске кризе који је још увек био актуелан. Тито је ставио до знања Макариосу да је након посете Грчкој отишао у Турску и тамо имао разговоре са председником Турске и читавом владом. Током тих разговора неизбежна тема је био Кипар. Наиме, председника Турске је упитао да ли је реално да држе окупирано 40% територије Кипра ако се узме у обзир бројчано стање Грка и Турака, где је однос 1:5. Пренео је став грчког премијера Константина Караманилиса да би пристали на 20% територија. Титов саговорник је пристајао на попуштање, али није конкретно рекао ништа. Тито је практично остао без одговора али је стекао утисак да би били расположени за преговоре. Из тог контекста Макариос је закључио да би требало да сам каже проценат којим би започели преговоре са Турцима. Одговор је био 25% уз објашњење да је главна потешкоћа то што Турска не излази са конкретним предлогом па га стога и не чуди што је Тито остао ускраћен за одговор. Макариос је истакао основне принципе који морају да се испоштују пре почетка преговора: слобода кретања, слобода настањења и слобода имовине. Стварање посебне турске државе на Кипри не долази у обзир, а федерацију прихвата. Тито је током посете Турској поставио пар питања везаних за догађаје из 1974. године. Пре свега, интересовало га је зашто су Турци кренули у ширу офанзиву и заузели доста територија. Како сам каже, био је изненађен одговором председника Турске. Разлог је био војнички карактер, територија коју су испрва заузели је била мала за једну армију која је била тамо стога је било непоходно проширење територије. Макариусов коментар на одговор Турске је да се неки разумни одговор није могао очекивати. Тито је истакао да се није дао убедити у исправност њиховог одговора. Ипак, сматра да би са питањем федерације ишло лакше него по питању територија. Занимало га је како стоје ствари са Денкташем, да ли проглашава независност окупиране територије. Константин Караманлис, премијер Грчке, жалио се Титу да му Денкташ не одговара на писма. Те да је то ћорсокак, који према Титу треба пресећи. Макариос ипак није сматрао да је пригодно време да прекида разговоре с Турцима. Они покушавају да цео

проблем прикажу као верски како би добили подршку исламских земаља. Према Макариусовим речима верски проблем, наводно, никад није постојао. Тито је био категоричан да питање односа између Турске и Грчке не треба да буде тема која би окупирала Конференцију несврстаних, јер до нечег конструктивног не би дошли. Милош Минић је направио дигресију напомињући да Југословенска страна мора имати став када су у питању Грци и Турци на Кипру. Тито је мислио на спремност да се кипарским Турцима уступи 25% територије Кипра и сматра да није искључено да неко од Арапа на конференцији покрене то питање. Такође, питао је своје сараднике Минића и Доланца да ли је међу министрима Несврстаних било говора о Кипру. О грчко-турским односима не, о Кипру је било говора на линији подршке у Уједињеним Нацијама. Доланц сматра да тренутна ситуација иде на руку Турцима. Да одуговлаче и насељавају људе. На то је председник Кипра одговорио :”Видите, можда Турска, а можда и друге земље мисле да ће после годину или две грчко становинштво на Кипру видети: стварност је таква, ми смо слаби, изгледа за решење нема и да на крају прихвати ситуацију. Међутим, ја тврдим да до тога неће доћи бар не дотле док сам ја жив. И када будем одлучио да умрем и тада ће моја последња опомена мом народу бити да никад тако нешто не прихвати.”²⁶¹

Свечано отварање Пете конференције несврстаних у Коломбу 1976. године; преузето из фототеке Музеја Југославије

²⁶¹ П. Симић, З. Деспот, *Тито Строго поверљиво*, Београд 2011, стр.

Пријем за шефове делегације Пете конференције несврстаних земаља на броду Галеб; преузето из фототеке Музеја Југославије

Пета конференција несврстаних земаља у Колумбу: пријем председника републике Кипар, архиепископа Макариоса у салону брода Галеб; преузето из фототеке Музеја Југославије

Закључак

Кроз рад смо имали прилику да у кратким цртама упознамо Кипар у географском, стратешком, политичком и друштвеном аспекту. Бурну историју острва обележили су Персијанци, Египћани, Римљани, Ромеји и Арапи. Уласком у 19. век Кипар се нашао у центру догађаја који ће бити пресудни за будућност острва. Слабљење Османског царства, допринело је да се успостави договор са Великом Британијом која је тражила базу у Медитерану. Кипар је дошао у руке на први поглед пријатељски настројених Британаца. Такође, 19. век је био век националног буђења и зачетка националних идеја. Те идеје нису заобишле ни Кипар. Показало се да су *еносис* и *таксим* идеје биле покретачка снага у борби за ослобођење од Британске колонијалне управе 50-их година прошлог века, а потом као разарајућа снага тек створене Републике Кипар. Свако је свесно ишао својим путем, сматрајући заједницу као успутну станицу до остварења сна, припајању матицама Грчкој и Турској. Ипак, стицајем околности, калкулацијама великих сила независан Кипар био је приоритет за очување мира и стабилности у јужном крилу НАТО. Увидели смо колико велике силе зарад вишег циља могу бити систематичне, упорне, истрајне, а понекад и претерано самоуверене због чега су правиле грешке у проценама. Показало се колико је дипломатија великих сила сурова према малим државама које су лекције од стране моћних држава училе на тежи начин.

Стекли смо утисак да је југословенска политика и дипломатски односи према Кипру били ниског интензитета. Разлог томе може бити недовољна заинтересованост југословенске стране за изградњу интензивнијих веза са Кипром, хладноратовски контекст који је сигурно утицао на то да Југославија створи дистанцу. Југославија је с обзиром на свој стратешки положај и спољну политику несврстаности покушавала да чува своју позицију између два блока. Кипар је био “врућа” тема на Медитерану и дипломатским кулоарима великих сила. Оно што је Југославија највише могла да уради за Кипарско питање јесте да пружи подршку прво у борби за независност против Велике Британије. Друго, да пружи подршку као несврстана земља другој несврстаној земљи Кипру, у борби за очување тешко стечене независности и престанак борби два ентитета на острву. Кипарски председник, архиепископ Макариос је доласком на Београдску конференцију 1961. године показао интересовање за ближе контакте са Југославијом. У наредним годинама видели смо да упркос жељи, пре свега Кипрана, да

се односи са Југославијом продубе, Југославија није имала исту визију. Остварене су само два високо дипломатска сусрета двојице шефова држава, Тита и Макариоса. Два састанка са амбасадорима Кипра.

Као последица дешавања 1963. године, грчког војног пуча, а потом интервенције турске војске дошло је до поделе Кипарске Републике на југу и Турске Републике Кипар на северу. Створена је зелену линија Уједињених нација која дели острво на два дела. Уједињено Краљевство задржало је контролу над две суверене базе након проглашења независности Кипра 1960. године. Међународно право данас признаје само Републику Кипар, док северни део који је Турска 1974. године окупирала, а потом 1983. године прогласила Северном Турском Републиком Кипар, ниједна земља у свету не признаје сем Турске.

Извори и литература

Необјављена грађа:

Архив Југославије:

- 837 - Kabinet Predsednika Republike
- 144- Savezna komisija za verska pitanja

Објављена архивска грађа:

- Богетић, Д., Димић Љ., (приредили) *Београдска конференција несврстаних земаља 1-6. септембра 1961, прилог историји трећег света*, Београд 2013.
- Милошевић, М., Пантелић, Н. (приредили), *Југословенско - алжирски односи 1956-1979*, Београд 2014.
- *Foreign Relations of the United States. (FRUS)*

Литература:

- Симић, Ж., *КИПАР-уједињене или подела*; Београд. 2001.
- П. Симић, З. Деспот, *Тито Строго поверљиво*, Београд 2011.
- Ker-Lindzi, Dz., *Kiparski problem: Šta svako treba da zna*; Београд 2017.
- Savvas D. Vlassis, Oporrtas Attilas, Athens 2004.
- Sakkas, J., Zhukova N., *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem.*, 1967-1974 објављено у Les cahiers Irice 2013/1 (No 10), p. 123-135.
- Brinkley, D., The Cyprus Question: Dean Acheson as Mediator објављено у *The Journal of the Hellenic Diaspora*, VOL. XV, Nos. 3 & 4 FALL-WINTER 1988.
- Stefanidis, I., Telling America's Story: US Propaganda Operations and Greek Public Reactions објављено у *Journal of the Hellenic Diaspora* 30.1 (2004), pp. 39-9.
- Klarevas, L., *Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967* објављено у Hellenic Observatory-European Institute Discussion Paper No. 15, February 2004.

